Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

V. évfolyam, 3. szám **Volume V., Issue 3.**

2005. július – szeptember / July – September 2005

ISSN 1570-0070

Kiadó
'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.
Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240
Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés
A lap a következő Internet-címről tölthető le: **http://www.federatio.org/mikes_per.html**
Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím
A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:
Email: mikes_int@federatio.org
Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher
Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.
Account: Postbank rek.nr. 7528240
Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution
The periodical can be downloaded from the following Internet-address: **http://www.federatio.org/mikes_per.html**
If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address
The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:
Email: mikes_int@federatio.org
Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2005, All Rights Reserved

TARTALOM CONTENTS

Kedves Olvasó! 5

Dear Reader, ... 6

Szerzőink / Our authors 7

Szerkesztőség / Editors 10

A NYOLCVAN ÉVES TÓTH MIKLÓSNAK 11
PIRI, Zoltán : Tóth Miklós 80 éves 11
FARKAS, Flórián : Kolozsvári filozófus Hágában 13

HERCZEGH, Géza : Megőrizhető-e Európa sokszínűsége az egységben? 14
IS IT POSSIBLE TO MAINTAIN EUROPE'S DIVERSITY IN UNITY? 18

NÉMETH, Pál : Iszlám: Kelet és Nyugat határán — Harmadik út? — 19
ISLAM: BETWEEN EAST AND WEST — A THIRD WAY? 24

CSERNUS, Sándor : Átmeneti fellendülés, vagy esély az áttörésre? A magyar kultúra pozíciói és a magyar irodalom Franciaországban 25
ON THE CHANGING HUNGARIAN-FRENCH CULTURAL RELATIONS 32

MOLDOVÁN, István : „Könyvtár a magasban" 33
THE HUNGARIAN ELECTRONIC LIBRARY 37

SEGESVÁRY, Viktor : A hruscsovi realizmus 38

The Realism of Khrushchev 47

MIKES TANULMÁNYI NAPOK JUBILEUM — 45 ÉV 55

SZABÓ, Zoltán : Jegyzetlapok a doorni találkozóról 55

GÖMÖRI, György : Magyarokként műveljük kertjeinket – Jegyzetek Doornból 58
MIKES JUBILEE 60

CULTURAL KALEIDOSCOPE — KULTURÁLIS KALEIDOSZKÓP 61

DE GRAAFF, Grad : Oscar Mendlik (1871-1963) — Hongaarse zee- en portretschilder te Aerdenhout — .. 62
Samenvatting 62
Összefoglalás 63
Summary 64

Michiel de Ruyter 65
SZENTIVÁNYI, Gábor : De Ruyter tengernagy – megemlékező szavak 65
VAN VLIET, A.P. : De Ruyter – a Hungarian hero 66

KÖNYVAJÁNLÓ 68

ARDAY, Géza : Egy franciául alkotó, Svájcban élő és magyar származású írónő regényéről 68
BOOK REVIEW 69

ÍGY ÍRTUNK MI 70

HANÁK, Tibor : Brandenstein Béla – A filozófus 70

BRANDENSTEIN, Béla : A lelkiség metafizikai jelentőségéről 73

BRANDENSTEIN, Béla : Megújuló egyház, örökérvényű hit 75

© Copyright Mikes International 2001-2005

BRANDENSTEIN, Béla : Keresztény humanizmus 81

BRANDENSTEIN, Béla : Az emberlét alapja 86

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST 92

© Copyright Mikes International 2001-2005

Kedves Olvasó!

Jelen számban egy újabb rovatot indítunk útjára, amelynek címe: « KULTURÁLIS KALEIDOSZKÓP ». Ezt a rovatot aktuális magyar-témájú kulturális események bemutatásának szenteljük, world-wide.

Az idén ünnepeljük Cs. Szabó László — a Mikes 'osztályfőnöke' — születésének 100. évfordulóját. Ebből az alkalomból egy mellékletet állítottunk össze, amely ugyanarról a honlapról tölthető le, mint a Mikes International folyóirat (http://www.federatio.org/mikes_per.html). E mellékletben a nyugati magyar folyóiratokban, könyvekben Cs. Szabó Lászlótól, illetve Cs. Szabó Lászlóról megjelent írásokból nyújtunk át egy válogatást.

Számunkkal egyidőben kiadjuk a 2004. évi Mikes Tanulmányi Napok előadásainak anyagát gyűjteményes formában, különlenyomatban, kiegészítve személyes emlékezésekkel és sajtóközleménnyel. A kötet, amelynek címe: *KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA — Új világrendeződések. Magyar életmezők* — a következő címről tölthető le:

http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

Az elmúlt időszakban a következő műveket adtuk ki a *Bibliotheca Mikes International* keretében:

- Málnási Bartók György: EMBER ÉS ÉLET – A bölcseleti antropologia alapvonalai
- Veres Ildikó: A KOLOZSVÁRI ISKOLA I.
- BRANDENSTEIN BÉLA EMLÉKKÖNYV
- Tonk Márton: IDEALIZMUS ÉS EGZISZTENCIAFILOZÓFIA TAVASZY SÁNDOR GONDOLKODÁSÁBAN
- Sulyok Vince: TEGNAPODBAN ÉLSZ
- Jan Erik Vold: JÉGCSAPIDŐ (ford. Sulyok Vince)
- NYUGATI MAGYAR TANULMÁNYÍRÓK ANTOLÓGIÁJA, 1987 (Szerk. Borbándi Gyula)

Könyveinket a következő címről lehet letölteni: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

* * *

A Szerkesztőség

Hága, 2005. július 16.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

Dear Reader,

In presnet issue we launch a new column entitled: « CULTURAL KALEIDOSCOPE ». This column will be devoted to Hungarian-related cultural events, world-wide.

100 years ago was Cs. Szabó László — the leading Hungarian writer and thinker in the West — born. We remember him by publishing a special supplement of our periodical, wholly dedicated to him. This supplement can be downloaded from the same address as our periodical (http://www.federatio.org/mikes_per.html).

In the same time we also publish the material of the 45th Mikes Study Week international conference (held between 9-12 September 2004 in Elspeet, the Netherlands) entitled: *Expansion of Cultures*. The volume can be downloaded from the following address: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

During the last period we published the following books within *Bibliotheca Mikes International*:

- MÁLNÁSI BARTÓK, György: *MAN AND LIFE - Fundamentals of Philosophical Anthropology* (in Hungarian)
- VERES, Ildikó: *THE KOLOZSVÁR SCHOOL OF PHILOSOPHY I.* (in Hungarian)
- BÉLA BRANDENSTEIN MEMORIAL (in Hungarian)
- TONK, Márton: *IDEALISM AND EXISTENTIALISM IN SÁNDOR TAVASZY'S THINKING* (in Hungarian)
- SULYOK, Vince: *YOU LIVE IN YOUR PAST* (in Hungarian)
- VOLD, Jan Erik: *ICICLE PERIOD* (Translated from Norwegian into Hungarian by : SULYOK, Vince)
- ANTHOLOGY OF THE HUNGARIAN TREATISE IN THE WEST, 1987 (ed. BORBÁNDI, Gyula; in Hungarian)

Our books can be downloaded from the following address: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

* * *

The Editors

The Hague, July 16, 2005

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

Szerzőink / Our authors

ARDAY, Géza

1973-ban született Budapesten. Tanár, irodalomtörténész, minisztériumi tanácsos. A Károli Gáspár Református Egyetemen szerezte meg tanári diplomáját. Az Osztrák-Magyar Európaiskola tanára volt két évig, majd a Környezetvédelmi Minisztérium tanácsosaként szemléletformálással foglakozott. Jelenleg az Európa 2000 Középiskola tanára. Számos irodalomtörténeti tanulmány szerzője, eddig két kötete látott napvilágot.

Born in 1973 in Budapest. Teacher, literary historian, ministerial counselor. Received his degree at the Károli Gáspár Reformed University. First he was with the Austro-Hungarian European School for two years then he worked as a counselor at the Ministry of Environment. At present he is with the Europe 2000 High School. Mr. Arday published numerous papers and two books in the field of literary history.

CSERNUS, Sándor

Történész, diplomata. Tanulmányait Szegeden a JATE történelem-francia szakán végezte (1970-75). Munkahelyei: JATE Központi Könyvtár, könyvtáros (1975-79), BTK Középkori és Koraújkori Egyetemes Történelem, tanársegéd, adjunktus, docens (1979-), Lyon-i Egyetem lektora (1981-86), Angers-i Egyetem vendégtanára (1997), Párizsi Magyar Intézet, oktatási és tudományos titkár (1990-1994), Párizsi Magyar Intézet, igazgató és Magyar Nagykövetség, kulturális tanácsos (1999-). Kutatási területe: Franciaország történelme, a magyar-francia kapcsolatok, a középkori politikai gondolkodás, középkori és kora-újkori diplomácia történet, historiográfia, francia kulturális politika. Fő műve: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország* (1999).

Historian, diplomat. Studied history and French at the University of Szeged. After graduation he was with the University's Librray then with the University's Department of History of Middle Ages and Modern Times. Next to that Mr Csernus was visiting lecturer at the universities of Lyon and Angers. Between 1990 and 1994 he worked as educational and scientific secretary of the Hungarian Institute of Paris; since 1999 he leads the Institute. His areas of reserach are: history of France, Hungarian-French relations, political thinking in the Middle Ages, history of diplomacy in the Middle Ages and Modern Times, historoagraphy, French cultural politics. His main work is entitled: *The French Historiography in the Middle Ages and Hungary (1999).*

DE GRAAFF, Grad

Nyugalmazott tengerészkapitány, aki a holland Királyi Tengerészetnél több mint 30 évet szolgált. Leidenben művészettörténetet tanul, a diplomamunkáját Mendlik Oszkár életművéről készítette; ezen monográfia alapul szolgált egy Mendlik-kötet megjelentetéséhez 2005-ben, amelyben a festő tengeri-, illetve portréfestészetének szentel figyelmet.

Retired sea captain, who was in the service of the Dutch Royal Navy for more than 30 years. Currently he studies history of arts in Leiden, where he wrote his thesis on Oscar Mendlik's œuvre. This piece of work served as basis for a book published in 2005, wherein Oscar Mendlik's work as a see painter and portraittist is presented in much detail.

FARKAS, Flórián

Okleveles villamosmérnök; MBA. IT és menedzsment konzultáns. 1992 óta Hollandiában él.

Electric engineer; MBA. IT and management consultant. Living in the Netherlands since 1992.

HERCZEGH, Géza

Jogi tanulmányait a Szegedi Egyetemen végezte 1951-ben, majd Párizsban és Salzburgban tanult. 1951-től 1967-ig a budapesti Politikai Kutatóintézetben nemzetközi jog kutató. 1976 és 1990 között a pécsi Janus Pannonius Tudomány Egyetem nemzetközi jogi karának tanszékvezetője. 1990-tól 1993-ig a Magyar Tudományos Akadémia jogi és gazdasági osztályának alelnöke, valamint az Alkotmánybíróság alelnöke. 1993-tól a hágai Nemzetközi Bíróság bírája. Főbb művei: *´A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái´* , *´Magyarország külpolitikája 896-1919´* , *´A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig´*.

Studied law at the University of Szeged, then in Paris and Salzburg. Between 1951 and 1967 Mr Herczegh was with the Institute of Political Sciences (Budapest) as researcher in the field of international law. He is emeritus professor at the 'Janus Pannonius Tudományegyetem' in Pécs, Hungary, former member of the Constitutional Court of the Hungarian Republic, and member of the International Court of Justice in The Hague, Holland. Mr Hercegh is author of numerous books in the field of law and history.

© Copyright Mikes International 2001-2005

MOLDOVÁN, István

Az Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Elektronikus Könyvtár Osztály osztályvezetője. Tanulmányok: Marx Károly Közgazdasági Egyetem, ELTE BTK Könyvtártudományi tanszék, könyvtár-informatikus. Korábbi munkahelyek: az Ipargazdasági Kutatóintézet tudományos segédmunkatársa; a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárak szakreferense. Több elektronikus könyvtári szakmai szervezet tagja, illetve bizottsági tagja.

He is head of the Hungarian Electronic Library within the National Széchényi Library in Budapest. Studied economics then librarian-informatics, both in Budapest. Prior to his present job Mr Moldován was with an economic research institute then he worked as a consultant at the Central Library of the Budapest Universitu of Economics. He is member and/or committee member of several electronic library professional associations.

NÉMETH, Pál

Református lelkész, iszlám szakértő. Tanulmányait a Budapesti Református Theológiai Akadémián és az ELTE Bölcsészettudományi Karán ´sémi filológia és arab´ szakon végezte. 1979-től két évig a Damaszkuszi Egyetemen arab nyelvet és irodalmat, majd iszlám vallásjogot és filozófiát hallgatott. A szír-ortodox egyház kolostori iskolájában egyházi szír nyelvet és irodalmat tanult. Budapesten él.

Reformed minister, Islam expert. Studied at the Reformed Theological Academy in Budapest, and Semitic philology and Arabic language at the Eötvös Lóránd University in Budapest. Then he studied Arabic language and literature, Islamic religious law and philosophy at the University of Damascus. Next to this he studied ecclesiastic Syrian language and literature at the monasteric schools of the Syrian Orthodox Church. Living in Budapest.

PIRI, Zoltán

Kemenesmagasiban született. Szergényben járt általános iskolába, majd Ausztriában középiskolába. 1960-ban érettségizett Iselsbergben, a Königin Juliane Schule-ban. Utrechtben végezte el az egyetemet, történelmet hallgatott. 32 évig tanított, ebből 30-at a goudai Scholengemeenschap, De Goudse Waardenben.

Born in Kemenesmagasi, Hungary. Completed the primary school in Szergény, Hungary then the secondary school in Austria. Graduated in 1960 in the Königin Juliane Schule in Iselsberg. Completed his university studies (history) in Utrecht. He taught for 32 years, from which 30 years in De Goudse Waarden in Gouda.

SEGESVÁRY, Viktor

A budapesti Református Theológiai Akadémián nyert lelkészi oklevelet 1953-ban. A genfi egyetemen doktorált politikai tudományokból, majd református theológiából. 1971 és 1994 között az Egyesült Nemzetek egyes gazdasági fejlesztési programjainak igazgatója - Algéria, Afghanisztán, Mali, - majd, korai nyugalomba vonulása után, mint konzultáns, az ENSZ Fejlesztési Programjának főtanácsadója afrikai és ázsiai országokban. 1994 óta a civilizációk közötti viszony és elkerülhetetlen dialógusuk feltételeit, valamint a globalizáció problematikáját tanulmányozza.

Born in Hungary, he left his homeland after the 1956 Revolution, and worked during 25 years with the United Nations in the field of economics and social development. His experiences in Asia and Africa familiarized him with the existence of different human worlds and taught him the necessity of understanding and tolerance in human relations. He obtained a Ph.D. in Political Science and International Relations from the Graduate School for International Studies and a D.D. from the Faculty of Protestant Theology, both at the University of Geneva (Switzerland).

SZENTIVÁNYI, Gábor

A Budapesti Közgazadasági Egyetemen végzett 1975-ben. Ugyanabban az évben belép a Külügyi Szolgálatba. Karrierje elején Bagdadban, majd Washingtonban szolgál. 1996-ban kinevezik Nagykövetté. 1997 és 2002 között londoni nagykövet. 2004 óta a Magyar Köztársaság Nagykövete Hágában.

Graduated from the Budapest University of Economic Sciences in 1975 and in the same year joined the Foreign Service. At the beginning of his carreer he was posted in Baghdad and in Washington. In 1996 he received the title of Ambassador. Between 1997 and 2002 Mr Szentiványi was Ambassador of the Republic of Hungary to the Court of St James's. Since 2004 he is Ambassador of the Republic of Hungary to the Netherlands.

© Copyright Mikes International 2001-2005

VAN VLIET, Adri P.

Történelmet tanult Hágában és Leidenben, majd 1977-ben végzett. 1994-ben doktorál a Leideni Egyetemen. Doktori tézisének címe: *Halászok és kalózok. Tengeri halászat a Maas-torkolatnál és a duinkerki kalózok (kb. 1580-1648).* Ezért a Hoogendijk-díjat ítélték neki 1996-ban. 1989 és 1999 között a Noord-Brabant-i Állami Levéltárban dolgozott. 1999 óta a hágai székhelyű Királyi Tengerészet Történeti Intézetének igazgatója. Elsősorban Hollandia tengerészeti történetéről ír, Maarten Harpertszoon Tromp-tól Michiel Adriaenszoon de Ruyter-ig.

Studied history in The Hague and Leiden; graduated in 1977. Completed his Ph.D.-thesis in 1994, entitled: *Fishermen and pirates. Maritime fishing at the Maas-delta and the pirates of Duinkerk (ca. 1580-1648).* For this piece of work he received the Hoogendijk Prize in 1996. Between 1989 and 1999 Mr Van Vliet was with the National Archives in Noord-Brabant. Since 1999 he is the director of the Institute of Maritime History of the Royal Navy, The Hague. He writes in the first instance over Holland's maritime history, from Maarten Harpertszoon Tromp to Michiel Adriaenszoon de Ruyter.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Amszterdam, Hollandia	/	Amsterdam, Holland
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

A NYOLCVAN ÉVES TÓTH MIKLÓSNAK

Szeretettel köszöntjük a Hágában élő Tóth Miklóst, a hollandiai magyarság nagy alakját, folyóiratunk alapító tagját és szerkesztőjét, aki augusztus 6-án tölti be nyolcvanadik életévét.

PIRI, Zoltán : Tóth Miklós 80 éves

Tóth Miklós 1925-ben született Szekszárdon, ahol édesapja református lelkész volt. A védett, meleg családi fészekből és nagycsaládként megélt egyházközségből kezdte megismerni a gazdasági világkrízis folytán egyre jobban dúló, radikalizálódó politikai világot. A kisvárosi gimnázium elvégzése után 1943-ban Budapestre ment, a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karára. Nagy benyomással volt rá az ott uralkodó demokratikus szellemiség, a szabad véleménynyilvánítás. „Senki sem félt senkitől és senki sem bántott meg senkit" emlékszik vissza a német megszállás (1944. március 19.) előtti időre. Ez a kijelentés azért is nagy fontossággal bír, mert a joghallgatók 20-25 százaléka zsidó háttérrel rendelkezett (Miklós ezt az arányt már csak azért is jól ismerte, mert a neves jogtörténész Eckhart Ferenc őt bízta meg a katalógus elkészítésével). A szabad szólás joga itt nem csak megillette őket, de éltek is vele.

Mivel Miklós tanulmányai befejezése után diplomáciai szolgálatra kívánt lépni, elsőéves egyetemistaként már beiratkozott a Külügyi Intézet tanfolyamára. Ott tanulta meg, hogy a látszat gyakran csal. Politikai és gazdasági összefüggéseket nem szabad előítéletből elfogadni, hanem megismerésük érdekében sok mindennek mélyen utána kell nézni, tárgyilagosan analizálni, és csak ezek után engedheti az ember meg magának, hogy véleményt nyilvánítson. A megismerésnek ezt a módszerét, a rákérdezést, szókratészi szorgalommal gyakorolta.

A háború után a jog mellé felvette a református teológiát is. Jogból 1948-ban doktorált, majd egy évvel később befejezte a teológiát is.

Szellemi fejlődését és társadalmi megítélését a háború előtt és alatt befolyásolta a cserkészet – és mondhatom, szinte természetesen, református múltját ismerve – a Soli Deo Gloria, valamint a KIE (Keresztyén Ifjúsági Egyesület). A SDG budapesti központjában elhangzott, jól dokumentált előadások, a magyarság sorskérdéseiről, valamint a Magyar Élet szárszói konferenciáján felvetett lehetőségek és kívánságok – nem véletlenül az SDG balatoni üdülőhelyén – a mai napig foglalkoztatják és befolyásolják a magyarság jövőképének a megítélésében.

Tóth Miklós 1949. július 1-én hagyta el vonaton, éjjel, egyetlen utasként, a Magyar Köztársaságot, hogy holland református ösztöndíjjal, az amszterdami Szabad Egyetemen (Vrije Universiteit) elmélyítse ismereteit a kálvini tanításról. Két hónap múlva, a májusban „megválasztott" parlament „elsöprő többséggel" elfogadta az új alkotmányt (1949. augusztus 20-án), kikiáltotta a Magyar Népköztársaságot, és kezdetét vette Magyarországon is a proletárdiktatúra. Tóth Miklós ebbe az államba már nem kívánt visszatérni és véglegesen Hollandiában rendezte be az életét. Pár éven belül elidegenedett az ösztöndíjat adó ortodox református egyház tanításától, minek következtében nem volt jövőképe az egyházon belül. Szerencséjére birtokában volt egy másik egyetemi végzettségnek is, a jognak. A magyar diplomát elismerték – csak kiegészítő vizsgákat tett le – és 1955-ben, a híres leideni egyetemen, holland jogi diplomát szerzett.

Gyorsan integrálódott a holland társadalomba. Szép karriert futott be. Amszterdamban kezdte biztosító jogászként, majd Hágára váltott át, ahol az egyik legnagyobb holland biztosítótársaságnak lett előbb a titkára, később elnöke. Ezen a téren a magyar Állami Biztosító és biztosítótársasága fúziójában (AB-AEGON) – amely létrejöttében közreműködött – láthatja jogász pályafutása megkoronázását. Munkája keretében – a kommunista országok kivételével – mindenütt járt és dolgozott. Ennek hozadékaként megismert kultúrákat és megtanult a másik szemével is látni és gondolkodni, a részt az egésztől megkülönböztetni, de egyben azt az egészben elhelyezni is. Ez a rálátás és megkülönböztetni tudás egyik nagy erénye a magyarság körében – főleg Hollandiában – vállalt munkásságának is.

Tóth Miklós munkájának a jelentőségét a hollandiai magyarok közt két szervezet ismertetésével kívánom bemutatni. Az egyik a Hollandiai Mikes Kelemen Kör, a másik a Hollandiai Magyar Szövetség.

1953-ban három fiatal református teológus összejött Utrechtben és elhatározták, hogy létrehoznak egy egyesületet, amely felekezetre való tekintet nélkül összejöveteleket szervez a Hollandiában élő, nívós szellemi eszmecserét igénylő fiataloknak. Ezeknek volt egyike Tóth Miklós. Az igazság kedvéért el kell mondanom, hogy Miklós nem volt sem a kigondolója, sem a névadója ennek az egyesületnek, amely hivatalosan a Mikes Kelemen Kör, Hollandiai Magyar Ifjúsági Munkaközösség nevet kapta. A „hollandiai" és „magyar" megjelölésnek kitüntető jelentőséget tulajdonítottak. Az első szóval azt kívánták jelezni, hogy a holland társadalom tagjának tartják magukat, amely alapvetően formálta és befolyásolta gondolkodásukat. Elfogadják és a magukénak vallják a holland nép toleráns és demokratikus értékrendszerét. A második szó jelentősége, hogy ugyanakkor a

© Copyright Mikes International 2001-2005

magyar kultúra élő és tevékeny részének tudják magukat, vállalva a kettősség megtermékenyítő szimbiózisát. (Tóth Miklós: Concordia discors, in: Az embernek próbája. Emlékkönyv a Hollandiai Mikes Kelemen Kör fennállásának huszonötödik évfordulójára. Amszterdam, 1976. - Elektronikusan: Mikes International 2002. július-szeptember). '56 előtt a szellemi kultúra mellett a népi kultúra is fontos szerepet játszott a Mikes életében. Nem csak együtt táncoltak és énekeltek, hanem megismertették vele a holland külvilágot is. A tánccsoport fellépett 1953-ban és 1954-ben, többek között, a holland televízióban is.

1956-ban – mint a Mikes elnöke – Tóth Miklós indította be a magyar menekültek hollandiai fogadóközpontok tolmácsszolgálatának a megszervezését. A Kör kitárta kapuit az újonnan érkezettek előtt. Részvételük nem csak frissítő hatással volt a Körre, de új perspektívákat is nyitott. A Mikes – Prágay Dezső kezdeményezésére – 1957-ben megrendezte az első Tanulmányi Hetet, amellyel az egyesület nyitott a nyugat-európai magyarság felé. Ez a váltás maradandóan befolyásolta a Hollandiai Mikes Kelemen Kör arculatát. Megjelentek körében a nyugati magyarság legjelentősebb írói, mint Cs. Szabó László, Szabó Zoltán és Határ Győző, valamint a fiatal írói nemzedék feljövő, jeles képviselői. A romániai magyar írók itt kaptak először fellépési lehetőséget a határon túl, nem, ahogy azt az ember gondolhatná, Magyarországon. Végül megjelentek a magyarországi írók is. Tóth Miklós – miután 1972-ben átvette Kibédi Varga Áronnal a Tanulmányi Napok szervezését – határozottan és elvileg visszautasított minden intézményes együttműködést a hivatalos magyar szervekkel. A meghívó kizárólag a meghívott személynek szólt, amiről esetleg a mindenkori vezetőség értesítést küldött a hágai magyar követségnek. Ez így működött egészen 1990-ig, a rendszerváltozásig. Nagyon jól emlékszem egy különleges esetre 1980-ban, Maastricht mellett, amikor a koalíciós évek (1945-1948) története volt a Tanulmányi Napoknak a központi témája. Az akkori hágai magyar nagykövet bejelentkezett részvevőként a konferenciára, mondván, hogy az egyik előadó – Juhász Gyula – kedvelt professzora volt a Marx Károly Közgazdasági Tudományegyetemen. A vezetőség – Miklós tanácsára és Juhász Gyula beleegyezésével – engedélyezte a követ részvételét, kizárólag tanára előadásán. Utána Miklós és én megvacsoráztattuk egy kínai étteremben, majd búcsút vettünk tőle.

Tóth Miklós nagy érdemének tudom be, hogy 1990 után a Mikes Tanulmányi Napok nem szűntek meg, sőt új lendülettel egyre nagyobb népszerűségnek örvendtek. Egyik nagy változás talán az volt, hogy megjelentek a magyarországi előadókon kívül a magyarországi részvevők is a konferencián. Az utóbbi években a magyar média is megjelent, mindenekelőtt a Duna televízió. Ma már a Hollandiai Mikes Kelemen Kör és a Tanulmányi Napok – köszönve ezt a könyvkiadásnak és a média beszámolásainak – széles magyarországi ismeretségnek örvend intellektuális körökben. Tóth Miklós egy napig sem gondolkodott azon, hogy több nyugati példát követve, a Tanulmányi Napokat áthelyezze Magyarországra. Most is, mint kezdettől fogva, a Hollandiai Mikes Kelemen Kör és a Tanulmányi Napok, a hollandiai magyarság intézményei maradnak hollandiai székhellyel. Csak így képes megőrizni autonómiáját és szellemi függetlenségét a magyar kulturális világban.

A Hollandiai Magyar Szövetség létrejötte és léte szintén erősen kötődik Tóth Miklós nevéhez. Az ő kezdeményezésére, Mikes elnökként, megalapította 1957-ben az Amszterdami Hungária Klub akkori elnökével, Gál Gyulával, a Hollandiai Magyar Szövetséget. Szükségesnek látta, hogy legyen egy képviseleti csúcsszerve a forradalom leverése után Hollandiába került háromezer magyarnak. A Szövetség őket hivatott képviselni a holland társadalommal és állammal szemben, valamint a létező és újonnan alakuló szervezetek munkáját támogatni és koordinálni. Miklós a kezdeti irányítás után a háttérbe vonult, de továbbra is figyelemmel kísérte a munkáját. A '80-as évek legelején a Szövetség mély krízisbe került. A megszűnés lehetősége is fennállt. Miklós az évtized második felében újra szerepet vállalt a vezetésben. Szimbolikusan mondva, újra lelket lehelt bele. Ma mint első titkár, a vezetőség többi tagjai támogatásával, visszaállította azt a funkciót, amire a szervezet eleve hivatott volt: a hollandiai magyar munkát támogatni és koordinálni, valamint az itt élő magyarokat és szervezeteiket reprezentálni.

Tóth Miklós képviselte a Hollandiai Magyar Szövetséget 2001-ben Svédországban, a Nyugat-európai Országos Szervezetek Szövetségének a megalapításakor. Ennek az intézménynek a létrehozására azért volt szükség, hogy a nyugat-európai magyarság (kb. 350000) hallassa hangját, képviseltesse magát és döntési szerepet kapjon a magyar kormány által életre hívott MÁÉRT-ban (Magyar Állandó Értekezlet), ahol az egyetemes magyarság problémái kerülnek időközönként terítékre. A NYEOMSZSZ első zárónyilatkozatát olvasva, ráismerek Miklós közreműködésére, ahol ez áll: „A nyugat-európai magyarság tőkéje az a tudás és kapcsolatrendszer, amelyet az elmúlt évtizedekben magáévá tett. A nyugat-európai magyarság megmaradásának a fontossága abban rejlik, hogy mindezt a tudást és kapcsolatrendszert Magyarország és a magyar nemzet számára az EU csatlakozás tükrében hasznosítsa."

Folytathatnám érdemei felsorolását, amit tett és alkotott a hollandiai és nyugat-európai magyarság érdekében, de röviden, jelzésként hadd álljon itt csupán megemlítve, három tény. Tóth Miklós alapító tagként közreműködött a Hollandiai Magyar Református Keresztyén Lelkigondozói Szolgálat létrejöttében (1950), a „Jöjjetek" című nyugati magyar keresztyén kulturális havi folyóirat megindításában (1957) és az Internetes „Mikes International" (2001) megalapításában.

Tóth Miklós, a hollandiai magyarság „*grand old man*"-je, a háború utáni hollandiai és nyugat-európai kulturális élet egyik „*founding father*"-ja augusztus 6-án lesz 80 éves. Köszönjük a munkádat, sok erőt és jó egészséget a továbbiakhoz. Miklós! Boldog születésnapot!

© Copyright Mikes International 2001-2005

FARKAS, Flórián : Kolozsvári filozófus Hágában

Tóth Miklós annyi mindent hozott létre életében, hogy az egyszerű ember csak ámul-bámul s igazából alig érti, hogyan lehetséges mindez. A magyarázat erre — túl a személyes küldetéstudaton — viszonylag egyszerű: ő a Kolozsvári Filozófiai Iskola harmadik generációjának kimagasló alakja, málnási Bartók György tanítványa. Miért fontos ez? Azért, mert komoly szellemi- és abból következő teljesítményt csak akkor lehet elérni, ha szilárd filozófiai bázissal rendelkezünk. Ez igaz nemzetekre és igaz személyekre is.

Tóth Miklós abban a kiváltságos helyzetben volt, hogy a második világháborút követő években Budapesten világszínvonalú professzoroknál tanult. Mindenekelőtt Bartók Györgyöt kell itt kiemelni, aki a Böhm Károly által elkezdett úton egy olyan filozófiai rendszert hozott létre, amelyről nyugodtan elmondható, hogy tősgyökeresen magyar. Nem azért az, mert magyarul írta, hanem azért, mert immanensen az; a magyar szellemiség lényegét megragadva és filozófiailag kibontakoztatva. Bartók György nemcsak kiváló filozófus és filozófia történész volt, hanem vérbeli pedagógus is. Sohasem dogmákat és tételeket tanított, hanem a sokratesi bábáskodást alkalmazva, segítette tanítványait abban, hogy maguk hordják ki szellemi gyümölcsüket. S ebben Tóth Miklós nagyban hasonlít mesterére. Ő is azzal a különleges képességgel rendelkezik, hogy időt és energiát nem kímélve másokból kihozza a maximumot.

Alig több mint másfél hónapra rá, hogy Tóth Miklós elhagyta a Magyar Köztársaságot, ott kitört a proletárdiktatúra; Magyarországra s szellemi életére egyiptomi sötétség borult. Az ő hollandiai kijövetelében is valószínűleg az isteni gondviselés játszott szerepet. Kibédi Varga Sándor és Vatai László mellett ő volt az, aki Nyugatra emigrálva életben tartotta a Kolozsvári Filozófiai Iskolát. Nemcsak az iskola prominens képviselőinek fő műveit hozta magával a bőröndjében, hanem elsősorban azt a szellemiséget a fejében, amit Budapesten tanult mesterétől. Erre a filozófiára támaszkodva tevékenykedett úgy a szakmai vonalon, mint a társadalmi életben. Mindkettőben kiugró sikereket érve el. S mindezt azért, mert erre a két lábbal a földön járó filozófiára támaszkodva ezt meg lehet valósítani.

Életének hollandiai periódusában Tóth Miklós szemlélete tovább bővült, más hatások is érték. A magyarországi meghatározó személyiségek (Moór Gyula - jogfilozófia, Sebestyén Jenő - theológia) mellett Abraham Kuyper (theológia) és Gerardus van der Leeuw (vallásfenomenológia) gyakorol rá hatást. Mindezek eredményeképpen Tóth Miklós olyan eredeti filozófiai és theológiai gondolatrendszert épített fel és folyamatosan épít, amely teljesen egyedülálló. Írásai mind megjelentek a Mikes International internetes negyedévi folyóirat számaiban.

Jelen sorok írója Kolozsváron született, s ott élt 15 éves koráig. A kolozsvári egyetem kertjében játszottam rendszeresen pajtásaimmal. A Kolozsvári Filozófiai Iskoláról még sejtelmem sem volt. Sok mindent lehet a kommunista rezsimek szemére vetni. Az egyik, ami szememben az egyik legfelháborítóbb az a mértéktelen hazugság és tudatdeformálás, amit véghezvittek. S ebben Kádár és Ceauşescu között semmilyen elvi különbség nincs. Itt Nyugaton, Tóth Miklósnak köszönhetően fedeztem fel a Kolozsvári Filozófiai Iskolát, a nyugati magyarság kiemelkedő szellemi teljesítményét, 1956 igazi jelentőségét, a hamisítatlan magyar és egyetemes történelmet. A nyugati magyar emigráció a magyarság 20. századi legnagyobb befektetése – szokta mondani Tóth Miklós. Teljesen igaza van. Ennek az emigrációnak köszönhetően érintetlen maradt a legtisztább magyar szellemiség, amelyet nem tett tönkre több évtizedes kommunista szellemi terror. S ezáltal a magyarságnak egy olyan ága alakult ki, amely helyzetéből adódóan egy sokkal tágasabb perspektívában tudja nézni a magyarság szerepét, helyét, perspektíváit. Az egyetemes magyar szellemi hazában a nyugati magyarság felépítette a maga stabil házát, amelyet folyamatosan tovább épít. Ennek a háznak az alapozásához és épületéhez Tóth Miklós egy jókora követ rakott le. Az isteni gondviselés gondoskodott arról, hogy Tóth Miklós mindig a megfelelő helyen legyen a megfelelő időben. Ezért csak hálásak lehetünk. S Neked kedves Miklós pedig szívből kívánunk boldog születésnapot!

© Copyright Mikes International 2001-2005

HERCZEGH, Géza : Megőrizhető-e Európa sokszínűsége az egységben?[1]

1.) A Tanulmányi Napok eddigi előadásait hallgatva döbbentem rá arra, milyen merész, sőt vakmerő voltam, amikor a kérdéskör egyik szeletének bemutatására vállalkoztam. Rendkívül gazdag szakirodalmat kell - kellene - áttekintenem és rendszereznem, rengeteg vitás fogalom tisztázásába elmélyednem, hogy valóban megalapozott következtetéseket vonhassak le. Erre pedig nem jutott sem elegendő időm, sem energiám.

Miért vállalkoztam rá mégis?

Mint a Nemzetközi Bíróság volt tagja éveket töltöttem azzal, hogy egyes jogi kérdésekben a különböző kultúrák - „civilizációk" - felfogását szembesítsük és összehangoljuk. A Nemzetközi Bíróság Alapszabályzatának 9 cikke szerint ugyanis a Bíróság tagjainak megválasztásánál nemcsak arra kell ügyelni, hogy egyénenként bizonyos követelményeknek megfeleljenek, „hanem arra is, hogy a testületben, mint egészben a civilizáció nagy alakzatainak és a világ fő jogrendszereinek képviselete biztosítva legyen." A „civilizáció nagy alakzatai", a „civilizációk", vagy „ kultúrák" lényegében ugyanazt jelentik, ezeknek pedig a jogfelfogás és a jogrendszerek jellemző sajátosságai is szerves részei. Ilyen közegben éltünk, ebben a szellemben dolgoztunk. Problémáikat nem kellett felfedeznünk, hanem azokat természetes adottságként fogtuk fel.

Hogy a Nemzetközi Bíróság jelenlegi összetétele kellőképpen tükrözi-e a civilizáció nagy alakzatait, azt sokan vitatják. Szerintük Nyugat-Európa túlzott mértékű reprezentációval rendelkezik a testületben, én azonban - be kell vallanom - az ún. európai kontinentális jogrendszerek képviselőivel tudtam magam leginkább megértetni. Ugyanakkor őszintén csodáltam az Iszlám országaiból érkező jogászok magasszintű nyelvi kultúráját. Mindegyik hozzászólásuk valóságos szónoklatnak bizonyult. Nem részletezem. A különböző civilizációk, kultúrák fejlődésének, értékrendjének tanulmányozása hallatlanul érdekes és rendkívül fontos feladat.

2.) Ezeken belül minket első sorban a magyar közösség és a magyar kultúra helyzetének várható változásai érdekelnek. A jövendőt illetően reménységek, illetve félelmek élnek bennünk. Reménykedünk abban, aminek a megvalósulását megélni szeretnénk és félünk attól, amitől óvni akarjuk magunkat és utódainkat.

Az óhajok és a félelmek gyakran vezethetnek tévutakra és a jövendő a tudomány fejlődésével sem válik beláthatóvá. Ez vonatkozik a világ nagy kultúráinak terjeszkedésére és az európain belül magyar kultúra helyzetének alakulására is. Számtalan esemény és folyamat inthet óvatosságra minket. A világtörténelem egyik legjelentősebb tette - Kolumbusz 1492-es útja - nyilvánvaló tévedés volt. Nem oda érkezett, mint ahová elindult, nem azt találta meg, amit keresett és nem azt mozdította elő, amit szolgálni akart. Vajon miért? A válasz egyszerűnek látszik: Ismeretei, - bármennyire is igyekezett azokat gyarapítani - hézagosak maradtak és ráadásul azokat vágyainak szűrőjén át hasznosította.

Feleletet keresve a minket foglalkoztató kérdésekre többnyire a történelemhez fordulunk és annak fordulatait próbáljuk az adott helyzetre alkalmazni. A történelem nagy tanítómester, de tanításait nem mindig értjük, néha pedig - szándékosan! - félremagyarázzuk. Kézikönyve nem könnyű olvasmány, mert a történelem örökké ismétli magát, de sohasem ismétlődik meg. Eseményei egyediek. Ugyanott, ugyanúgy és ugyanazzal az eredménnyel kétszer nem következnek be. Analógiaként alkalmazhatók csupán, azaz hasonló vonásaikat vethetjük össze, ami azt jelenti, hogy többé vagy kevésbé hasonló, de sohasem azonos eredmény rajzolódik ki mérlegeléseink eredményeként.

A mérlegeléshez néhány alapvető fogalomra van szükségünk valamint olyan keretekre, amelyek azok érvényességi körét megvonják. A különböző iskolák megközelítési módja más és más, ami nyilván eltérő eredményekhez vezet anélkül, hogy bármelyik irányzat létjogosultságát megkérdőjelezhetnénk. Másként beszélt a „civilizációkról" Samuel P. Huntington nagysikerű könyve és másként szólt Oswald Spengler a történelem nagy kultúrköreiről a „Nyugat alkonya" című, annak idején világsikerű könyvében. Ezekre - most - nem térhetek ki, csupán jelzem, hogy jelenleg az alábbi „civilizációkat" tartom számon:

1. Európa,
2. Észak-Amerika,
3. Oroszország,
4. Kína,
5. India,
6. Az Iszlám,
7. Fekete Afrika,
8. Latin-Amerika.

Ezt a felsorolást természetesen bőven vitatják. Magam is elismerem, hogy nem jogtalanul. Japánt külön civilizációként kell-e felfognunk, vagy besorolhatjuk-e a Kína nevével jelzett Kelet- vagy Délkelet-Ázsiai civilizációba? Hova sorolják Oroszországot azok, akik nem tekintik különálló civilizációnak? Ezek taglalását azonban mellőzni fogom és a következőkben

[1] *A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2004. évi, 45. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás. („KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA – Új világrendeződések. Magyar életmezők"; 2004. szeptember 9-12., Elspeet, Hollandia.).*

© Copyright Mikes International 2001-2005

az európai civilizációra szorítkozom, amelynek részei voltunk, vagyunk és - remélem - azok is maradunk.

3.) Mi az „európai út" leginkább jellemző sajátossága? A térképet nézve szembetűnő, hogy míg a többi kontinensen hatalmas birodalmak jöttek létre, Európában hozzájuk képest viszonylag kis területű országok. (Oroszország nem kivétel, mert hiszen - sokak szerint - nem sorolható Európához.) Hogy ennek egyik - talán döntő - oka a földrajzi tagoltság volt, az majdnem bizonyos, de hiba lenne a politikai tagoltságot egyetlen tényezőre visszavezetni. Történhetett volna másként is. A felaprózottság például Közép-Amerikára is jellemző, de annak kisebb államai aligha rendelkeznek olyan történelmi vagy éppenséggel „nemzeti" sajátságokkal, mint amelyek alapján az európai országok megkülönböztethetők. Ami Európát illeti, politikai megosztottsága és kulturális sokszínűsége dacára egyetlen civilizációnak kell tekintenünk. Igaz persze, hogy a többi civilizációk is csupán a felületes szemlélő számára tűnnek olyan egyöntetűnek. Alaposabb vizsgálat esetén nagyon is differenciáltak, amint ez Segesváry Viktor kitűnő előadása[2] (Virradat Keleten és a Nyugat alkonya: Két modernitás szembeállítása) olyan meggyőzően bemutatta. A fejlődés dinamikája dolgában - amint azt viszont Farkas Flórián remek bemutatójából[3] megtudtuk - a kínaiak diktálta tempó alighanem a XXI. század meghatározó tényezője lesz.

Visszatérve Európához, az 1945-1989 közötti vasfüggöny rövid életű epizód volt. Jelentősége idővel egyre inkább csökkenni fog, akárcsak a szervezetileg késve csatlakozó Közép- vagy Közép-Kelet-Európai országokkal szemben itt-ott még érezhető fenntartások súlya. Magyarország - épp úgy, mint a többi állam, mely idén az Unió tagjává vált - Európa része volt, legalább olyan mértékben, mint az Unió alapító tagjai. Az új tagok népei - és ezt nem árt hangsúlyozni, mégha ellentmondásokat is váltok ki vele - nem kalandoztak Európán kívülre, nem hódítottak gyarmatokat és ilyesminek a következményeit sem kell viselniük. Integrálódásuk Európába ezért nem is vett fel olyan problémákat, mint amilyenekkel a volt gyarmattartó országnak egyikének-másikának ma szembe kell néznie.

4.) Megőrizhető-e Európa sokszínűsége az Unió körvonalazódó egységében?

Az, hogy az Európai Unió szándéka ennek a sokszínűségnek a megőrzése, nem vonható kétségbe. Az alkotmánytervezet preambula szerint: „Attól a meggyőződéstől vezérelve, hogy Európa népei, miközben büszkék maradnak saját nemzeti identitásukra és történelmükre, elhatározták, hogy felülemelkednek ősi megosztottságaikon és egy közös jövő kialakítása érdekében egymással minden eddiginél szorosabb egységre lépnek, abban a meggyőződésben, hogy az ily módon 'sokszínűségében egyesült' Európa a legjobb esélyt kínálja számukra..." azaz nemzeti identitásukra és történelmükre büszkén, sokszínűségben egyesülve. A preambulum szerint az Unió célja - többek között - hogy „tiszteletben tartja saját kulturális és nyelvi sokszínűségét, és biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és további gyarapítását..." (l-3. Cikk 4. Bek.) Ha a bonyolult szövegezés miatt még ezek után maradt volna kétség valakiben, azt az Unió jelmondata végkép el kell hogy oszlassa: „Egység a sokféleségben" (l-6a).

A kérdés tehát nem az Európai Unió szándékainak komolysága, hanem az, hogy vajon azok a körülmények, amelyek a mai civilizációk belső viszonyai, egymás közötti versengése és általában a globalizáció folyamatai nyomán kialakulnak, lehetővé teszik-e az említett célok megvalósítását, avagy azokkal ellentétes hatást fejtenek ki, gyakorlatilag kizárva a sokszínűség megőrzését? Röviden: az alkotmánytervezet fentebb idézett passzusai érvényesülhetnek-e majd ? Vannak-e olyan erők és tényezők, amelyek velük szembe hatnak, hosszú lejáratra és ellenállhatatlan erővel? Sokan gondolják, hogy az uniformizálódás felé haladunk és nemcsak az USA, hanem Európa, sőt az egész világ óriási olvasztótégelyként viselkedik, mely világpolgárokat nevel. Ők azok, akik hiábavaló szélmalomharcnak vélik a nemzeti identitás megőrzésére, a nemzeti kultúra ápolására irányuló erőfeszítéseket. Vannak persze, akik az ellenkezőjét hangoztatják. Nem tudok közvélemény-kutatási adatokra hivatkozni, de azt hiszem, az előbbiek vannak többségben és nem az utóbbiak.

Valójában félelmekkel és reménységekkel van dolgunk, amelyeket tudományos exaktsággal sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. A kulturális olvasztótégelyek működése nem olyan folyamat, mely a természeti törvény erejével hatna - szükségszerűen és ellenállhatatlanul. A sokszínűség megőrizhető, ha az európaiak valóban meg akarják őrizni, ha minden áron megvédendő értéket látnak benne. Érvek helyett igazolásként történelmi példákra, régmúlt idők ismert folyamataira hivatkozunk.

5.) Kezdjük Rómával! Az európai kontinens jelentős része valamikor a Római Birodalom kötelékébe tartozott, ázsiai és afrikai területekkel együtt, amelyek azóta az Iszlám civilizáció területéhez kerültek. A Birodalom valójában a Földközi-tenger partjait ölelte fel, hol keskenyebb, hol pedig szélesebb szegély formájában. Ma is ámulhatunk lenyűgöző alkotásain: azonos rendszer szerint épült amfiteátrumok Afrikában, a Duna mellett vagy az Isztriai félszigeten, templomok, mint például a balbeki, amelyeknek nem kell szégyenkezniük Róma monumentális épületei mellett sem, csodálatos vízvezetékek és kövezett utak, amelyek kétezer év után is használhatóak. Olyan - hangsúlyozom: azonos rendszer szerint épült - alkotásokról volt és van szó, amelyek mellett eltörpült minden, amit a Birodalom határain - az ún. limesen - kívül, a barbárok földjén emeltek. Mégis, mi történt? Ez a magasrendű civilizáció az V. században összeomlott, csupán Keleten, területileg összezsugorodva, dinamizmusát

[2] Megjelent a Mikes International 2005. évi január-márciusi számában '*Virradat Keleten és a Nyugat alkonya: Két modernitás szembenállása.*' címmel; http://www.federatio.org/mikes_per.html. - Mikes International Szerk.]

[3] Megjelent a Mikes International 2004. évi szeptember-decemberi számában '*Ázsiai renaissance*' címmel; http://www.federatio.org/mikes_per.html. - Mikes International Szerk.]

© Copyright Mikes International 2001-2005

elvesztve élt még századokon át.

Miért omlott össze és miért bomlott fel? Miért kényszerültek kapitulációra a magasabb civilizációval, fejlettebb infrastruktúrával rendelkező rómaiak a barbárok előtt? Mert nem akartak katonáskodni és a Birodalom védelmét a „barbárokra" bízták? Netán demográfiai okokból, vagyis megszűntek szaporodni? Elfogytak a rabszolgák? Monumentális építkezések még a negyedik században is bőven akadtak, amikor Róma már nem viselt hódító háborúkat és új rabszolgákra sem tehetett szert. Számtalan magyarázatot hallhattunk, olvashattunk, de az igazán meggyőző választ még mindig keressük. Ezek közül ki-ki választhat magának egy többé-kevésbé tetszetőt, de a tudományos igazság szintjére egyiket sem helyezhetjük. Aminek csak egy oka van - mondják - az sohasem történik meg! Tény: a limesen átzúduló barbárok a Birodalom romjain megalkották a maguk államait, felhasználva és magukhoz asszimilálva azt, amit hasznosítani tudtak. A Birodalom egyöntetűsége, integrációs erői felett győzött a sokszínűség.

Európa történelmének későbbi korszakaiban - ha nem is ilyen látványosan - többször ismétlődnek az integrálódás és a differenciálódás egymást váltó vagy keresztező folyamatai, amikor úgy tűnik, újra összeáll és megszilárdul a kontinenst átfogó bonyolult struktúra, vagy - amikor ezzel ellentetetésen - széthullani látszik, ami előzőleg szépen összeállt. A barbárok újra összerakták azt, ami - legalább is részben és néhány évszázaddal korábban - az ő csapásaik nyomán esett széjjel, sőt azt sikeresen meg is védelmezték, amikor Martel Károly katonái a mai Franciaország szívében Poitiersnál 732-ben visszaverték a mórok támadását. Az európai civilizáció új erőre kapott, újból fejlődésnek indult, amit az olyan nagy formátumú személyiségek fellépése és működése jelez, mint Nagy Károly és VII. Gergely pápa. A politikai és gazdasági centrum a Földközi-tenger mellől a Rajna és a Szajna közé helyeződött át, felölelte a Duna, az Elba és a Visztula völgyeit, kiterjedt Skandináviára is. A császár névleges fősége és a pápa vitathatatlan tekintélye a Középkor keresztény respublikájának formájában politikai-jogi egység nélkül is működő, - sőt időnként jól működő, - közösséget teremtett, Észak és Dél, Nyugat és ha nem is Kelet, de Közép-Európának a keleti fele valóban közel került egymáshoz A sokszínűség nem volt akadálya az integrációnak és az egység - az integráció - nem számolta fel a sokszínűséget.

Területi kiterjedés tekintetében sok minden változott. Az Iszlám kiszorult az Ibériai-fészigetről, de a török félhold Budáig, sőt Bécsig nyomult előre. Közben a spanyol gályák az új világ óceánjait szelték, a holland hajók pedig a fűszer-szigeteket övező tengert. A kapcsolatok azonban nem jelentenek közösséget, az érintkezés még nem integráció. Megbomlott Európa vallási egysége, a keleti és a nyugati egyházszakadást - igaz, jóval később - a katolikus-protestáns szembenállás követte. A vallásháborúk korában az egységről bajosan lehetett volna szólni, de az ellentétek sokszínűsége alatt továbbra is ott rejtőztek a korábbi fejlődés közös gyökerei, sőt a vallási ellentétek mellett a vallási szolidaritás új kapcsolatokat is nevelt. Hogy csak egyetlen példát említsek, az örökös háborúktól sújtott Magyarország protestáns ifjúsága elsősorban az itteni egyetemeken tanult, nemcsak teológiát, de filozófiát, sőt az akkori természettudományok elemeit is. Mi ez, ha nem egység a sokszínűségben?

Nem mulaszthatom el, hogy ne tegyek említést a manapság kevéssé méltányolt XVIII. század Európájáról, amikor nemcsak Párizsban, de Londonban és Szentpéterváron is franciául beszélt az uralkodó meg a szellemi elit, és általában Versailles divatját követte. Gyakran háborúzott, de vigyázott arra, hogy ezek a háborúk sem emberéletben, sem anyagi javakban ne kerüljenek túlságosan sokba. Ennek a francia forradalom és Napóleon háborúi vetettek véget. Egyenruhában ugyan, de Európa népei megismerték egymást és egymás országait. A Moszkvában járt franciák és a Párizsig nyargaló kozákok rádöbbentek az őket egymástól elválasztó különbségekre, - másszóval: nemzeti sajátságaikra. A kontinens kiterjedése mellett sokszínűsége is ismertté vált, de megnőttek az egymástól való félelmek is.

6.) Az ipari forradalom több olyan találmánnyal ajándékozta meg Európát, amelyeket néhány évnyi vagy évtizednyi eltéréssel a kontinens egész területén alkalmaztak. Egy jogász kollégám valamikor azzal a kijelentéssel lepett meg, miszerint a vasúti sínpárok egymástól való egységes távolsága - amitől úgy tudom csak Oroszországban és Spanyolországban térnek el - elsőrendű integrációs tényező. Nagyszerű dolog, hogy Európát átszállás nélkül végig lehet utazni vonaton ugyanabban a kocsiban, hogy az árukat átrakás nélkül lehet szállítani Északról Délre és Keletről Nyugatra, de az igazi integrációhoz ez bizony édes-kevés. Ugyanezek a sínpárok katonákat és hadfelszerelést is szállítottak döbbenetes mennyiségben, hogy a hadban álló felek minél alaposabban elpusztíthassák egymást. Azóta a sínpárok távolságához további találmányok társultak, mint pl. a háztartási áram 220-230 voltos feszültsége, a konnektor-dugók azonos mérete stb. Az azonos elvek és azonos módszerek szerint működő technikai eszközök elterjedése nagy előnyökkel jár, de önmagukban nem vezetnek el egységhez, a társadalmi, gazdasági és kulturális téren meglévő sokszínűséget nem változtatják meg.

A kudarc gyakran akkor következik be, amikor a siker kézzelfogható közelségben lévőnek tűnik. Európa évszázadok során a többi kontinens fölé nőtt, amelyekre - a gyarmatosítás révén - hatalmát is kiterjesztette. A XIX. század végén úgy látszott, valóban meghatározza a világ sorsát. Mindössze néhány év kellett ahhoz, hogy saját magát olyan öngyilkos háborúba sodorja, mely vezető szerepének belátható időre véget vetett. „Nyugat alkonya! - hirdette Oswald Spengler. Az „Untergang"-nak alkonnyal való fordítása túlságosan finomnak tűnik. Inkább hanyatlást, süllyedést jelent. A második menet - 1939-45-ös évek katasztrófája - mindezt - úgy tűnt - végleg megpecsételte.

Spenglernek mégsem lett igaza, mint ahogyan azoknak a marxista teoretikusoknak sem, akik Keleten és Nyugaton egyaránt - de sokan voltak! - a „szovjet" típusú . szocializmus elkerülhetetlen győzelmét hirdették A tudományos igénnyel megfogalmazott előrejelzések „nem jöttek be", az események nem az előzetes jóslatoknak megfelelően alakultak. A század

© Copyright Mikes International 2001-2005

végére nem Nyugat, hanem Kelet gazdasági és politikai rendje, a kommunista diktatúra omlott össze. Európa pedig elindult az egységhez vezető úton. Oroszország nélkül ugyan, de - talán épp ezért - végre valóban egyesülhet. Számbeli kisebbségét - például Kína vagy India vonatkozásában - pótolhatja szürke állományával és gazdasági kapacitásával. A különböző civilizációk között egyébként is olyan mélyreható különbségek vannak, amelyek az egyöntetűség megteremtését gyakorlatilag lehetetlenné teszik. Ha egyes országokban éhínség dúl és a túlnépesedés elviselhetetlen méreteket ölt, míg másutt az eszeveszett pazarlás kétségtelen jeleivel találkozunk és ugyanott a lakosság állandó csökkenését regisztrálják, utópisztikus dolog azonos gyógymódokat propagálni valamennyiük számára. Igaz, a különbségek még nem jelentenek sokszínűséget, de nem a civilizációk egymásrehatását vizsgáljuk most, hanem az Európán belüli viszonyok tarkaságát.

Kétségtelen, hogy Európa politikai felépítménye nehézkesen mozog, döntési mechanizmusa lassú és kevéssé hatékony. Amióta az orosz páncélosok vagy a közép-hatósugarú rakéták nem jelentenek közvetlen veszélyt, minden lelassult és körülményesebbé vált. Kicsinyes fiskális szempontok irányítják az európai kormányokat. Le lehet-e küzdeni az ezzel kapcsolatos nehézségeket? Bizonyos, hogy ha az ellenséges tankhadosztályok most is a thüringiai erdőben állomásoznának és nem valahol a Volga és az Ural között kellene keresnünk őket, a magukat veszélyeztetettnek érző európai kormányok is mélyebben és gyakrabban nyúlnának a zsebükbe.

7.) Megőrizhető-e Európa sokszínűsége?

Elnézésüket kérem, amiért ötletszerűen, nem a kellő alapossággal és rendszerességgel vetettem néhány futó pillantást az európai történelemre. A téma természete nem engedte meg, hogy elmerüljek egyetlen korszak vizsgálatában, több korszak elemzésére pedig nem adott lehetőséget az idő. Ami a felvetett kérdést illeti, a felsorolt példákból megtanulhattuk, hogy a jövendőt illető megfogalmazásokkal legyünk minél óvatosabbak. Európa sokszínűsége megőrizhető, ha maguk az európaiak meg akarják őrizni, ha minden nehézség dacára és minden körülmények közepette megvédendő értéket látnak benne. Az idő rostáján - ahogy Ady írta - sok minden kihullik, a rostát azonban emberek tartják a kezükben. Ők választanak és ők válogatnak.

A változó körülmények negatív és pozitív irányban egyaránt hatnak. A gyorsan növekvő, egyre nagyobb méreteket öltő turizmus nyilvánvalóan elősegíti a globalizációt. Ma már a legfontosabb gazdasági ágazatok egyikének tekintik, mely hatalmas bevételeket, üzleti nyereségeket hoz, de emellett elősegíti, hogy a világot járó turisták más népeket megismerve előítéleteik egy részétől megszabaduljanak, közelebb kerüljenek egymáshoz, ami minden bizonnyal a globalizáció irányában hat. Ugyanakkor ezzel együtt és ezzel ellentétesen a nemzeti hagyományok ápolását és a nemzeti identitás érzését is erősíti. A turistákat nemzeti sajátosságokkal lehet az egyes országokba csalogatni, a történeti múlt emlékeivel, amelyek - az adott országon belüli összetételben - sehol másutt nem találhatók. Nemcsak az egyre gyakrabban hordott népviseletre, a helyi konyhák büszkén kínált különleges ízeire gondolok, hanem az építészek, festők, szobrászok alkotásaira. A nyáron a Baltikumban jártam és közvetlenül tapasztalhattam, hogy a hosszú szovjet uralom alól felszabadult országok milyen büszkén - és sikeresen! - hivatkoznak kultúrájuk sajátos nemzeti vonásaira, amelyekkel Európa sokszínűségét gazdagítják.

Ehhez kapcsolódik egy további - látszólagos - ellentmondás. Ahhoz, hogy a kisebb országok a globalizáció körülményei között megőrizhessék identitásukat - integrálódniuk kell. Európába kell integrálódnunk, hogy egy nagy civilizáció tagjaiként megvalósíthassuk azt, amire különváltan - magányosan - nincs esélyünk. Az Unión belül ez már elsősorban rajtunk, saját elhatározásunkon múlik. Tekintettel a világ jelenlegi állapotára, csak egy nagyobb civilizáció részeiként maradhatunk azok, akik vagyunk.

1971-ben jártam először Németalföldön. Nem ismerem tehát, hogy milyen volt a nyugat-európai integráció megindulás előtt, de nehezem tudom elképzelni, hogy ma kevésbé lenne hollandus, mint negyven vagy ötven évvel ezelőtt. Az integrációból fakadó kétségtelen előnyök ezt az országot jellegzetesebbé, sajátságosabbá tették, mint amilyen ezelőtt volt. Nálunk Magyarországon sem lenne ez másként.

8.) A szkeptikusokat aligha sikerült mind meggyőznöm. Ha a lehetőséget nem is tagadják, az esélyeket valószínűleg másként látják. Vagyis úgy, hogy ezek bizony nagyon csekélyek. Erre azt felelem, hogy a negatív jóslatoknak nem várt, pozitív hatásuk is lehet.

Gottfried Herder 1791-ben már elparentált bennünket, mondván: „A magyarok vagy madzsarok az egyetlen népe ennek a törzsnek (a finn-ugornak), amely a hódítók közé bejutott... Most aztán szlávok, németek, valachok és más népek között az ország lakosságának kisebbik részét alkotják és évszázadok multán tán már a nyelvükkel is alig találkozunk majd." (Philosophie der Geschichte der Menschheit) Mindezt Vörösmarty, Petőfi, Arany és Ady fellépése előtt. A XX. század nem sok esélyt adott nekünk a túlélésre, mégis itt vagyunk. Valamilyen nehezen érthető okból meg akartunk maradni. Eddig sikerült. Az idézetnél azonban nem szabad megállnunk. A finn-magyar rokonság tana felfedezése idején minálunk egyáltalán nem volt népszerű, sőt nem kevés lenézéssel „halzsíros rokonság"-ról szóltak. Kétszáz év alatt a helyzet gyökeresen megváltozott. Ez az idő a finnek számára kétségtelen sikertörténet, hiszen az ismeretlenségből az európai népek élvonalába küzdöttek fel magukat. A velük való rokonság jó ajánlólevél és az észtek is - a finn példát követve - elismerésre méltó eredményekre hivatkozhatnak. Velük együtt nekünk is vannak esélyeink.

Idáig eljutva kételyeim támadtak, vajon jól, helyesen, tettem-e fel az alapvető kérdést: Megőrizhető-e Európa sokszínűsége az egységben? Nem inkább azt kellett volna kérdeznem helyette - és megválaszolására kísérletet tennem - miszerint megvalósítható-e egyáltalán Európa egysége egy olyan világban, amely globális megoldásokat kerget? Amely a bevezetésben

© Copyright Mikes International 2001-2005

említett civilizációk számára azonos - egyöntetű - megoldási módok kísérleteit követi?

Európa egysége - nem győzöm hangsúlyozni - előfeltétele sokszínűsége megőrzésének, tudomásul véve, hogy nem akar túlterjeszkedni kontinensünk határain, nem akarja rákényszeríteni uralmát, életmódját, szemléletét más civilizációkra, mint ahogyan tette ezt például a XVI. és a XIX. században. Európa sokszínűsége az európai civilizáció lényegéhez tartozik - *conditio sine qua non* - fenntartása, ápolása európai keretekhez kötődik. Ahhoz, hogy az európai egység necsak időnként hangoztatott politikai jelszó - aktuális szólam - legyen, hanem az európaiak folyamatos célkitűzése, olyan alapvető érték, amelynek megvalósításáért hajlandók még pénztárcájuk mélyére is nyúlni!

Következtetéseimet az alábbiakban összegezhetem:

a. Helyünk az európai civilizáció keretében van, amelynek egyik jellemző vonása a nemzeti keretek által alkotott sokszínűség,
b. az európai történet az integráció és a differenciálódás egymást követő, egymásra ható folyamataként írható le,
c. mai világunkban az univerzális megoldások a különböző civilizációk alapvető eltérései miatt nehezen követhetők, ritkán hatékonyak,
d. Ugyanakkor az egység - Európa egysége - a sokszínűség megőrzésének legfontosabb feltétele.

Vagyis:

Az egység éppúgy megvalósítható, mint a sokszínűség megőrzése, ha az európaiak valóban akarják. Tőlük függ, rajtuk múlik. Nem másoktól, nem a világ globális, kiismertetetlen és leküzdhetetlen erőitől. Tőlük, de mondhatom úgy is: - tőlünk!

Itt, ezzel térek vissza a Mikes Tanulmányi Napokra, az elhangzott érdekes előadásokra, az előadásokat követő tartalmas vitákra. Vajon nem a sokszínűség megőrzése iránti elszántság jele, hogy itt ennyien? A Mikes égisze alatt már megjelent és a megjelenésre előkészített tanulmányok nem ennek a célnak az előmozdítását szolgálják-e? Őszintén remélem, hogy sikerrel szolgálják majd. Köszönet érte mindazoknak, akik ebben olyan lelkesen, annyi szorgalommal működnek közre.

Elspeet, 2004. 09. 12.

IS IT POSSIBLE TO MAINTAIN EUROPE'S DIVERSITY IN UNITY?

Present paper was presented at the 45th Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) held 9-12 September 2004 in Elspeet, the Netherlands.

The author examined through examples the realization of European unity during the continent's long history. In this way this paper is also a reflection on the changing forms of this unity, disrupted by periods of great chaos and disorder. Next to the topic of unity the diversity and especially diversity within unity is also discussed and its possible future developments highlighted.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

NÉMETH, Pál :

Iszlám: Kelet és Nyugat határán — Harmadik út? —

Még a nyár elején, a pünkösd utáni héten (június 1-től) a Théma egyesület tudományos konferenciát tartott a következő témáról: „A keresztyénség egy többvallású Európában". A részletes bevezető előadást Hinrich Stoevesandt svájci teológus, a Karl Barth-Archiv vezetője és a Barth életművének (Karl Barth-Gesamtausgabe) felelős kiadója tartotta a keresztyén misszió lehetőségéről és a keresztyének missziói felelősségről a más vallásúakért. Előadásának egyik vitatható tétele éppen az volt, hogy szerinte keresztyén hitvallás szempontjából nincs különbség mohamedán és buddhista között. Ugyanis mindkettő egyforma távolságra van a keresztyén hittől.

Ez az állítás már csak azért sem állja meg a helyét, mert a buddhizmus lényegében véve ateista vallás, jobban mondva, az istenségnek semmi szerepe sincs a vallásos ember életében. Ezért az ember, még ha hinne is valamiféle istenségben, nagyon jól elboldogul isteni befolyásolás vagy segítség nélkül. Ezzel szemben a muzulmánok hisznek az egy Istenben, aki a világmindenség teremtője és fenntartója, aki Ábrahámnak, Izsáknak, Jákóbnak, Dávidnak, Salamonnak, Keresztelő Jánosnak és Jézus Krisztusnak Istene és Ura, az utolsó ítélet bírája, aki szólott a próféták által. És ugyanez az Isten, aki megnyilatkozott a Tórában, a Zsoltárokban és az Evangéliumban, jelenti ki magát most már végérvényesen a Koránban, melyet Mohamed próféta közvetlen isteni kinyilatkoztatásként kapott. Tehát igenis különbséget kell tennünk keresztyén hitvallási szempontból az iszlám és más keleti vallások, mint például a hinduizmus, buddhizmus, sinto, taoizmus és egyebek között.

Az iszlám gyakran határozza meg önmagát úgy, mint amely két rossz irányba vezető út mellett az eredeti, egyenes, helyes, harmadik út. Már a kezdeteknél Mohamed úgy értelmezi az iszlámot, hogy az a zsidók álnokságával és a keresztyének tévelygésével szemben a harmadik út és lehetőség: Ábrahám ősi vallása. De ugyanez a gondolat jelent meg a közelmúlt kétpólusú világpolitikai viszonyai között, amikor a muzulmán ideológusok úgy definiálták az iszlámot, mint harmadik ideológiát a nyugati liberális kapitalizmussal és a keleti diktatórikus kommunizmussal szemben. Sokszor még politikai színezetet is adtak a kérdésnek, és azt mondták, hogy az iszlám a harmadik világ ideológiája vagy a harmadik világ szocializmusa.

A Korán egyik legszebb verse, a híres Világosság szúrából a következőt mondja: „*Isten az egek és a föld világossága. Úgy világít, mint lámpás a lámpatartóban. A lámpás üvegben van, s ragyog, mintha fénylő csillag lenne. Egy áldott fa, az olajfa lobbantja lángra, amely nem keleti és nem nyugati. Olaja szinte világít, noha még láng sem érte. Világosság gyújt világosságot. Isten az ő világosságához vezérli azt, akit akar. Isten példabeszédeket mond az embereknek. Isten minden dolognak tudója*." (24:35)

A „világosság forrása", melyből az iszlám táplálkozik, „lá sarqíjatun walá gharbíja" („nem keleti és nem nyugati"). Mit jelent ez?

Van olyan koránmagyarázó, akinek értelmezése szerint ezek a szavak a zsidóságra és keresztyénségre vonatkoznak és egyszerűen ezt jelentik: „nem zsidó és nem keresztyén" (lá jehúdíj walá naszráni). Az a világosság tehát, amely az iszlámot megvilágítja és élteti, nem származhat sem keletről, sem nyugatról, tehát sem a zsidóságból, sem a keresztyénségből. Az iszlám gyökereit máshol kell keresni: Ábrahám ősi vallásában, a tiszta és hamisítatlan monoteizmusban.

A vallások világában csak a legritkább esetben fordulhat elő, hogy valami új, mint teljesen „új" jelenjék meg. Az újat rendszerint a régi, az ősi legitimálja. Az új vallás ilyenkor úgy lép be a történelembe, mint reformáció, mint valami őseredetinek, régen vallott igazságnak a felelevenítése; elfelejtettnek az emlékezetbe idézése; eltorzítottnak a régi, eredeti mintára való visszaalakítása. A vallási gondolat tehát ősi mintát keres, a jelent a múlttal legitimálja, a „most"-ot a tegnappal telíti meg, egyszersmind a múltat a jelennel megtöltve értelmezi.

Pál apostol a hit által való megigazulás gondolatának ősmintáját Ábrahám hitében találja meg: „Hitt Ábrahám az Istennek, és tulajdoníttaték az őneki igazságul" (Róm 4.3; vö. 1Móz 15:6). A Zsidókhoz írt levél írója Jézus főpapi tisztét az Ábrahám-tradícióból ismert Melkisédekre vezeti vissza: „Te örökkévaló pap vagy, Melkisédek rendje szerint" (Zsid 5:6; vö. Zsoltárok 110:4).

Ugyanez a reflex-szerű visszanyúlás az ősi mintához jelen van a világi történelemben is. „Robespierre számára az antik Róma Most-tal telített múlt volt, amelyet kiszakított a történelem kontinuumából. A francia forradalom a föltámadt Rómának gondolta magát."[1] Az ember kapcsolatot lát vagy létesít saját korszaka és egy bizonyos korábbi történelmi korszak között, s

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2004. évi, 45. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás. („KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA – Új világrendeződések. Magyar életmezők"; 2004. szeptember 9-12., Elspeet, Hollandia.).

[1] Walter Benjámin: Angelus novus, Budapest, 1980. 970. lap. Idézi Simon Róbert: Orientalista Kelet-Közép-Európában (Válogatott tanulmányok) Szombathely, 1996. 159. lap.

© Copyright Mikes International 2001-2005

„így olyan fogalmát alapozza meg a múltnak, amelyben a múlt Most lesz, s e Most-ba a messiási Most szilánkjai fúródnak bele”.[2]

De ugyanígy cselekednek a mai, keresztyénséget mímelő vallási csoportok is. Ők is kiragadják összefüggéséből, történelmi beágyazottságából és kontinuumából az őskeresztyénséget, a múltat Most-tá avatják, „újításaikat” egy történetietlenített és abszolutizált ősegyházi modellel legitimálják s így próbálják másokkal is elfogadtatni. Ezzel a kétezer éves történelmi keresztyén egyház zárójelbe kerül, mint egy eltorzított, meghamisított valami. S megjelenik a hal-szimbólum az autók szélvédőjén, sárhányóján, vagy aranyból nyakláncra akasztva…

Az iszlámban olyasvalami történt már a kezdet kezdetén, amely egyáltalán nem egyedülálló a vallások történetében, nem egyszer történt meg, hanem mindig újra megtörténik még a pszeudo- vagy kvázi-relígiók esetében is. Gondoljunk csak a „kommunista jövő államára”, amely egy feltételezett társadalmi ősállapotot akart jelenné varázsolni: az idealizált „ősközösségi társadalmi formát”. Ezért virágzott annyira a II. világháborút követő évtizedekben „a jelen megváltoztatását szolgáló múltértelmezés”.[3]

Az iszlám önértelmezésében már a kezdeteknél egyfajta kettősség jelenik meg. Egyrészt előfordul az a gondolat, hogy az iszlám nem más, mint a zsidóság és keresztyénség töretlen folytatása, s Mohammed küldetése csak lezárja és beteljesíti az ószövetségi és újszövetségi próféták, küldöttek hosszú sorát. Ő a "próféták pecsétje" *(khátamu'n-nabíjín),* az isteni ígéretek beteljesítője, hitelesít minden kijelentést, amelyet Isten a nála levő „jól őrzött táblára” *(fi'l-lauhi'l-mahfúz)* felírt „őskönyvből” *(ummu'l-kitáb)* a korábbi prófétáknak már „leküldött” *(anzala).* Ezért a Tóra, a Zsoltárok, az Evangélium és a Korán egyetlen isteni kijelentés különböző időkben *„leküldött”* dokumentumai.

Minthogy egyetlen isteni lény van, ezért egyetlen isteni kijelentés létezhet csupán. A Korán azonban nem az egyetlen, hanem csak végső formája az Isten igéjének. Isten már korábban is bocsátott le részleteket minden kinyilatkoztatás ősforrásából (ummu'l-kitáb), s ezek a részletek mintegy megelőlegezik a kijelentés teljes, végső formáját: a Koránt. A Korán megemlékezik a kijelentés korábbi dokumentumairól. Kifejezetten említi “Ábrahám iratait”, “Mózes iratait”, a Tórát, Dávid zsoltárait és Jézus evangéliumát. Ezeket nem a zsidóknál és keresztyéneknél használatos mai, hanem hamisítás előtti, eredeti formájukban az iszlám “kijelentett könyveknek” ismeri el. Az isteni kinyilatkoztatás e folyamatában Mohamed küldetése az utolsó: teljessé tétele és végérvényes megerősítése a kijelentés minden korábbi dokumentumának. “A Biblia, az Evangélium és a Korán – Mohamed `Abduh (1849–1905) szerint – három egymással összefüggő könyv. A vallásos embernek mindhármat egyenlő figyelemmel és tisztelettel kell olvasnia. Általuk lett teljessé az isteni tanítás, és az igaz vallás az ő fényükkel tündökölt évszázadokon át.” Az 1328-ban elhunyt kiváló muszlim reform-teológus, Ahmed ibn Tejmíja szerint a Tóra, az Evangélium és a Korán “összefüggő hagyományt” alkot. Ezért a Tóra, a Zsoltárok és az Evangélium vallását a muszlimok az iszlámmal együtt a “mennyei eredetű vallások” (ad-dijánátu'sz-szamáwíja) kategóriájába sorolják, a zsidókat és a keresztyéneket pedig mint az ó- és újszövetségi kijelentés birtokosait (ahlu'l-kitábejn) az iszlám társadalom kebelébe tartozó, az iszlám állam türelmét és védelmét élvező alattvalókként (ahlu'dz-dzimma) kezelik. A zsidók, keresztyének és muszlimok összetartoznak az egyetlen Isten iránti engedelmességben. Ezt egy Mohamednek tulajdonított mondás a következő példázattal világítja meg. *“Így szólt a Próféta: A ti példátok és a két könyv (a Tóra és az Evangélium) népének példája hasonlatos a példázatbeli emberhez, aki bérmunkásokat fogad fel és megkérdezi: Ki dolgozik nálam korahajnaltól délig egy pénzért? És dolgoztak a zsidók. Azután megkérdezte: Ki dolgozik nálam déltől a délutáni ima idejéig egy pénzért? És dolgoztak a keresztyének. Azután megkérdezte: Ki dolgozik nálam délutántól egész napnyugtáig két pénzért? Ezek vagytok ti! Akkor megharagudtak a zsidók és a keresztyének és azt mondták: Hogyhogy mi többet dolgozunk és kevesebbet kapunk? Ezt válaszolta: Elvettem-e abból, ami jog szerint jár nektek? Nemmel válaszoltak. Akkor így folytatta: Ez az én ajándékom, annak adom, akinek akarom.”* (Vö. Máté evangéliuma 20:1–16) A példázat úgy ábrázolja a zsidókat, keresztyéneket és az iszlám híveit, mint ugyanannál a gazdánál munkálkodó bérmunkásokat, a különbség csak annyi, hogy a muszlimok kétszeres bért kapnak, de ez nem azért van, mert kétszer annyit munkálkodnak, hanem mert Isten ezt a maga jóságából és jótetszése szerint ajándékként adja.

Másrészt viszont Mohammed hangoztatta azt is, hogy az ő küldetése nemcsak folytatása valaminek, hanem visszanyúlás is egy elfelejtett, megromlott, eltorzult eredethez, „Ábrahám (ősi) vallásához” *(millatu-Ibráhím).* Az iszlám tehát nem vadonatúj vallás meghirdetését jelenti, hanem inkább valami elfeledettnek és eltorzítottnak az újra felidézését, helyreállítását, kiigazítását, megreformálását. Reformálni akarja azt, ami deformálódott.[4]

Mohamed mindig vallási reformátorként viselkedik, aki mint “intő és figyelmeztető” nem valami újra, hanem az elfelejtett, eltorzított régire hívja fel a figyelmet. Ábrahám ősi vallását, az eredeti, romlatlan és hamisítatlan monoteizmust akarja helyre állítani s elorzott jogainak akar ismét érvényt szerezni. Ezért Ábrahámot tekinti az iszlám megalapítójának, ő volt az első muszlim, aki tisztán és romlatlanul vallotta az egy Isten hitét. “A mi atyánk Ábrahám!” – ismételgették a Jézussal vitatkozó zsidók (János evangéliuma 8:39), és ugyanezt az érvet állítja Mohamed is kortársai elé: *„Ábrahám nem volt sem zsidó, sem*

[2] Walter Benjamin i.m. 973. lap.
[3] Simon Róbert i.m. 173. lap.
[4] Németh Pál: Európa és az iszlám; in: Szakmai füzetek; Külkereskedelmi Főiskola fennállásának 25. évfordulójára; jubileumi különszám; 1996. március; 235-242. lap.

© Copyright Mikes International 2001-2005

keresztyén, hanem az igaz Istenben hívő muszlim volt, és nem tartozott a pogányok közé" (Korán 3:67). Mohamed az Ábrahámra, az Ábrahám vallására (millatu Ibráhím) való hivatkozással egyetlen mozdulattal utasítja el a zsidóságot, keresztyénséget és a korabeli pogányságot. A zsidók és keresztyének ellen mindig újra felhangzik nála a vád, hogy az Isten kijelentésével mint a szent könyvek birtokosai, mint a két „szövetség" népe (ahlu-l-kitábejn) ismételten visszaéltek, hogy elcsűrték-csavarták a szentírások értelmét, meghamisították tartalmukat, eltitkolták fontos kijelentéseiket. Ezért adta Isten Mohamednek mint a próféták pecsétjének (khátamu'n-nabíjín) ajkára végső kijelentésként a Koránt, mely nemcsak kiigazítja és helyesbíti a korábban meghamisított könyveket, hanem mint megmásíthatatlan, meghamisíthatatlan, utánozhatatlan (mu`dzsiz) Istentől lebocsátott "szó és ige", fölöslegessé is teszi mindazt, ami korábban szentírásnak és isteni kijelentésnek számított.[5]

Míg a keresztyén gondolkodás érintetlenül hagyja saját előzményeit s szüntelen párbeszédben van velük az értelmezés által, s ebben az értelmezésben lehetősége nyílik arra, hogy önmagát jobban megértse, addig az iszlám felveszi-felszívja magába, szinte magába nyeli és felemészti vallási és szellemi elődeit azáltal, hogy önmagát állítja, mint eredetit, mint kétség nélkül valóságost a helyükre és ezáltal tagadja legitimitásukat. Az Ó- és Újtestamentum csak a Koránban és a Korán által létezik, ami a Koránon kívül van, az mind gyanús és hamisítvány. Legalábbis az igazság olymértékben keveredik bennük a hamissággal, hogy a megkülönböztetésre és a kettő szétválasztására nincsen többé lehetőség. Így az iszlám számára eleve elveszett annak lehetősége, hogy szellemi elődeivel, az Ó- és Újszövetséggel párbeszédet folytasson, s az értelmezésben tudomást szerezzen arról, ami a saját lelki-szellemi életében nem magától értetődő. Ezért van tele az iszlám tanítása megfellebbezhetetlen vallási evidenciákkal és ezért történik meg újra és újra, hogy ha valamelyik muzulmán gondolkodó megkísérli egy iszlámtól idegen eszmerendszer megismerését és megértését, az mindjárt az iszlám bírálójának tűnik, és az eretnekség gyanúját vonja magára.

Az ősminta, az eltorzult ősforma tehát Ábrahám eredeti vallása: a „millatu-Ibráhím". Az arab „millah" szó vallást, vallási szertartást jelöl. Eredete bizonytalan. Valószínűnek látszik, hogy héber-arám nyelvű zsidó és keresztyén irodalom millá, mellá, meltá, melat, melá kifejezésére vezethető vissza, amely „szót", „beszédet", „cselekedetet", „dolgot" jelent, s lényegileg megfelel a görög „logosz"-nak. És mint kölcsönszó a Korán nyelvhasználatában kapta a vallás, valamint a rítus jelentést. De egyáltalán nem bizonyos, hogy ez a kifejezés tényleg jövevényszó a Korán nyelvében. Nöldeke valószínűbbnek tartja, hogy eredeti arab szóval van dolgunk. Az „amalla" és „amlá" szavak jelentése: „diktálni, útmutatást adni". A „millah" szó eszerint olyan „törvényt, szabályt, előírást" jelent, amelyet követni kell.

Nem teljesen világos a „millah" szó jelentése a Korán 38:7-ben: „*Nem hallottunk effélét az utolsó vallásban. Nem egyéb ez, mint koholmány*". A Korán több helyén egyszerűen a pogány vallásokat jelenti (7:88; 18:20), másutt a zsidókat és keresztyéneket (2:120), aztán az ősatyák vallását (12:38): „atyáim: Ábrahám, Izsák és Jákob vallását követem". Végül pedig jelenti a helyreállítandó „Ábrahám-vallást", amely az ősi, tiszta kijelentésen alapult (2:132; 16:123): „Kövesd Ábrahám vallását, aki haníf volt és nem tartozott a pogányokhoz!"

A határozott névelővel ellátott „millah" szó (al-millah) már a Mohammed által kijelentett vallást jelenti és néhányszor az ahlu'l-millah-t is jelöli, tehát a muszlimok gyülekezetét. Az ahlu'l-millah ellentéte az ahlu'dz-dzimmah (az iszlám kebelébe tartozó nem-muszlimok; elsősorban a zsidók és keresztyének). Hasonlóképpen áll szemben a millíj (=muszlim) és dzimmíj (=kliens, oltalom alatt álló) is.

A millah kifejezés a külső vallási keretet jelenti (a rendszabályokat), ennek belső tartalmát a „haníf" szóval jelöli a Korán. „Ábrahám nem volt sem zsidó, sem keresztyén, hanem az igaz Istenben hívő (haníf) muszlim volt, és nem tartozott a pogányok közé" (3:67). „Mondd: Az Isten igazat szól. Kövessétek Ábrahám vallását (millah), aki haníf volt, és nem tartozott a pogányokhoz (3:95). A haníf teológiailag a muszlim szó parallelje. Érdekes azonban a haníf szó etimológiája. A szó eredeti héber-arám jelentése: „istentelen", „eretnek", „pogány", de jelenti az „aposztatát" is. Ennek az lehet a magyarázata, hogy az Arab-félszigetre menekült „eretnekek" éppen hogy szigorú monoteisták voltak, pont olyanok, akik visszariadtak attól, hogy Istennek „társat tulajdonítsanak" (sirk, musrikún).

Az Ábrahám-tradíció főbb eseményeit dramatizálják a mekkai zarándoklat egyes mozzanatai és rítusai. A zarándoklat központja a mekkai kocka alakú szentély, a Ka`ba. A Korán szerint a mekkai szentélyt Ábrahám és Ismáel közösen építették (Korán 2:127). Falának keleti sarkába falazva, a föld szintjétől kb. másfél méter magasan található a híres Fekete Kő (al-hadzsaru'l-aszwad). Ez az a kő, amelyet a zarándokok meg szoktak csókolni. Maga a zarándoklat rendkívül összetett, és sok jelképes cselekményből áll, amilyen például a Kába-szentély futólépésben való többszöri körüljárása (tawáf), a hétszeres futás (sza`j) Szafá és Marwa között, az `Arafát síkján való megállás (wuqúf). Mohamed az egész zarándoklatot, annak kultikus helyszíneit és előírásait rendre az Ábrahám tradíció személyeivel (Ábrahám, Ismáel, Hágár) és a velük történt eseményekkel hozza kapcsolatba és ezáltal az ősi sémi monoteista prófétizmus üdvtörténeti jegyeivel látja el őket. A zarándokok a jelképes cselekmények által mintegy résztvevői lesznek azoknak az üdvtörténeti eseményeknek, melyeket ősatyáik az Isten szabadító tetteiként éltek át és tapasztaltak meg. A zarándoklatban ezért mindenki saját tapasztalataként élheti át a hit legnagyobb

[5] Németh Pál: Az iszlám, in: Muszlim művelődéstörténeti előadások – Iskolakultúra, Pécs, 2001, 21–45. lap.

© Copyright Mikes International 2001-2005

hőseinek hitét s gyakorlójává válik az Ábrahám által kijelentett ősi hamisítatlan vallásnak, amely lényege szerint nem más, mint hálával teljes megnyugvás abban a gondolatban, hogy életünk eseményeiben, sorsdöntő fordulataiban az emberi valóságot, s minden emberi lehetőséget végtelen mértékben meghaladó isteni hatalomnak emberi értelemmel nem követhető akarata teljesedik be. Ez az ősi monoteista tradíció jelenik meg „Ábrahám vallásában" és nyer végső megfogalmazást az „iszlám" szóban, amely a teremtett élet magasztaló „hódolatát" jelenti Teremtője, a Mindenható Isten előtt.

[Az alábbi rövid életrajzi összeállításokban a szerző megemlékezik két – nemzetközi mércével mérve – kimagasló magyar iszlám-tudósról, illetve kutatóról, Goldziher Ignácról és Vámbéry Árminról. – *Mikes International Szerk.*]

Goldziher Ignác

(1850-1921)

„A tudománynak nincs hazája, de a tudósnak kell hogy hazája legyen."

„A tudomány története tanúskodik róla,
hogy legnagyobb műveit nem *buzdítás* segítette elő,
hanem a nagy lelkek *lemondása* teremtette meg."

1850. június 22-én született Székesfehérvárt. Előkelő zsidó családból származott, amely a 18. században telepedett le Magyarországon. Neves személyek kerültek ki a Goldziher családból. Goldziher Vilmos, a budapesti egyetemen a szemészet tanára, neki ajánlja legfontosabb művét, az *Előadások*at. Goldziher Ilona, aki az Országos Rabbiképző Intézet hírneves tanárának, Bacher Vilmosnak a hitvese volt. Családja férfiágon Hamburgból érkezett Magyarországra (Goldziher Mózes 1735-ben költözött Köpcsénybe), női ágon spanyol zsidó menekültektől származott. Édesapja 1842-ben telepedett le Székesfehérvárott s itt született fiát a legnagyobb gonddal és puritán szigorúsággal nevelte. Szinte elérhetetlen tanulmányi és erkölcsi célkitűzések megvalósítására ösztönözte. Ötéves korában már a héber Biblia szövegét tanulmányozza, nyolcévesen a Talmuddal ismerkedik.

A gimnázium első öt osztályát szülővárosában végzi a ciszterciták nál. Tizenkét éves, amikor első kis munkája megjelenik: Szihát Jicchák (Izsák imája) címmel (Pest, 1862). Osztályfőnöke az iskolában köszöntötte ez alkalomból a kis „Ignatius autorculust". Bár-micvája alkalmából a zsinagóga szószékéről szónoklatot mond. Erre élete végéig büszke.

1865-ben a család Pestre költözik, ezért a gimnázium felső osztályait már a református gimnáziumban végzi. 1868-ban érettségizik kitűnő eredménnyel. 1865-től már az egyetemen is hallgat előadásokat. Arabot, törököt, perzsát tanul. Egyik török mesefordítását maga Vámbéri Ármin mutatta be a magyar olvasóközönségnek „Egy tizenhat éves orientalista" címmel. Ballagi Mór és Vámbéri ajánlásával Eötvös József kultuszminiszter fogadja, és külföldi ösztöndíjat biztosít számára. 1869-től Berlinben, majd Lipcsében tanul. Itt doktorál Heinrich Leberecht Fleischernél, a keleti tudományok európai vezéralakjánál húsz éves fejjel 1870-ben. Ezután Leidenben (1871), később Bécsben (1872) tanulmányozza az arab kéziratokat. Az 1972/73-as és az 1974/75-ös tanévben a Budapesti Református Theologiai Akadémián héber nyelvtant, 1877. évvel bezárólag már csak német nyelvet tanít Ballagi Mór tehermentesítésére. Közben 1873 szeptemberétől 1874 áprilisáig a magyar kormány támogatásával már keleten, Damaszkuszban, Jeruzsálemben és Kairóban folytatja tanulmányait. Az iszlám szellemét szeretné közelről megismerni. Jóllehet 1872-ben már a budapesti egyetem magántanára (22 éves), de rendes tanári kinevezéséig még több mint harminc évet kellett várnia (1904). Kenyérkereseti lehetőségként 1874-ben elvállalja a Pesti Izraelita Hitközség titkári állását, de az 1877-ben megnyílt Országos Rabbiképző Intézetben nem kap professzori kinevezést. Csak 1900-ban lett óraadó tanár. A hazai sikertelenségekért gazdagon kárpótolták külföldi sikerei. A nagy orientalista világkongresszusokon ő a középpont. A mindenfelől érkező külföldi felkéréseknek és meghívásoknak alig tud eleget tenni. Nyolc külföldi akadémia választotta tagjául, két egyetem díszdoktorául. Felajánlották neki a kairói Kedivei Könyvtár Igazgatói állását. Több egyetem (Prága, Boroszló, Halle, Cambridge, Königsberg, Heidelberg, Srassburg) hívta meg professzorául. De minden külföldi ajánlatot elutasított. Ezt írja Naplójában: „Még a gondolattól is irtóztam azonban, hogy elhagyjam hazámat, és kivándoroljak. Nincs az a hatalom a világon, amely engem hazámból elvigyen."

A Magyar Tudományos Akadémia már 1876-ban (ekkor 26 éves) levelező, 1892-ben rendes tagjává, 1905-ben osztályelnökké választotta, s erről csak 1919-ben mondott le Lóczy Lajos antiszemita felszólalása miatt. 1920-ban az akadémia és az egyetem méltóképpen megemlékeztek Goldziher születésnapjáról, s éppen egyetemi tanárságának jubileumi ünnepségére készültek, midőn 1921. november 13-án elhunyt. Földi maradványait november 15-én de. ½11-kor a Magyar Tudományos Akadémia előcsarnokából izraelita hitvallás szerint helyezték örök nyugalomra a rákoskeresztúri izraelita temetőben.

* * *

© Copyright Mikes International 2001-2005

Vámbéry Ármin

(1832-1832)

Szentgyörgyön (Pozsony vármegyében) született. Születési évének meghatározásában maga is bizonytalankodik. 1831-re vagy inkább 1832-re teszi a dátumot (1832. márc. 19). Apja elmélkedő lelkületű talmudista volt, röviddel fia születése után, az 1830-ban kitört nagy kolerajárvány egyik utolsó áldozataként halt meg. Özvegyen maradt édesanyja nem tudott önerejéből megbirkózni az élet nehézségeivel. Ezért másodszor is férjhez ment. Új otthonuk Szerdahely (Dunaszerdahely) lett. A gyermek itt kezdte tanulmányait. A hithű zsidó családok szokása szerint 12 éves koráig csak a Talmud tanulmányozásával kellett volna foglalkoznia. Tanítója szentéletű talmudistát akart belőle faragni. Édesanyja azonban ellenezte az egyoldalú vallási képzést, szerette volna, ha világi pályára megy. Orvosnak szánta fiát. Ezért kivette a zsidó iskolából, és az evangélikus egyház elemi iskolájába íratta be. Itt latint kezdett tanulni. Kitűnő nyelvérzéke és kiváló emlékezőtehetsége volt. A héttagúra növekedett család piócakereskedéssel tartotta fenn magát. A család anyagi helyzete azonban még rosszabbra fordult s a nélkülözések miatt meg kellett szakítani tanulmányait. Tízéves lehetett, mikor inasnak és házitanítónak adták be egy női szabóhoz. Tizenegy éves korában elhagyja a szülői házat, és Nyékre (Pozsony vármegye) ment tanítónak. Félévi munka után, nyolc forinttal a zsebében visszatér Szerdahelyre, és készül a piaristák szentgyörgyi gimnáziumába (itt akkoriban kb. 100 ifjú tanult). A második osztály befejezése után a harmadikat már Pozsonyban kezdte el a bencéseknél. A szabadságharc alatt bezárták a pozsonyi iskolát, ezért visszatért Szerdahelyre. Később ismét Pozsonyban van, és az evangélikus líceumban folytatja tanulmányait. „Ámbár csak tizennégy éves múltam, vígan szőttem mégis terveimet, és nagy kitartással építgettem a légvárakat. Míg más diák játékkal töltötte idejét, és bohóságainak élt, én már akkor gyönyörűségemet leltem útleírások, vitézi játékok és könnyebb történeti munkák olvasásában. A könyv nekem nemcsak barátom és a nyomorúságban való vigasztalóm volt, hanem néhanapján előzte az éhességemet is, mert a fölhevült képzelődés nemcsak lelkemet táplálta, hanem testemet is.” (*Küzdelmeim*, 45-46. l.) A sok nélkülözésbe belefáradva egy évre kimaradt az iskolából s házitanítónak szegődött vidékre. Innen Pestre megy, s piaristáknál végzi a hetedik osztályt. Minthogy azonban bizonyítványát a pozsonyi líceumból nem tudta kiváltani, ismét abba kellett hagynia tanulmányait. Ezután hat évig nevelősködött. Nyelveket tanult, képezte magát. Pesti tartózkodása idején mindennapos látogatója volt az egyetemi könyvtárnak. Tanulmányozta a török, perzsa és arab nyelvet. Elmélyedt a Korán világában. Saját vallomása szerint ez a hat esztendő volt életének „leggyümölcsözőbb tanulóideje”. Ez idő alatt érlelődött meg benne a keleti utazás gondolata. Édesanyja halála után semmi sem tartotta vissza attól, hogy tervét megvalósítsa. Megtakarított 120 forintjával elkezdte útjának előkészítését. Támogatók után nézett. Báró Eötvös József, Teleki József, Hunfalvy Pál közelebb segítették tervei megvalósulásához. Az elnyomás éveiben nehéz volt útlevélhez jutni, Eötvös segítségével végül ez is sikerült. A nehezen összegyűjtött útiköltségen, a frissen megszerzett útlevéllel és ajánló levelekkel felszerelve 1857 márciusában indult el vágyai színhelyére, Isztambulba. Itt a szabadságharc után török földre menekült magyar emigránsok pártfogásukba vették. Török és perzsa nyelvtudása révén hamar megtalálta a hangot a török utcák és kávéházak népével. Előadásokat és felolvasásokat tartott. Később utat talált az előkelőbb török társasághoz is. Először a dániai főkonzul nyelvmestere volt, majd Hüszejn Dáim pasa házában vállalt tanítói állást. Tőle kapta a Resid efendi nevet, amely ettől kezdve hivatalosan elfogadott neve lett az iszlám világban. Rövidesen, mint valódi török efendi mozgott a török társasági élet legmagasabb köreiben, s megismerkedett magával a szultánnal is. A Núr Oszmánije medreszében részt vett az előadásokon és maga is hozzászólt a Korán-magyarázók vitájához.

Megírta első tudományos munkáját, egy német-török szótárt, és hogy magyarságát kifelé is hangsúlyozza, németes hangzású nevét (Wamberger Hermann) Vámbéry Árminra magyarosította. Első munkáját már ezen a néven adta ki.

De honnan ered a Wamberger név? A hazai zsidó közösségekben ugyanis ősi módon, apai és személynéven tartották számon a hitközség tagjait. Például: Jákob fia Mózes. Az ilyen névhasználat azonban alkalmatlan volt az iskolai nyilvántartások számára. Ezért a szentgyörgyi piarista gimnázium tanárai adtak családi nevet a tizenhárom esztendős korában intézetükbe került szolgadiáknak. Mivel a gyermek dédapja valaha a németországi Bamberg városából vándorolt Pozsony megyébe, kézenfekvőnek tűnt, hogy ősei származási helyéről Bambergernek (Bamberginek) nevezzék el a tanulót. Ez a szóalak a mindennapos használatban Wambergerre lágyult. Arab és latin feliratú névjegyén a „Madzsarli Resid efendi - Professor Vambéry” ipszilonos névalak szerepelt. Ám a hazai hivatalos okmányokat mindig Vámbériként írta alá.

Ebben az időben érlelődött meg benne élete nagy célja: a magyar nyelv eredetének felkutatása a keleti török népek és nyelvek megismerése révén. Ő maga így vall erről önéletrajzában: „Közép-Ázsia nyelve, a csatagáj, vagyis a keleti török nyelv, nálunk, Nyugaton, akkoriban még csak Quatremére francia orientalista munkái révén volt némiképpen ismeretes. Az oszmánok írott és népnyelve közt levő eltérésből indulva ki, hittem és reméltem, hogy az Oxuson túl élő pusztai és városi lakók beszédében föllelem a nyelvnek olyan elemeit, melyek határozottabb hasonlatosságot és rokonságot mutatnak a magyarok nyelvével, s hogy ennek következtében fontos felfedezéseket

© Copyright Mikes International 2001-2005

tehetek, és jelentékeny módon hozzájárulhatok eredetünk kérdésének tisztázásához. A közép-ázsiai utazás gondolata tehát jókor belevette magát agyvelőmbe, szüntelenül csak véle foglalkoztam, s míg egyrészről kitartóan rajta voltam, hogy érintkezésbe léphessek a Közép-Ázsia kánságaiból Sztambulba jövő mekkai zarándokokkal, másrészről épp olyan hévvel szedtem magamba a csatagáj írások minden foszlányát…" (Küzdelmeim, 157-58, l.)

Négy esztendeig élt Isztambulban és környékén. 1861-ben visszatért Pestre azzal az eltökélt szándékkal, hogy felkutatja a magyarok őshazáját. Ebben az időben választották meg az Akadémia levelező tagjává. Így komolyan fölvethette a kérdést, hogy elnyerhetné-e az Akadémia támogatását a Közép-Ázsiába tervezett utazás költségeinek fedezéséhez. Az Akadémia akkori elnöke, Gróf Dessewffy Emil az Akadémia egész évi támogatási keretét (1000 forintot) kiutalta Eötvös József pártfogoltjának, hogy a magyar nyelv eredetét és ázsiai nyomait kutathassa. 1861 július 28-án elmondta búcsúbeszédét az Akadémián. Visszatért Isztambulba, s rövid előkészület után 1862 márciusában, szerény felszereléssel, és Hajdar efendihez, Törökország teheráni követéhez szóló ajánlólevéllel, Resid efendi néven hajóra szállt Trapezunt felé. Itt kezdte meg vándorlásait Kisázsián és Perzsián át Közép-Ázsiába.

1862 júliusában érkezett meg Perzsia fővárosába, Teheránba. A továbbutazáshoz Herat felé egyelőre nem volt lehetőség, mert Doszt Mohammed herati kán háborút viselt. Vámbéry kénytelen volt kitérőt tenni, s leutazott Perzsia déli részébe, Sirázba, a régi iráni kultúra emlékeit megtekinteni.

1863 januárjában újra Teheránban találjuk. Itt megismerkedett egy Mekkából hazafelé igyekvő, kelet-turkesztáni zarándokokból álló karaván nal. Elhatározta, hogy hozzájuk csatlakozik, és dervisként folytatja útját. 1863. március 28-án indult el a karaván nal egy Hadzsi Mehemmed Resíd efendi névre kiállított török útlevéllel a nagy útra. Tíz hónap múlva, rendkívüli fáradalmak és viszontagságok után, de útitervét sikerrel teljesítve érkezett vissza Teheránba. Útjának főbb állomásai: Karatepe, Khíva, Bokhara, Szamarkand, Kerki, Majmene, Herat, Meshed, Nísápúr és újra Teherán. Itt nagy ünneplésben volt része, a követségek díszebédeket adtak tiszteletére. Mind az angolok, mind az oroszok is meg akarták nyerni maguknak, de Vámbéry megmaradt magyarnak. Három hónapot töltött Teheránban, hogy átírja és kiegészítse jegyzeteit, melyeket arab betűkkel magyar nyelven apró papírszeletkékre rótt ceruzával. Ezután Isztambulon keretül hazafelé indult. 1864. májusában érkezett Pestre. A hűvös fogadtatás elkeserítette. Az Akadémiától kapott néhányszáz forintnyi költséggel Angliába utazott. Londonban nagy lelkesedéssel fogadták. Rövid idő múltán újra hazajött. Közben a király Bécsben kihallgatáson fogadta. Pesti egyetemi tanárság elnyerése iránti kérését a király teljesítette. Itthon eleinte idegenkedve fogadták az egyetemen, de nagy tudásával hamar megnyerte az emberek jóindulatát.

Nagy jelentőségű, úttörő eredményeket ért el Közép-Ázsia föld- és néprajza, elsősorban azonban a török filológia területén. Mint az ázsiai helyzet kiváló ismerőjéhez az angol és a török kormány számos esetben fordult hozzá tanácsért. 1865-től a budapesti tudományegyetemen a keleti nyelvek magántanára; 1868-tól rendkívüli, 1870-től nyilvános rendes tanára. Itt tanított 1904-i nyugalomba vonulásáig. 1872-vel Berecz Antallal, Xantus Jánossal és Hunfalvy Jánossal részt vett a Magyar Földrajzi Társaság megalapításában. Számos európai tudományos társaság választotta tiszteletbeli tagjává.

Nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. Művei angolul és németül is megjelentek és nagy feltűnést keltettek. Germanus Gyula így foglalja össze irodalmi tevékenységének jelentőségét:

„Vámbéry legragyogóbb sikereit a tollával aratta és ezek a sikerek mindaddig élni fognak, amíg emberek könyvet vesznek kezükbe. Jókai Mór nagy mesemondónknak három kedvenc olvasmánya a Biblia, Shakespeare és Vámbéry útleírása voltak. Dickens Vámbéryval folytatott beszélgetésében így szólt hozzá: Önnek, Uram, regényírónak kellene lennie! Közép-ázsiai útleírását minden művelt nyelvre lefordították, és a földrajzi irodalomban alig van könyv, amely tanulságosabb, érdekesebb és szebb lenne. Cikkei és nagyobb dolgozatai, amelyekben a Kelet társadalmi, vallási és kulturális életét festi, oly plasztikusak, mint az élet maga és ma megbecsülhetetlen kútforrások, mert az a Kelet már a történelemé."

Főbb művei: Türkisch-deutsches Wörterbuch (Konstantinápoly, 1858); Vándorlásaim és élményeim Persiában (Pest, 1864); Középázsiai utazás (Pest, 1865); Vázlatok Közép-Ázsiából (Pest, 1868); A keleti török nyelvről (Pest, 1869); Oroszország hatalmi állása Ázsiában (Pest, 1871); Der Islam in XIX. Jahrhundert (Leipzig, 1875); Sittenbilder aus dem Morgenlände (Berlin, 1876); A török-tatár nyelvek etymologiai szótára (Pest, 1877); A magyarok eredete (Bp., 1882); A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben (Bp., 1885); A magyarok keletkezése és gyarapodása (Bp., 1895); The travels of Sidi Ali Reis (London, 1899); Altosmanische Sprachstudien (Leiden, 1901); The Story of my Struggles (London, 1904, befejező része: A küzdelemnek vége, s még sem a vége. Huszadik Század, 1904. II.); Küzdelmeim (Bp., 1905); Nyugot kultúrája Keleten (Bp., 1906); A magyarság bölcsőjénél (Bp., 1914); Dervisruhában Közép-Ázsián át (Klasszikus útleírások, VIII. Bp., 1966).

* * *

ISLAM: BETWEEN EAST AND WEST — A THIRD WAY?

Present paper was presented at the 45th Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) held 9-12 September 2004 in Elspeet, the Netherlands.

In this paper the author examines the fundamental doctrines of Islam that make this civilization so distinct from both the West and the East. He also cites the thoughts of mainstream Islamic ideologists who positioned Islam as a 'third way' between the western liberal capitalism and the dictatorial communism during the cold war. In his presentation Mr Németh reaches to the very core of the Islamic teaching.

Two exhibits are also presented. Hungary has a very rich tradition in Orientalism, with several world-famous scolars and expeditioners. Two of them are briefly introduced here, who contributed invaluably in the research and study of the Islamic culture, namely Ignác Goldziher and Ármin Vámbéry.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

CSERNUS, Sándor :

Átmeneti fellendülés, vagy esély az áttörésre? A magyar kultúra pozíciói és a magyar irodalom Franciaországban[1]

A magyar irodalom külhoni (ezen belül franciaországi) fogadtatásában a kilencvenes évek során, de különösen az ezredforduló után mind jobban érzékelhető változások következtek be. Ezek a változások nyilvánvaló kapcsolatban álltak a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején bekövetkezett fordulatokkal, illetve rendszerváltozással (vagy ha úgy tetszik, rendszerváltozásokkal). 1956 és 1968 óta először ilyen mértékben először irányult ismét erre a földrajzi régióra a figyelem.

Az ún. „keleti blokk" felszámolódása s az „uniós tagjelölt" országok csoportjának fokozatos (és egyáltalában nem automatikus és egyértelmű!) kialakulása nem csak ide irányította a figyelmet, hanem hosszú időn – majd másfél évtizeden - keresztül az aktualitás szintjén tartotta a „Köztes Európa" iránti érdeklődést. Az uniós csatlakozással összefüggésben, mint emlékszünk rá, kezdetben csak Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia (majd Csehország és Szlovákia) esetében lehetett egyértelmű fogadókészségről beszélni. Emlékeztetnénk arra is, hogy az első uniós elő-bővítési programok között a legfontosabb (az. ún. PHARE-program) – s ez ritkán fordult elő korábban – ország-nevekben is definiálta a fő bővítési irányt.

Vizsgálódásunk szempontjából lényeges, hogy a magyar szerep ezekben a világpolitikai szempontból is lényeges, általános mozgásokban igen jelentős volt – gondolok mindenekelőtt az 1989-es határnyitásra és ezzel a magyar politikának a berlini fal lebontásában és a német egyesülésben játszott szerepére –, továbbá hogy a magyar külpolitika a kilencvenes évek során is megőrizte kezdeményező szerepét.

Ez az aktivitás azonban nem volt mindig azonos intenzitású és prioritásaiban is mutatkoztak eltérések. Így a kilencvenes évek elején a magyar-magyar kapcsolatrendszer erőteljes fejlődése kapott igen nagy figyelmet (amivel a hivatalos magyar külpolitika a magyar nemzet iránti régi adósságát igyekezett törleszteni), miközben megjelentek olyan nagyszabású (és nagyra törő…) elképzelések, mint a Budapest-Bécs (majd a Budapest-) világkiállítás terve, melynek természetesen az egyetemes magyar kultúra kisugárzásában is jelentős szerepet kellett volna kapnia. Új korszakot indított e téren az ún. Bokros-csomag, mely a gazdaság szanálása érdekében hozott drasztikus intézkedések eredményeképp az ambiciózus tervekről való kényszerű lemondást hozta. A bekövetkezett megszorítások a nemzetközi kapcsolatokat – s ezen belül különösen a kultúrát és az oktatást – is erőteljesen érintették, s különösen a kultúra anyagi és strukturális feltételrendszerben okoztak nehézségeket. (Pl. a külföldi kulturális intézeti hálózat – mely „épphogy megúszta" a racionalizálási „piacosítási" törekvéseket – a rendszerváltozást követően, lehetőségeit tekintve, ekkor volt „mélyponton".)

Időközben a magyarországi kulturális politikai háttér is megváltozott. Ekkor talán még sokan hittek abban, hogy elég, ha privatizálódik a rendszer, az „intervencionista" állam kivonul a kultúra területéről, és helyére automatikusan bevonul a civil társadalom a maga szerveződéseivel, s a kultúra új alapokon, új lendületet kap. Nos, a privatizálódás – több-kevesebb sikerrel – megtörtént, az állam fokozatosan kivonult, de az általa szabadon hagyott területeken nem, vagy alig jelent meg a civil társadalom. A magyar kulturális politika a kultúra finanszírozásában egyre kisebb az állami szerepvállalást prognosztizált (amihez ideológiai téren a kultúra finanszírozásának liberális megközelítését hangsúlyozta). Ez a helyzet is hozzájárult ahhoz, hogy a kilencvenes évtized első felében a magyar kultúra számára a nemzetközi területeken kínálkozó lehetőségeket a magyar állam nem tudta kellőképpen kihasználni.

Miközben viszont a magyar-magyar kapcsolatrendszer fejlesztésének adott kezdeti prioritás az egyetemes magyar kultúra fejlődése számára hosszabb távon is „befektetést" jelenthetett, a kultúra és az állam viszonyának liberális felfogása (melynek egyik fontos összetevője az állam visszavonulása) nem hozott kézzel fogható eredményeket és számos területen a „se állam, se piac, se civil társadalom, se mecenatúra" helyzethez vezetett. (Ez a jelenség – erre vissza fogok térni később – korántsem volt egyedülálló az uniós tagjelölt államok kulturális politikájában, és számos országban – ahol a szocializmus időszakból ismert „maradék-elv" és a kultúra menedzselésének liberális – néhány esetben szélsőségesen liberális és döntően piac-központú – megközelítése egymást erősíthette a kultúra állami alulfinanszírozásának kialakításában, a kulturális terület fejlődésére súlyosan negatív hatást gyakorolt.)

A kulturális politika lendületvétele és a kulturális külpolitika dinamizálódása a kilencvenes évek második felétől datálható. Kétségtelenül komoly szerepe volt ebben az évfordulókhoz kapcsolódó kulturális és politikai aktivitásnak, mindenekelőtt a honfoglalás 1100-ik, az ötvenhatos forradalom 40-ik, az 1848-as magyar forradalom 150-ik évfordulójának, de ekkor kezdődtek meg az előkészületek a magyar millennium megünneplésére, s ekkor születtek az első nagyszabású külföldi kulturális bemutatkozási tervek is. Közülük kiemelkedik a Frankfurti Könyvvásár 1999-es díszvendégsége, mely az akkori

[1] *A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2004. évi, 45. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás. („KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA – Új világrendeződések. Magyar életmezők"; 2004. szeptember 9-12., Elspeet, Hollandia.).*

© Copyright Mikes International 2001-2005

magyar kulturális diplomácia legnagyobb sikere volt, és az első nagyobb szabású külföldi komplex bemutatkozás, a brüsszeli „Európália" megszervezése (1999 ősze, három hónap). De ekkor született meg a magyar kultúra franciaországi díszvendégségének gondolata is, hiszen első magyarországi államfői látogatásán Chirac elnök 1997-ben hívta meg a magyar kultúrát 2001-re.

A francia kulturális politika fejlődésével foglalkozó szakemberek egyetértenek abban, hogy a francia állam kulturális politikája fordulóponthoz érkezett, amikor a csúcs-adminisztrációban is „leképeződött" a politikai szándék, vagyis létrejött a kulturális minisztérium. (Ez a franciáknál a harmadik köztársaság idején következett be, és először igazán nagy lendületet a „népfrontos" időkben kapott). Magyarországon ez a változás az 1998-as esztendőhöz, a második jobbközép parlamenti többségű kormány kulturális politikájához kötődött. A NKÖM létrehozása szakított azzal a hagyománnyal, mely a művelődésügy (oktatás, kultúra, tudomány, ifjúság, sport) valamennyi területét egyetlen legfelsőbb szintű adminisztratív egységnek tekintette, viszont ez által jóval tisztább helyzetet teremtett és jelentősen megemelte a kultúrára fordítható költségvetési forrásokat. Az új minisztériumi struktúra egyben annak a jele is volt, hogy elkezdődött az állam szerepének újraértékelése a kultúrában. Mindinkább abban mutatkozott konszenzus, hogy önmagában nem az állam jelenlétével volt a baj, hanem az állami beavatkozás ideológiai jellegével, s hogy az államnak a kultúra feltételrendszerének megteremtésében, valamint a nemzeti kultúra értékeinek védelmében továbbra is igazi küldetése van. (Röviden, s hogy a nemzetközi politikai vitákból ismert terminológiát használjunk, úgy fogalmazhatjuk meg ezt a folyamatot, hogy a magyar kulturális politika a kultúrával kapcsolatban a kulturális kivétel, majd a kulturális sokszínűség elvének az elfogadása irányában mozdult el.) Ez a felfogás a magyar kulturális politikában az állam és kultúra közötti kapcsolatrendszert a legkövetkezetesebben a francia kulturális politika és diplomácia által képviselt koncepcióhoz közelítette.

Ma már elmondhatjuk, igen nagy jelentősége volt annak, hogy a 2002-es kormányváltás a kultúra terén – legalábbis a kulturális külpolitikát illetően – „igen kulturáltan" ment végbe. Az új kulturális kormányzat deklaráltan „mindent meg kívánt tartani, ami lendületben volt és jól működött" és a magyar kulturális diplomácia számára nem újabb prioritásokat írt elő, hanem a korábbi koncepciónak szinte valamennyi korábbi lényeges és sikeres elemét megtartotta és továbbfejlesztette. (Ilyen a magyar kultúra értékközpontú szemlélete, az egyetemes magyar kultúra értékeinek terjesztése, a határon túli magyar művelődés, a vidéki kulturális központok, illetve régiók kultúrájának bemutatása, a műfaji sokszínűség elve, a célközönség(ek) meghatározása, stb…). Az alapvetően a korábbi francia kulturális politikai tapasztalatokra építő franciaországi magyar évad átütő sikere bátorítólag hatott a további kulturális évadok szervezésére, melyeknek közvetett és közvetlen szerepe volt (és van) a magyar irodalom külföldi karrierjében is.

Időközben – globalizációs folyamatok és európai uniós csatlakozás kötelez – a magyar kulturális politika nemzetközi szinten is még aktívabbá, sőt – mint a a 2004 tavaszán elfogadott ún. Filmtörvény is mutatja – kifejezetten kezdeményezővé vált.

A magyar kulturális politika tehát mindinkább az eredetiségre és folytonosságra tesz, s egyre elkötelezettebb a kulturális kivétel, a kulturális sokszínűség elve mellett, mely nemzetközi szinten is legitimálni törekszik a kulturális értékek védelme érdekében szükséges, protekcionista kormányzati beavatkozást. A kulturális politikának ez a megközelítése azóta bekerült az uniós alkotmány tervezetébe is. Mindennek a könyvkiadás, az irodalom területén külön jelentősége van: a nyelvi sokszínűség és gazdaság ugyanis a kulturális sokszínűség egyik legfőbb komponenseként fogalmazódott meg.

A magyar kultúra külföldi terjesztését manapság már alapvetően kedvezően befolyásoló fenti viszonyrendszer nem minden területen hatott egyenlő mértékben. A legkevésbé látványos a fejődés talán éppen a klasszikus zenében tapasztalható, hiszen ezen a téren a magyar kultúrának már korábban is szilárd pozíciói voltak. Látványosnak tekinthető viszont a dzsessz, a világzene, a kortárs komolyzene, a táncművészet, az autentikus népzene áttörése. Különösen ez utóbbi területen fedezhetett fel a világ olyan értékeket, amelyekben bővelkednek a szovjet uralom alól kiszabadult országok kultúrái, ahol népi hagyományok és identitás megőrzése (még ha a korábbi rendszer igyekezett is esetenként saját céljaira felhasználni) mégiscsak értékmegtartó funkciót töltött be. A film, amely a leginkább megsínylette az állam visszavonulását a finanszírozástól, kezdetben jelentősen vesztett pozíciójából, most kezd magára találni (lásd cannes-i díjak), és számos olyan színházi szakember van, aki úgy hiszi, hogy a színház megújítása „Közép-Kelet Európa felől" várható.

1.) A magyar irodalom franciaországi terjesztését elősegítő tényezők változása

Franciaországban az ún. „szovjet zónához" tartozó országok kultúrája, s ezen belül irodalma, hosszú ideig eléggé összemosódott egymással, illetve meglehetősen elmosódottnak tűnt. Nyugatról nézve ez a zóna politikailag fenyegetően vörösnek, kulturálisan pedig unalmasan szürkének látszott. Az iránta való érdeklődéshez igen gyakran szűk szakmai megközelítés kellett, vagy politikailag valamilyen irányban erősen elkötelezettnek kellett lenni. Ugyanakkor mindig volt az értelmiségnek egy a magyar-francia közeledést elősegíteni kívánó (franciaországi, és/vagy franciaországi magyar) csoportja, mely ehhez legjobb eszköznek az irodalmat (igen gyakran a költészetet) tartotta.

© Copyright Mikes International 2001-2005

A fentebb leírt általános politikai és kulturális politikai átalakulások mellett (és természetesen azokkal összefüggésben) más területen is volt módosulás: különösen lényeges, hogy a kilencvenes évek elején bekövetkezett fordulat a régió, s ezen belül mindenekelőtt Magyarország gazdasági megítélése szempontjából is jelentős változásokat hozott. Ennek eredményeképp a kilencvenes évek elején igencsak megnőtt a francia befektetői kedv Magyarországon: a külföldi befektetők közül Franciaország a harmadik helyre került, s volt olyan időszak, amikor a régióba befektetett francia tőke több mint a fele áramlott Magyarországra. (Ennek a fejlődésének olyan külső jelei is voltak, mint a két ország közötti közlekedési lehetőségek látványos javulása: a légi közlekedés terén például a rendszerváltozás időszakában heti öt Budapest–Párizs-Budapest járat volt, melyeknek száma manapság már eléri a heti 62 járatot. A magyar kultúra iránti érdeklődés fokozódásához tehát ez a körülmény is alaposan hozzájárult: jelentősen növekedett a magyarországi francia kolónia és a Magyarország felé induló turisták és diákok létszáma, mely a korábbihoz képest új közönséget teremtett a magyar kultúrának, a magyar könyvnek, a magyar irodalomnak. E folyamat a jótékony hatással volt általában a magyar kultúra franciaországi pozícióira, de különösen jól érzékelhető volt mindez a magyar, illetve magyar vonatkozású könyvkiadás és a magyar irodalom külföldi terjesztésére területén is. (Erre reagált a magyarországi francia nyelvű sajtó is: megszületett a Journal Francophone de Budapest c. hetilap valamint a Nouvelle Gazette de Hongrie, mely bilingvis folyóirat és a 19. századi magyarországi francia nyelvű sajtó hagyományait kívánja felélesztени. Mindkettő nyitott az irodalmi kapcsolatokkal összefüggő témák tárgyalására.)

2.) A magyar-francia irodalmi kapcsolatok franciaországi intézményi háttere

A magyar–francia kulturális kapcsolatokat a két ország között 1967-ben megkötött kulturális, oktatási, tudományos egyezmény, illetve az azóta három évente folyamatosan megújított „Munkaterv” határozza meg. Ugyanakkor ezt megelőzően, illetve ettől függetlenül is léteztek a magyar kultúra (tehát nem a hivatalos Magyarország) és Franciaország közötti kapcsolatok fejlesztésében kulcs-szerepet játszó kulturális szervezetek és fórumok, szabadegyetemek, szellemi központok (mint pl. Párizsban az Irodalmi Újság, vagy a Párizsi Magyar Füzetek), az egyházak és kulturális területen is aktív civil szervezetek, amelyek e téren igazi missziót valósítottak meg. A kilencvenes évektől kezdődően ez a fajta kettősség megszűnt, s a magyar kultúra hazai és külföldi magyar letéteményesei között mindinkább a kooperáció került előtérbe. (Erre kitűnő példákat szolgáltattak a külföldi kulturális évadok, amelyeknek során ez az együttműködés érvényesülhetett és igen gyakran érvényesült is.)

A magyar irodalom külhoni – jelen esetben franciaországi – megismertetésére, s a francia irodalmi életben való jelenlétére hatással van egyrészt az általános kulturális és politikai feltételrendszer, az ország és a kultúra ismertségének foka, másrészt a magyar szó, az írás külföldi, illetve idegen nyelvi közegben való terjedését, áttörését biztosítani hívatott kapcsolati háló kialakulása, illetve egyfajta, a magyar irodalom iránt nyitott, folyamatosan érdeklődő „befogadó közeg” kialakítása.

A magyar kulturális politikának és a magyar kultúra ismertté tételének Franciaországban ma már több bázisa van, amelyek gyakran együtt, ritkábban egymástól függetlenül hatnak, illetve végzik munkájukat. Ugyanakkor egy ilyen támogatási háló lehetőségeinek felmérése, megalkotása és a kulturális közvetítő rendszerekhez történő kapcsolódása, vagyis egy hatékony szakmai együttműködési hálózat kialakítása a sikeres kultúra-közvetítési tevékenység nélkülözhetetlen feltétele. Az ilyen működéshez létre kell hozni egy „helyi politikai” partneri, és egy szakmai együttműködési hálózatot. A PMI részvételével szervezett franciaországi kulturális programok 40-50%-a az Intézeten kívül – tehát hálózatban – realizálódik. Mindehhez szilárd politikai és szakmai kapcsolatok kellenek, melyeknek kialakítását és folyamatos fenntartását a PMI kezdettől fogva az egyik legfontosabb feladatának tekintette: kiépítése nagymértékben volt a franciaországi magyar évvel kapcsolatos szervezőmunka hozománya, megszilárdítása és folyamatosságának biztosítása pedig a következetes utómunka eredménye.

2.1. Párizsi Magyar Intézet – Collegium Hungaricum, mely a jelenlegi, magyar állami tulajdonú épületben 1986 decembere óta szolgálja a magyar kultúra franciaországi bemutatkozását. A PMI 2000 óta – a római, bécsi, berlini, moszkvai intézettel együtt – a külföldi magyar kulturális intézetek legszélesebb feladatrendszerrel rendelkező csoportjához a Collegium Hungaricumok köréhez tartozik. Ez azt jelenti, hogy a PMI-nek a művészeti területek menedzselésén és befogadásán túlmenően komoly szakmai-oktatási, magyarságtudományi oktatási, elsősorban társadalomtudományi kutatási, publikációs és a Magyarországgal kapcsolatos tevékenységet folytató civil szervezeti illetve regionális tevékenységet folytat. Ugyanakkor a PMI valóban a nagykövetség kulturális szekciójaként működik, és a kulturális diplomáciai feladatok oroszlánrésze is. A PMI négyszintes épülete küldetése megvalósítása szempontból nagyon jó környezetben, Párizs egyik „leginkább kulturális” kerületében, galériák, kiadók, könyvesboltok, egyetemi intézetek tőszomszédságában található. A Párizsi Magyar Intézet hagyományosan gondoskodik a megjelenő magyar, vagy magyar vonatkozású könyvek intézeti, vagy éppen intézeten kívüli bemutatásáról, de az intézetnek mind komolyabb szerepe van a kiadói tevékenység szervezésében, bátorításában, társ-finanszírozásában és vannak önálló sorozatai is. A közelmúltban adta ki a magyar vonatkozású, francia nyelven, a társadalomtudományi területen született művek mintegy 600 oldalas bibliográfiáját („Bibliographie française de la Hongrie”, par Henri Toulouze et Erzsébet Hanus, Publications de l’Institut Hongrois: Documenta), irodalmi sorozatot (Publications de

© Copyright Mikes International 2001-2005

l'Institut Hongrois: Littérature) indított és tematikus tanulmánykötetek (Publications de l'Institut Hongrois: Études) kiadását határozta el. A két ország közötti intenzív kutatási tevékenység eredményeképp alaposan megugrott a színvonalas, magyar-francia társirányítással létrejött, magyar vonatkozású doktori disszertációk száma. E disszertációk kiadásának biztosítása érdekében a PMI külön doktori sorozatot (Publications de l'Institut Hongrois: Dissertationes) indított. A Magyar Intézet emellett felnőtt és gyermek nyelvoktatást, magyar érettségire való felkészítést végez, és szervez fordítási versenyeket is.

2.2. Külügyminisztérium partnersége. A franciaországi magyar kulturális jelenlét biztosításában a legfontosabb partnerek közé tartozik a magyar Külügyminisztérium kulturális, tudományos és oktatási ügyekkel megbízott főosztálya, melynek – a rendelkezésre álló források optimális menedzselésével – lehetősége van arra, hogy a magyar kultúra külföldi bemutatkozási lehetőségét támogassa. A Külügyminisztérium a könyvkiadás közvetlen támogatásában ritkán vesz részt, viszont egyre színvonalasabb, francia nyelven is megjelenő, tematikus tájékoztató kiállításai és tájékoztató kiadványai vannak, melyek jól szolgálják a Magyarországgal kapcsolatos pontosabb tájékoztatást. Olyan esetben – mint Párizs – ahol Intézet is tevékenykedik, az együttműködés magától értetődő.

2.3. Franciaországi civil szféra. Kulturális szövetségek. Franciaországban a kulturális társaságok rendkívül jelentős szerepet játszanak nem csak a kultúra társadalmasításában általában véve, hanem a nemzetközi kulturális kapcsolatok területén is. Franciaországban a PMI-vel kapcsolatban lévő magyar–francia kulturális szervezetek száma jelentős (mintegy félszáz). Különösen jelentős, hogy ezek a szervezetek gyakorlatilag „lefedik" Franciaország egészét. Komoly kapcsolati tőként jelent, hogy ezeket a szervezeteket „intézményesen" először, a magyar szervezők javaslatára, éppen a franciaországi magyar év előkészítésébe és lebonyolításába sikerült bevonni. Az a körülmény, hogy a MAGYart komoly sikerrel zárult, ezt az együttműködési formát és magát a hálózatot jelentősen megerősítette. Ezek a franciaországi civil szervezetek rendszeresen befogadói, gyakran pedig kezdeményezői magyar könyvbemutatóknak és irodalmi esteknek. Sőt, a fordítói tevékenység stimulálásában is szerepet vállalnak: ilyen pl. a „Bagarry-Karátson Irodalmi Fordítói Díj", melyet Karátson Endre kezdeményezésére a Magyar Intézet Baráti Köre (Elnök: Raymond Barre volt miniszterelnök) a legjobb francia anyanyelvű fordítónak ítél oda évente.

2.4. Helyi és regionális önkormányzati kapcsolatok, tiszteletbeli konzulátusok. A francia állam belső szerkezetében alapvető változást hozott az 1982-es ún. decentralizációs törvény, mely „lebontotta" az erősen centralizált jakobinus hagyományú államot, s helyi regionális – megyei – települési önkormányzatoknak széleskörű jogosultságokat adott, melyet a helyi önkormányzati vezetők és civil szervezetek az oktatás és a kultúra támogatása érdekében is felhasználnak. Szerencsésen találkozott itt az állam azon szándéka, hogy szilárd és működőképes kulturális infrastruktúrát épít ki a helyi önkormányzatok azon törekvéseivel, hogy ezt az infrastruktúrát magas szinten működtessék és kifejezésre juttassák helyi, területi sajátosságaikat. Franciaországban ma 58 olyan önkormányzat létezik, melynek van magyarországi partnere, s kapcsolataik jelentős része kötődik a kulturális együttműködéshez. A PMI ezekkel az önkormányzatokkal (köztük olyan területi önkormányzatokkal, mint a Rhône-Alpes, az Elzász, az Ile-de-France vagy éppen a Pays de la Loire régió, melyeknek gazdasági potenciálja eléri, illetve meghaladja Magyarországét) rendszeres kapcsolatban van. A magyar-francia kapcsolatrendszer hálózatának fontos elemeit jelentik a tiszteletbeli konzulátusok: a hét TB-konzul többé-kevésbé rendszeresen együttműködik a magyar intézettel – közülük hárommal – Colmar, Nancy, Nantes – a kapcsolatok, melyek a magyar év idején voltak a legintenzívebbek – ma is folyamatosak. Hasonlóan az önkormányzatokhoz a tiszteletbeli konzulok is gyakran a területükön lévő civil szférával közösen tevékenykednek, s a magyar kultúra, s ezen belül a magyar irodalom franciaországi megismertetésében fontos szerepük van.

2.5. Egyetemi kutatóintézetek, lektorátusok, illetve magyarságtudományi központok. A magyarságtudományi központok – Párizsban a Sorbonne III. és a Keleti Nyelvek Főiskolája, továbbá Lille, Strasbourg, Bordeaux, Lyon, Angers és Nancy egyetemei, amelyek ezeket a központokat befogadják, elsősorban a magyar irodalom megismertetésében partnerek, de számos olyan „komplex program" gazdái, melyek más művészeti ágak számára is kínálnak bemutatkozási lehetőséget. A magyar nyelv és irodalom oktatásával megbízott intézményeknek természetesen különösen fontos szerep jut, hiszen a magyar irodalom megismertetésére közvetlen befolyásuk van. Sok függ attól, hogy milyen tematikával dolgoznak, programjaikba milyen magyar írók műveit ajánlják (netán teszik kötelezővé olvasásukat a szemináriumokra) s hogy a magyar irodalom mely alkotásait tudják szélesebb körben (pl. összehasonlító irodalmi kurzusok keretében) „bevinni" a francia oktatási rendszerbe. A Sorbonne magyar vendégtanárai által meghirdetett francia nyelvű összehasonlító irodalmi előadásokon több száz – köztük nem magyar szakos – egyetemista vett részt. A francia felsőoktatási intézményekben évente mintegy 150-200 egyetemi hallgató kerül kapcsolatba a magyar oktatással. Hasonló az évente Magyarországra érkező ösztöndíjasok száma is (akik természetesen korántsem mindannyian magyar szakosok, de munkájukhoz segítségükre van a magyarországi szakmai kapcsolatrendszer: pl. zenetudománnyal, közép-európai történelemmel, közgazdaságtudománnyal, vagy éppen a természettudományok valamelyik ágával foglalkoznak). Különös fontosságúnak bizonyult, hogy a nyolcvanas évek közepétől kezdődően a magyar nyelv és

© Copyright Mikes International 2001-2005

irodalom oktatásával megbízott professzorok maguk is igen sokat és kitűnő színvonalon fordítottak (mint Kassai György, vagy Jean-Luc Moreau) de ezzel egy időben komoly eredményekkel tartottak fordítói szemináriumokat és nagyban járultak hozzá egy új fordító generáció megszületéséhez. (Chantal Philippe, Joelle Difeuilly, Dominique Radányi, Éva Toulouze, Jean-Léon Muller, Agnes Járfás és mások). Ezzel együtt napjainkra eljutottunk oda, hogy hiány van a jó francia fordítóban, ami ismét csak a magyar irodalom iránt megnyilvánuló növekvő érdeklődés bizonyítéka.

2.6. A franciaországi könyvkiadás és a magyar kultúra. A franciaországi könyvkiadás ösztönzése érdekében már a rendszerváltozás előtt is születtek intézkedések, meglehetősen vegyes eredménnyel. A magyar művelődési kormányzat évi tizenöt magyar mű fordítását és franciaországi kiadásának támogatását kezdeményezte, amit azonban a francia kiadók egy része saját kiadói politikájukba történő magyar „állami beavatkozásként" értékelt, és nem fogadott el. A politikai fenntartások a kilencvenes éveket követően eltűntek és mind erőteljesebb érdeklődés mutatkozott meg a magyar könyvek iránt is. Az első nagy nyitási korszakot, koncepciózus támogatási politika hiányában nem tudtuk kellőképpen kihasználni. (Az érdeklődés szintjére jellemző, hogy francia könyvkiadók a legkülönbözőbb kérésekkel keresték meg a Párizsi Magyar Intézetet: volt, aki a humoros irodalmat kereste, volt aki a magyar romantika és a realista korszak irodalma iránt érdeklődött, s volt olyan is, akit a magyarországi krimi-irodalom, vagy éppen a fantasztikus irodalom termékei érdekeltek. Érdeklődés, felfedezés, egzotikum keresése és az üzleti érdek keveredett ezekben a kezdeményezésekben, melyek kétségtelenül már az új idők hangulatát tükrözték…)

2.6.a. A magyar vonatkozású könyv, mint az irodalom befogadásának bázisa. Avagy mi van Magyarországról a könyvtárak és a könyvesboltok polcain? Nyilvánvaló, hogy lehet egy-egy mű bestseller, anélkül, hogy egy könyvtárnyi „támogató-informáló" irodalom állna mögötte. Ahhoz azonban, hogy igazi áttörésre gondolhassunk, egyáltalában nem mindegy, hogy a „*Magyarország*" címszó alatt milyen mennyiségű (és minőségű) mű sorakozik. Szilárdabbak a pozíciói és nagyobbak az érvényesülési esélyei annak az alkotásnak, amely mögött kisebb könyvtárnyi kiegészítő – orientáló ismeretanyag van, mint annak, amely egyedül próbál áttörni egy adott közegben, illetve betörni egy adott piacra.

2.6.b. Kézikönyvek. Történt-e valami a kézikönyvek területén? Igen, alapvető módosulások követeztek be. Vegyük előbb a lexikonokat. A kilencvenes évek elején bekövetkezett változások, amelyek Magyarországgal kapcsolatos információkra is nagy hatással voltak, megmozgatták a kiadói szakmát. A fentebb már említett általános érdeklődés mellett egyszerűen el kellett végezni bizonyos konkrét feladatokat. Így pl. át kellett írni a hirtelen elavult lexikonokat. Hiszen új, a lexikonban korábban nem létező országok születtek, új hangsúlyok keletkeztek, amelyek automatikusan feltételezték, hogy a „magukra valamit adó" lexikon-kiadó vállalatok új, modernebb szemléletű és pontosabb kiadványokkal jelentkezzenek. Ez a folyamat nagyon jót tett a Magyarországra vonatkozó szócikkeknek, melyekből gyakran most lehetett eltüntetni a két világháború között vagy közvetlenül a második világháborút követően bekerült pontatlanságokat, csúsztatásokat és elfogultságokat. Mivel a kiadókat elsöpörni látszott a sok új információ, s ezért (valamint valószínűleg takarékossági okokból is) több helyen – így Franciaországban is – a kulturális intézeteket, illetve a magyarságtudományi központokat kérték föl az elavult szócikkeik „felfrissítésére". Mindez kevésbé látványos munka volt, és hatása hosszabb távon érezhető. (Magyarország vonatkozásában ekkor tűntek el vagy módosultak a francia kiadású lexikonok „kis-antantos hangulatú" szócikkei, s került be mind több értékelhető új információ a lexikonok *corpus*ába.)

2.6.c. Útikönyvek. „Egy ország, amelyről még nem készült Michelin-útikönyv, nem létezik" mondják némi túlzással Michelin-nél… Mindenesetre kétségtelen, hogy a rendszerváltozást követően az ország-leírásokat és útikönyveket publikáló kiadók „ébredtek" leggyorsabban. Új útikönyveket adtak ki, illetve Magyarország tekintetében is megkezdődött az útikönyvek diverzifikálódása: ahány célközönség, annyi útikönyv. Természetesen különböző színvonalú alkotások születtek. Volt, ahol a gyorsaság volt a lényeg. A meglévő, kialakított panel szerinti útikönyvek turista-kommunikációt segíteni hívatott magyar-francia szószedetében ilyenkor jelentek meg „*A szobát szeretnék, tengerre nyíló ablakkal*" – típusú mondatok. Az útikönyvek azonban mind színvonalasabbak lettek. Igaz, a magyar (8 nyelvű) Michelin-útikönyv megjelenésére mintegy tíz esztendőt kellett várni. Azonban 1999 és 2004 között már hat igen színvonalas francia nyelvű Budapest-könyv jelent meg.

2.6.d. Segédkönyvek, szótárak. A kilencvenes évek elején, jelentős francia pénzügyi támogatással megindultak az új, modern igényeknek megfelelő magyar-francia és francia-magyar szótár létrehozatalának munkálatai, melynek letéteményese a Sorbonne Magyarságtudományi központja és a Szegedi József Attila Tudományegyetem volt. (A szótárak elektronikus formában is hozzáférhetőek.) A tematikus szótárkészítő munkálatok azóta is folytatódnak, Magyarországon és Franciaországban egyaránt.

2.6.e. A francia kiadók és a magyar könyv. Franciaországban kettős folyamatnak lehetünk a tanúi: egyrészt a nagy kiadók figyelme is mind jobban orientálódott a magyar irodalom felé (pl. az Albin Michel Márait, a Seuil Mészöly Miklóst adott ki),

© Copyright Mikes International 2001-2005

másrészt új kiadók jöttek létre, amelyek vállalták a magyar irodalom kiadását. Közöttük voltak olyanok, amelyek szinte kizárólag a magyar irodalomra kívánták magukat szakosítani (In Fine, Ibolya Virág Kiadó) és voltak mások, amelyek a magyar irodalomnak kivételes szerepet szántak (mint pl. a Phébus, a Viviane Hamy, a l'Harmattan vagy éppen az arles-i Actes-Sud.) Tíz év elteltével a tapasztalat az, hogy a döntően magyar irodalomra, illetve magyar vonatkozású könyvre specializált kiadók feladták a magyar könyvkiadói tevékenységüket, vagy vegetálásra kényszerültek, míg a több lábon álló (Phébus, Viviane Hamy) és a tekintélyesebb, nagy kiadók folytatni tudták magyar irodalmat publikáló tevékenységüket. Az Actes-Sud – melynek szoros kapcsolata van a német könyvpiaccal – magyar szerzővel érte el legnagyobb sikerét: Nobel-díjas kiadóvá vált, amennyiben Kertész Imre négy művét adta ki korábban. A l'Harmattan budapesti képviseletet is létrehozott. Az elmúlt öt esztendőben több magyar vonatkozású mű jelent meg Franciaországban, mint 1956-tól a kilencvenes évek végéig. Ez mindenképpen jelentős előretörés.

2.6.f. A Franciaországon kívül, franciául kiadott magyar irodalom. A magyar irodalomnak Franciaországon kívül is vannak francia nyelvű kiadói (és számuk növekszik), elsősorban Belgiumban és Svájcban, de a legjelentősebb ilyen kiadói tevékenység mégiscsak Magyarországon folyik. Mintegy a hajdani Corvina Kiadó tevékenységét folytatva, több magyar kiadó vállalkozik rendszeresen arra, hogy színvonalas, francia nyelvű könyveket adjon ki. Ezeknek a műveknek a francia nyelvterületen történő terjesztése nem mindig megoldott, de ma már ez sem jelenthet leküzdhetetlen akadályokat. A feltételeket csak javíthatja, hogy Magyarország, 2004 óta, megfigyelői státusban, tagja a Frankofón Országok Nemzetközi Szervezetének.

2.7. Irodalmi fesztiválok, nagyrendezvények szerepe a magyar irodalom franciaországi terjesztésében. Minden országban vannak olyan művészeti rendezvények, amelyeken „jelen kell lenni", amelyekre odafigyel a szakma és a közönség, amelyeknél a részvétel a szakmai presztízs jele is, és amelyek nélkül nehéz a megfelelő tekintélyt elérni. Franciaországban ilyen rendezvény mindenekelőtt a Párizsi Könyvvásár (Salon du Livre), az Expolangues, (részben a Salon de l'Étudiant), a Saint-Denis-i Gyermekkönyv-fesztivál, és legfontosabb vidéki (de országos jelentőségű és nemzetközi kapcsolatokra építő) Cognac-i Irodalmi Vásár (Salon de Littérature de Cognac) vagy éppen a Saumuri Bor-és Könyv-ünnep (Jurnées Nationales du Livre et du Vin), illetve az Amboise-i Könyvek Erdeje (Forêt des Livres). Az elmúlt időszakban a magyar irodalom valamennyi fesztivál visszatérő vendége. Ezeknek a programoknak a látogatottsága óriási, a publicitása kiemelkedő, s többnyire jeles, ismert írók, színészek és média-személyiségek részvételével zajlanak.

Egyes művészeti ágak sikerei egymást erősíthetik.

2.8. A Magyar Kultúra Éve Franciaországban – MAGYart (2001 június 01 – 2002 január 28.) A franciaországi magyar év a magyar kultúra fentebb leírt kapcsolatrendszere kiépítésének, működésbe hozásának és e működés fenntartásának legjelentősebb állomása volt. Hatását röviden az alábbiakban lehetne összefoglalni.

2.8.a. Összművészeti eseménysorozat. Maga az esemény a magyar kultúra kétségtelenül legjelentősebb külföldi bemutatkozása volt az 1900-as párizsi világkiállítás óta. Szerte az országban, mintegy 3.800 magyar művész jelenhetett meg, hatása jól követhető volt a sajtóban s a turisztikai adatokban, melyek a beutazó francia turisták számának jelentős növekedését regisztrálták. Jól kombinálta a magas szintű politikai látogatások, a gazdaság, a turizmus lehetőségeit és a két ország lakosai között kiszélesítette a kapcsolatteremtés lehetőségeit. Általában véve is felkeltette az érdeklődést Magyarország, a magyar kultúra iránt.

A magyar év sikere komoly hatással volt a magyar kulturális politikára, hiszen elindított egy folyamatot, mely a külföldi kulturális évadok sorához vezetett. Kronológia sorrendben a MAGYart-ot az olaszországi, a nagy-britanniai, a hollandiai, az oroszországi magyar év követte, sőt, elfogadhatónak tűnt az a logika, hogy magyar évadokat lehetőleg mindig abban az országban kell rendezni, mely az Unió soros elnökségét tölti be (Ebben az összefüggésben került ismét napirendre a Luxemburgi Zsigmond kiállítás terve Luxemburgban.)

A magyar év kapcsán először következett be, hogy a rendezvénynek „visszavágója" is lett. A MAGYart—ra rímelő „FranciArt" a francia kulturális külpolitikában kivételes eseménynek tekinthető, hiszen korábban a franciák nem szerveztek viszont-eseményeket.

Egy ilyen évad szervezésébe fektetett pénz és energia hasznosulásának az is a mutatója, hogy van-e és milyen az utóélete? Mennyire szilárdak a kialakított kapcsolatok? Nos a magyar évad – immár eltelt annyi idő, hogy elmondhassuk – hagyományt teremtett, hozzájárult ahhoz, hogy a magyar kulturális diplomáciának tekintélye legyen a világban, a Monnet és a „Fény és árnyék" kiállítással behozta Magyarországra a „rentábilis" nagy kiállítások fogalmát és hozzájárult ahhoz, hogy a magyar kulturális diplomáciának tekintélye legyen a világban.

2.8.b. Magyar év és magyar irodalom. Mit hozott a magyar év a magyar irodalom franciaországi terjesztésében? A magyar év előkészítő bizottságának külön irodalmi albizottsága volt, s az évadra az előkészítő bizottság (a Frankfurti Könyvvásár

© Copyright Mikes International 2001-2005

magyar részvételének logikája szerint, de természetesen annál jóval kisebb mértékben) könyvkiadásra és fordításokra is kínált pályázási lehetőségeket. Nagyobb franciaországi összefogással talán többet is lehetett volna elérni. Mindenesetre, a magyar évhez kapcsolódóan mintegy 80 magyar vonatkozású könyv jelent meg, s a Viviane Hamy Kiadóval közösen sikerült elérni, hogy egy, a magyar irodalomból szemelvényeket kínáló „mini-antológia" ún. „Librio" jelenjen meg, mely 40.000 példányban jelent meg, miközben valamennyi párizsi közkönyvtárban magyar könyvsarok kialakítását vállalták a könyvtárosok.

2.9. Irodalom és sajtó. A magyar év ismét egyértelművé tette a magyar képviseletek PR - tevékenységének és sajtó-munkájának a fontosságát. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy bizonyos művészeti ágak sikerei jótékony hatással vannak a magyar irodalom franciaországi pozícióira: különösen a film, a színház és a magyarságtudományi oktatás van ebben a helyzetben. A PMI sajtótevékenységének továbbfejlesztése a prioritások közé tartozott és tartozik. Ma már nem csak arról van szó, hogy a PMI-ben, illetve a PMI konkrét együttműködésben a falakon kívül Franciaországban zajló magyar kulturális események száma rendre megközelíti a Magyar Év idején megvalósított programok számát, hanem arról is, hogy valamennyi programról magyar és francia nyelvű sajtóanyag készül, aminek eredményeképp a sajtómegjelenések száma és minősége folyamatosan növekszik. 2004-ben 792 sajtómegjelenést regisztráltunk (többet, mint a magyar év alatt), amiből 262 volt francia és 530 magyar. Tavaly ez az arány 676-ra módosult – 397 francia (elsősorban Kertész Imre Nobel-díja miatt) és 279 magyar – ami már akkor előrelépés volt a MAGYart időszakához képest is. Különösen fontos, hogy ezek a megjelenések a legismertebb napilapokban és szaklapokban is regisztrálhatók: Le Figaro, Le Monde, Libération lapjain rendszeresen találkozunk magyar vonatkozású kulturális eseményekkel, melyeknek döntő része irodalom-, színház- és film- vonatkozású.

2.10. Díjak és konjunkturális hatások. A film kapcsán szokták mondogatni: „egy díj Cannes-ban többet ér, mint sok elismerő cikk"… Az elmúlt öt évben a magyar irodalomnak Franciaországban (is) szerencséje volt – de fogalmazhatunk úgy is, hogy megkapta az őt megillető elismerést. Nádas Péter Emlékiratok könyve 1999-ben az „Év legjobb külföldi regénye" lett, Kertész Imre Nobel-díját franciaországi kiadója (a magyar irodalom egésze számára is igen hasznos módon) kitűnően kommunikálta, majd ehhez kapcsolódott Szabó Magda „Femina-díja" (Viviane Hamy, 2003)… Mindez a magyar irodalom tekintélyét és az iránta megnyilvánuló érdeklődést jelentősen növelte. A magyar irodalom iránti kereslet egyre inkább érzékelhető, s mind gyakrabban jelennek meg magyar írók „Livre de poche" változatban, ami a karrier egyik legbiztosabb jele.

3.) A francia közvélemény érdeklődésének változásai

Mindenekelőtt szeretném előrebocsátani, hogy a francia közvélemény, a franciák érdeklődése (és stílusa) az elmúlt 15-20 esztendőben meglehetősen nagyot változott, s ennek fontos szerepe van a magyar-francia kapcsolatok szempontjából is. E témakörben most csak néhány, jelzés-szerű és összefoglaló megjegyzésre, egy rövid áttekintésre kínálkozik csak lehetőség.

3.1. Nyilvánvaló, hogy a francia közönség magyar irodalom iránti érdeklődése nem választható el a Magyarország iránti általános érdeklődésének növekedésétől vagy éppen csökkenésétől. Az első jelentős változást és az érdeklődés-növekedéshez a legnagyobb impulzust kétségtelenül az 1956-os forradalom adta. A Magyarországgal kapcsolatos árnyaltabb szemlélet és a magyar kultúra, a magyar irodalom értékeinek bemutatása szempontjából ez a korszak rendkívül fontos volt: egy második világháborús szerep és a sztálinista korszak által megtépázott tekintélyű nép politikai rehabilitációja következett be a hatvanas–hetvenes években, mely a kultúrára, különösen pedig az irodalomra is komoly hatással volt. Az erős ötvenhatos értelmiségi emigrációnak és nyugat-európai szellemi műhelyeinek ebben rendkívül nagy szerep jutott.

3.2. Kádár korszak. Ez a szituáció azt eredményezte, hogy kezdetben a francia az érdeklődés homlokterében a Kádár-rendszerrel nem szimpatizáló, esetleg azzal itthon többé-kevésbé nyíltan szemben álló, jelentős alkotók álltak (mint pl. Déry, Örkény, Mészöly, Konrád), s mindenekelőtt az ő műveiknek franciaországi megjelenésével, illetve megjelentetésével lehetett számolni, továbbá a „klasszikusok" egy részének, a „biztos értékeknek" számító, gyakran már számos korábbi franciaországi megjelenéssel rendelkező szerzők (Jókai, Ady, Balázs Béla, Illyés Gyula, József Attila, Karinthy Frigyes, Kassák, Radnóti) francia kiadásaival lehetett találkozni. Ezt a kínálatot egészítette ki a magyarországi francia nyelvű könyvkiadás (döntően a Corvina) gyakran igen színvonalas (de a franciaországi terjesztési struktúrában nem igazán jelenlévő) válogatása. A rendszerváltozást megelőző időszakban igazi áttörésre az irodalom terén tehát nem nagyon lehetett számítani, legfeljebb udvarias érdeklődésre, egy-egy könyv sikerére.

3.3. A lassú nyitás kora. Újabb lendület tapasztalható a nyolcvanas évek elején. Ez az az időszak, amikor Párizs utcáin, sőt a metróban, megjelenik az a bizonyos ország-ismertető színvonalas hirdetési kampány, melynek különböző elemein mindig ugyanaz az egy mondat olvasható: *„La Hongrie, c'est différent!"* A francia (és általában a nyugati) közvélemény Magyarországtól (is) várt reménykeltő változásokat. A magyar politika tele volt „biztató kétértelműségekkel", a magyar

© Copyright Mikes International 2001-2005

gazdaság szocialista piacgazdaságot fejlesztő ideológusainak művei iránt ekkortól kezdve nyilvánult meg mind nagyobb érdeklődés a francia kiadók részéről.

Mindez a magyar kultúra (s mivel a magyar irodalom társadalmi-politikai irányultsága, valamint, különösen az „íróember" társadalomban elfoglalt hagyományosan fontos helye miatt is) a magyar irodalom iránti érdeklődést fokozta. Látványos változást nem hozott, de néhány igen jelentős nevet – köztük a határon túli magyar irodalom jeles képviselőit – juttatott francia (vagy belga) kiadóhoz (mint Esterházy Péter, Csoóri Sándor, Grendel Lajos, Határ Győző, Hubay Miklós, Kányádi Sándor, Nádas Péter, Nemes-Nagy Ágnes, Pilinszky János, Weöres Sándor, Petri György) Ez az az időszak, amikor fokozatosan beteljesedett Kosztolányi Dezső 1927-ben francia kiadóknál induló, majd (többek között) a Nouvelle Gazette de Hongrie-nál, a Le P.E.N.-nél, az Ariane-nál és a Corvinánál folytatódó, s végén ismét francia kiadókhoz érkező karrierje. Ebben az időszakban a legegyértelműbb közönség- és szakmai siker Kosztolányié, a legnagyobb szakmai „presztízs" a Gari Margit: *„Le vinaigre et le fiel. La vie d'une paysanne hongroise"* (1983) c. Fél Edit által egybeszerkesztett önéletrajzi–néprajzi művet érte, mely Bernard Pivot műsoráig jutott.

3.4. A rendszerváltozás ideje. A kilencvenes évek lehetőségei címszavakban az alábbi módon foglalhatók össze. Rendkívüli érdeklődés, igen jó feltételek a befogadó irányából, útkeresés és a kihagyott lehetőségek a magyar kulturális politika részéről. A kiadók (melyek korábban nehezen „álltak kötélnek") a korábbiakhoz képest igazán rendkívüli érdeklődést mutattak a magyar irodalom iránt. Karrierek folytatódtak: Esterházy, Nádas (az első irodalmi díjas: a legjobb külföldi könyv díja, 1994), Bari Károly, Lakatos Menyhért, Karinthy Ferenc, Áprily Lajos, Csáth Géza, Tormay Cecil, Zilahy Lajos, Földes Jolán, Füst Milán, Szerb Antal, Szentkuthy Miklós, a klasszikusok újabb kiadásai (gyakran hosszú idő után), mint Arany János, Jókai Mór, Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Radnóti Miklós, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Németh László, Karinthy Frigyes, Márai Sándor. Márai újabb franciaországi karrierje tehát mintegy nyolc-tíz évvel előzte meg „világméretű" újrafelfedezését.

A kilencvenes évek elején több olyan új kiadó is született, illetve fogott a magyar irodalom kiadásába, melyek nemcsak hogy érdeklődtek a magyar irodalom iránt, hanem arra specializálódtak, „abból akartak megélni". (In Fine, Éditions Ibolya Virág, Éditions Viviane Hamy, Phébus, Actes Sud… Közülük, mint fentebb említettem, csak azok maradtak meg, illetve maradtak versenyképesek, amelyeknek sikerült több lábra állniuk.)

Ebben az időszakban a magyar könyvek iránti érdeklődés első látásra meglepő formákat is öltött, sokrétűbb volt, mint gondolnánk: voltak kiadók, amelyek magyar klasszikusok (regény), magyar mesék, magyar gyermekkönyvek, sőt, magyar krimik, vagy éppen képregények kiadására kértek javaslatokat. Kellőképpen ügyes, kidolgozott támogatási rendszerrel az elértnél sokkal jelentősebb eredményekhez lehetett volna eljutni. Így, az irodalom számára a kilencvenes évek rendszerváltó időszaka egyben a kimaradt lehetőségek időszaka is volt.

3.5. Ezredforduló ideje: a különböző irányokból érkező impulzusok ekkor kezdték igen szerencsésen erősíteni egymást. Az kulturális külpolitikai offenzívába fogott magyar kormányzat jól használta ki a kínálkozó lehetőségeket (Frankfurt, Brüsszel, Franciaországi Magyar Év, Olaszországi Magyar Év, Nagy-Britanniai Magyar Év, Hollandiai Magyar Évad), az első magyar irodalmi Nobel-díj adta lendület, s a további díjak sora, továbbá az uniós csatakozás felgyorsulásának időszakában érzékelhető igen pozitív érdeklődési mutatókat hozó időszakát „már nem hagytuk ki."

Eszerint tehát a két nagy – más és más okból részlegesen kihasznált – lehetőség után a harmadik, az uniós belépéshez kötődő kapcsolódás végre sikeres volt. Számomra ennek szimbólumaként maradt meg a „*Libération*" egyik, Szabó Magda Femina-díját követően megjelent, az írónő alkotásait elemző egész oldalas cikkének a *hibátlan tipográfiája*: a csupa nagybetűs címben (s ezt csak az tudja értékelni, aki hozzászokott, hogy az ilyesmi francia nyelvterületen milyen ritka ajándék…) *helyesen* írták a neveket. Szóval, az ezredforduló első éveire *visszakerült nevünkre az ékezet…*

(Párizs – Szeged)

ON THE CHANGING HUNGARIAN-FRENCH CULTURAL RELATIONS

Present paper was presented at the 45th Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) held 9-12 September 2004 in Elspeet, the Netherlands.

The author — Hungary's top cultural diplomat in Paris — provides is this paper a full panoramic picture of the changing Hungarian-Frech cultural relations. The presentation includes also references back to the post WWII period, but focusing mainly on the last 15 years, the period since the fall of the Soviet bloc. The general conclusion of this paper is that currently we are witnessing an up until now unseen scale and magnitude of the Hungarian-French cultural relations.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

MOLDOVÁN, István : „Könyvtár a magasban”[1]

Elmélet és gyakorlat

A könyvtárak és a kultúra viszonya

A könyvtárak intézménye évszázadok óta összekapcsolódott a kultúra és a tudomány régióival. Az írásbeliség kialakulása után a történelem viharai között többé-kevésbé a könyvtárak falai között találtak biztonságot a papírra vetett gondolatok, írások, könyvek, de a külvilág csatái elől sokszor az írástudók is. A könyvtárak az évszázados munkamegosztásban a szellem embereinek papírra vetett és a kiadók által elfogadott, ellenőrzött, kiadott szövegeit, könyveit, később folyóiratait gyűjtötték, őrizték meg az utókornak és jó 200 éve igyekeznek mindenki számára biztosítani a hozzáférhetőséget.

A XX. század végén megjelent új, technikai fejlesztések, különös tekintettel a számítástechnikára, informatikára, a könyvtárak számára is komoly kihívást jelentettek. A 90-es évek elején jelentek meg nálunk az első CD-ROM termékek, adatbázisok, később teljes szövegű adatbázisok, multimédia kiadványok. Ugyanebben az időben tömegesen terjedtek el az asztali számítógépek, és dinamikusan felváltották a korábbi egy nagygép (mainframe) sok terminál szerkezetet. Ugyancsak ezzel szinte párhuzamosan kezdett elterjedni a már 70-es évek eleje óta szűk körben létező internet technológia, amely egyszerre forradalmasította a kommunikációt és az információk közvetítését. A fenti tényezők összhatásaként jelent meg az elektronikus kiadás és az elektronikus dokumentum fogalma. A CD-ROM-on és egyéb helyi hordozón megjelent digitális dokumentumok könyvtári kezelése még viszonylag megoldható volt a hagyományos, fizikailag elkülönülő, megragadható dokumentumok mintájára, de a hálózaton egyre másra megjelenő elektronikus szövegek, egyéb dokumentumok már valami teljesen újat jelentettek.

Magyarországon az első CD-ROM valamikor az 1990-es években jelent meg, míg a Nemzeti Információs Infrastruktúra Programnak (http://www.niif.hu) köszönhetően már 1993-tól elkezdtünk megismerkedni a hálózatok fogalmával, alapszolgáltatásaival. Az ún. akadémiai körben (felsőoktatás, tudományos kutatóintézetek, közgyűjtemények körében) már nem volt teljesen új ez a technológia, hiszen az NIIF egy ún. X.25-ös technológiával már 1989-ben országos szolgáltatást indított.

A hálózati technológiával való ismerkedés a könyvtárak többsége számára a 90-es években a katalógusok és egyéb könyvtári munkafolyamatok számítógépre vitelét jelentette főként. Már a 90-es évek elején számos nagy hazai könyvtár katalógusa kereshető volt az Interneten és 94-től egyre több könyvtári honlap is megjelent. A kezdeti ütem később sajnos lelassult, csak az évtized második felében jelentek meg a régóta várt hazai közös katalógusok is, közöttük a legnagyobb országos közös katalógusunk, a MOKKA (http://www.mokka.hu), amelyben jelenleg 17 nagy könyvtár közel 2 millió könyve között lehet tájékozódni.

A digitalizálás jelentősége, hagyományos dokumentumok az Interneten

A számítógép és az Internet térhódítása azonban nem állt meg a másodlagos katalógusadatok közzétételénél. Egyre szélesebb körben kezdett elterjedni a digitalizálás, amely az információs társadalom egyik kulcsfogalmává vált. Az ún. hagyományos hordozókon (könyvben, folyóiratban, térképben, festményben, fotóban stb.) felhalmozott óriási kulturális örökséget egyre nagyobb mértékben kezdték el digitális formára átalakítani és a mai napig is nagy erőkkel folyik ez a tevékenység. A számítástechnikai eszközök tömeges elterjedésével ez már nemcsak a közintézmények, piaci vállalkozások fennhatósága alatt folyhat, de magánszemélyek nagy tömege számára lehetőség nyílt régi korok értékeit digitális formára átültetni. Ennek talán legszebb hazai példája az 1997. óta működő „Képzőművészet Magyarországon” (http://www.hung-art.hu/) honlap, amely a magyarországi képzőművészetet mutatja be a románkori kezdetektől a 20. közepéig terjedő időszakban. Többszáz magyar festő több mint 5.100 festménye tekinthető itt meg az esetek egy részében festői életrajzzal, festmény elemzéssel.

A digitalizáció hulláma azonban elérte az intézményi szférát is. Ugyancsak 1997-ben indult Magyarországon az egyik, talán azóta is legnagyobb digitalizációs projekt, a Digitális Irodalmi Akadémia (röviden: a DIA – http://www.irodalmiakademia.hu). A projekt célkitűzése, hogy a kortárs magyar irodalom kiemelt íróinak, költőinek teljes életművét digitalizálják és ezt

[1] *A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2004. évi, 45. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. („KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA – Új világrendeződések. Magyar életmezők”; 2004. szeptember 9-12., Elspeet, Hollandia.).*

© Copyright Mikes International 2001-2005

ingyenesen hozzáférhetővé tegyék az Interneten. Jelenleg több mint 60 író közel 700 művét teszi közzé a honlap a kortárs magyar irodalom iránt érdeklődők számára.

1. ábra: Képzőművészet Magyarországon

A kortárs művek mellett azonban olyan régi, a magyar kultúra unikális értékei is a világhálóra kerültek, mint Mátyás király Korvinái. Először csak az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött 35, majd az ország különböző könyvtáraiban található kódexek is digitálisan a nemzeti könyvtárba kerültek. Egy UNESCO program keretében már néhány, Prágában, Lengyelországban őrzött Korvina is gazdagítja az OSZK digitális gyűjteményét. Ezek közül az OSZK-ban nagy gonddal őrzött és féltett kincsek digitális változatai már bárhonnan, minden érdeklődő számára megtekinthetőek az interneten (http://www.corvina.oszk.hu).

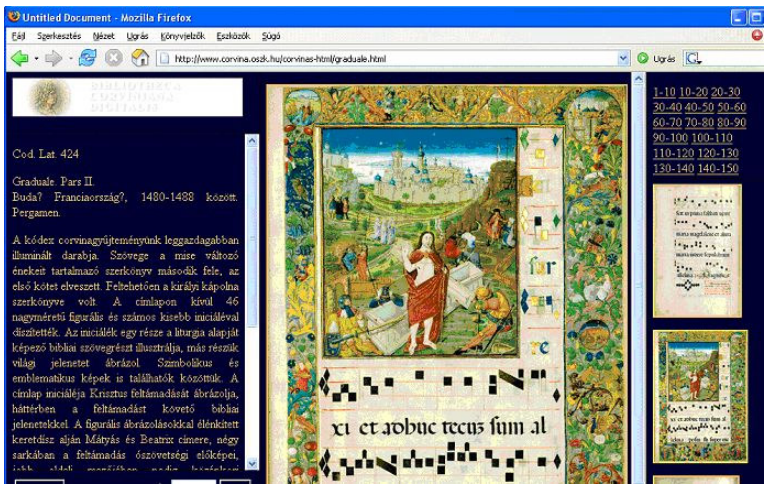

2. ábra: Bibliotheca Corviniana Digitalis

Ugyancsak a nemzeti könyvtárhoz fűződik az a digitalizálási terv, amely ha teljes egészében megvalósul, akkor az eddigi legnagyobb ilyen program lehet Magyarországon. A Hungarológiai Alapkönyvtár Digitalizálása program a főbb

© Copyright Mikes International 2001-2005

társadalomtudományi ágazatokban gyűjtötte össze a legfontosabb kézikönyvek 3.800 címből álló listáját. Egy tavaly lezárult projekt keretében az OSZK elkezdte digitalizáltatni a legfontosabbnak tartott könyveket, de a rendelkezésre álló forrás csak az első közel 50 címre volt elegendő. Más tevékenység keretében a listából már számos könyv megtalálható digitálisan, de a nagy többség sajnos még nem és egyelőre nincs remény a projekt folytatására. Az első lépcsőben pedig már olyan könyvek kerültek az Internetre, mint a négy kötetes Bibó István válogatott tanulmányai (http://mek.oszk.hu/02000/02043/), a három kötetes Erdély története három nyelven (http://mek.oszk.hu/02100/02109/), vagy éppen Czigány Lóránt angol nyelvű magyar irodalomtörténete (http://mek.oszk.hu/02000/02042/).

A néhány nagy, impozáns digitalizálási program azonban sajnos nem jellemző, inkább egyedi tevékenység. A magyar kultúra világhálóra kerülése érdekében tervezgetés már folyik, de igazán hatékony, stabil finanszírozási háttérrel rendelkező, összefogott országos stratégia bizony még várat magára. Pedig az Internet világában gyorsan zajló események már jó ideje figyelmeztetnek arra, hogy kultúránk megőrzése, közkinccsé tétele érdekében stratégiai jelentősége van a digitális formában, az Interneten való közzétételnek. Az új generációk, a felső- és középszintű oktatás, a tudományos kutatás, de már az üzleti világ és a háztartások is egyre növekvő mértékben használják az online forrásokat tájékozódásra, művelődésre, szórakozásra. Az online elérhető információk használata lassan eléri, adott területen meghaladja a hagyományos tájékozódási forrásokat, kultúraközvetítő eszközöket. Ebben a több százmilliókat összekapcsolt, sok kultúrát és nyelvet közvetítő világhálón a viszonylag kis népek kultúrája és nyelve egyedülálló lehetőséget kap a túlélésre. Míg a magyar nemzeti könyvtár budai várban lévő épületébe a csak helyben olvasható művekért már Magyarország távolabbi városaiból, falvaiból is nehezebben kelnek útra az emberek, addig az Internetre felkerült művek Ausztráliából, Dél-Amerikából vagy éppen az USA-ból is másodpercek alatt elérhetőek az érdeklődők számára.

Az elektronikus kiadás és megőrzés kérdései a könyvtárakban

A digitalizálás azonban nem az egyetlen forrás, amelynek révén a kultúra írott és egyéb emlékei, hordozói digitális formában az Internetre kerülnek. A számítástechnika széleskörű elterjedésével az informatika nemcsak a könyvtárak, de a kiadás régi, kialakult munkamegosztásába is betört. Már a 90-es évek elején megjelentek az ún. offline, helyi elektronikus hordozókon terjesztett dokumentumok (pl. CD-ROM-ok, mágneslemezek), de az Internet térhódításával hamarosan megjelent az online kiadványok műfaja is. Kiderült, az Internet a történelem talán leghatékonyabb információ közvetítő eszköze, a különböző digitális dokumentumok terjesztésének ideális csatornája. Az Internetre kapcsolódáshoz és ott a különböző információk nagy nyilvánossághoz való közvetítéshez nem kell komoly tőkebefektetés, sokkal inkább szellemi tőke, tudás szükséges hozzá. Az elektronikus publikálás lehetőségét hamar megtalálták a nagy kiadó cégek, de a tudományos szféra is igyekszik ilyen módon is terjeszteni eredményeiket. Jó példa erre éppen a Mikes International kiadó létrejötte, amely az indulás óta már 48 könyvet jelentetett meg online, míg az általuk kiadott elektronikus folyóirat is már az V. évfolyamnál tart. A kiadóhoz nem volt szükséges külön irodaház, titkárnők, gépelők sokasága, könyvelő és nyomda. Elegendő volt egy, a filozófia és a magyarság értékei iránt elkötelezett, az informatika iránt is fogékony fiatalember, egy segítő feleség és néhány segítő egyetemista vagy éppen tanár, akik a távolból is vállalták egy-egy könyv szkennelését, korrektúráját.

A Magyar Elektronikus Könyvtár létrejötte és tevékenysége

Csakhogy a kizárólag elektronikusan, az Interneten megjelent művek komoly kihívást jelentettek és jelentenek a könyvtárak számára. A nyomtatott kiadás világában jól kialakult szabályrendszer gondoskodik a különböző kiadványok – lehetőség szerint – teljes körű megőrzéséről, katalogizálásáról, szolgáltatásáról. Csakhogy mi történjen a csak online, vagy a digitalizálás után online elérhető, kulturális, tudományos értéket hordozó digitális kiadványokkal? Magyarországon, még az Internet hajnalán erre egy miskolci könyvtáros, Drótos László, az alábbi egyszerűnek tűnő választ adta. *Össze kell gyűjteni a magyar vagy magyar vonatkozású kulturális, tudományos és oktatási kiadványokat, amelyek elektronikus formában elérhetőek és nyilvános szolgáltatásuk lehetséges.* Az elképzelt szolgáltatás a **Magyar Elektronikus Könyvtár** nevet kapta. Kokas Károly, egy szegedi könyvtáros segítségével az ötlethez sikerült megnyerni a *Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Programot* (http://www.niif.hu), amelyik már 1993-ban lehetővé tette, hogy Magyarországon a könyvtárak, tudományos kutatóintézetek és a felsőoktatási intézetek megismerkedjenek és használják az Internet hálózatot. Az NIIF technikai segítségével, alapos tervezés, előkészítés után 1994. végén el is indult a MEK, az alapcélnak megfelelően. Kezdetben ugyan az online forrásokra koncentrálta a gyűjtést, később, az ismertségének köszönhetően már szerzők, kiadók, egyetemek, kutatóintézetek és önkéntes digitalizálók is juttattak el műveket a gyarapodó elektronikus gyűjteménybe. A MEK a könyvtár hagyományos intézményét igyekezett újragondolni és újrafogalmazni a kibertérben. Az összegyűjtött dokumentumokat a hatékony visszakeresést biztosító ún. metaadatokkal látta el (ez nagyon nem jellemző az internetes dokumentumokra). Ugyanakkor igyekezett és igyekszik biztosítani a digitális dokumentumok szövegminőségét és minimálisan egységes formázását. A gyűjtés és szolgáltatással

© Copyright Mikes International 2001-2005

egyidőben került kidolgozásra az a technológia, amelyik remélhetőleg biztosítja ezen dokumentumok hosszútávú megőrzését, használhatóságát.

3. ábra: A Magyar Elektronikus Könyvtár
http://mek.oszk.hu

4. ábra: Az Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis
http://epa.oszk.hu

A *digitális megőrzés* jelentőségét az intézményes világ csak a 2000-es évek elején ismerte fel, azóta számos nemzetközi projekt igyekszik megfelelni az ezt célzó UNESCO felhívásnak. Lassan érik a felismerés, hogy a digitális dokumentumokban lévő tartalom papíralapú társaikhoz képest sokkal sérülékenyebb az időben. A technika gyors változása sok esetben éveken belül elérhetetlenné teszi a digitálisan rögzített információt, legyen az akár egy tudományos értekezés, regény vagy egy verseskötet. Ha a világ nem tud gyorsan, összefogottan lépni az egyre nagyobb mértékben gyarapodó digitális kulturális örökséggel, akkor a közeljövőben egy „digitális középkor" réme fenyeget. 10-20 év múlva talán jelen szellemi értékeinek nagy része elvész, megsemmisül.

A Magyar Elektronikus Könyvtár öntevékeny kezdeményezése 1999-ben helyett kapott az Országos Széchényi Könyvtárban, amelyben nem kis köszönet illeti Monok Istvánt, az OSZK akkori új főigazgatóját. A MEK a maga szerény eszközeivel azóta is folyamatosan gyűjti, dolgozza fel és szolgáltatja a magyar és az egyetemes kultúra magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású digitális dokumentumait. A MEK mellett – amely főként a könyvjellegű dokumentumokat gyűjti – 2004-ben nyitottuk meg új gyűjteményünket és szolgáltatásunkat, az *Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázist* (röviden: az EPA-t – http://epa.oszk.hu). Ez az adatbázis kétféle szolgáltatást is magába olvasztott. Egyrészt igyekszik teljeskörűen felkutatni és katalogizálni a magyar elektronikus folyóiratokat. Másrészt egy szakmai szempontrendszer alapján, a szerkesztőségekkel együttműködve törekszik a kiválasztott folyóiratok fizikai archiválására is. Ezeket füzetszinten egységes, rendezett és visszakereshető adatbázisban tárolni és szolgáltatni. Míg a katalógusban közel 600 cím található, addig az EPA-ban már közel 80 folyóirat archivált változata is megtalálható. A gyűjtemény külön figyelmet fordít a határon túli elektronikus folyóiratokra (természetesen a Mikes International az első archivált folyóiratok között volt). Az online folyóiratok mellett azonban igyekszik összegyűjteni a digitalizált folyóiratokat, így az archívumban található a Nyugat összes valamint a Vasárnapi Újság 6 évfolyama.

Határon túli kapcsolatok

Az, hogy a világháló globális, a földgolyó szinte egészét átfogja, mára közhellyé vált. Az elektronikus könyvtárosok azonban ezt már évekkel ezelőtt napi valóságként élték meg. Az elektronikus könyvtár egyre növekvő számú (jelenleg ez eléri a napi 15-20.000 főt) látogatóinak közel egyharmada külföldi számítógépekről éri el a szolgáltatást. Azonban a passzív olvasáson túl hamar aktív, kölcsönös kapcsolatot is sikerült kialakítani a gyűjtőmunka során mind a Kárpát-medencében, mind a távolabbi határon túli magyar közösségekkel.

A határon túli kapcsolatok egyik jelentős lépése 2001-ben kezdődött. Ekkor felhasználói jelzések, panaszok nyomán a MEK-et támogató NIIF programtól két szerver számítógépet kaptunk azzal, hogy ezek segítségével könnyebben, gyorsabban elérhetővé tegyük a szolgáltatást a Kárpát-medencei magyarság számára.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Az első számítógépet 2002. Karácsonya előtt sikerült is üzembe helyezni a Kolozsvári Műszaki Egyetemen (http://www.mek.ro). A gép üzemeltetését az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság (EMT – http://www.emt.ro) biztosította és biztosítja a mai napig. A kapcsolat azonban hamar túllépett az egyszerű technikai üzemeltetésen és az EMT lelkes, segítő támogatásával számos erdélyi tudományos és kulturális kiadvány érkezett elektronikus formában a gyűjteménybe. Az EMT kiterjedt szervező munkájának köszönhetően azonban nemcsak a saját kiadványait, de a Sapientia jegyzeteit, az Erdélyi Múzeum Egyesület tudományos füzeteit és számos más magyar civil szervezet kiadványának elektronikus változatát is eljuttatta a MEK könyvtárosainak.

A második számítógépet a következő évben, 2003. végén Szlovákiában, egy Pozsony melletti kisvárosban, Somorján sikerült üzembe helyezni (http://www.mek.sk) a Fórum Kisebbségkutató Intézet (http://ww.foruminst.sk) hathatós segítségével. A technikai támogatásból itt is hamar kölcsönös együttműködés fejlődött ki. Így a MEK állományában már számos felvidéki, kisebbségkutatással és egyéb, főként társadalomtudománnyal foglalkozó valamint kulturális kiadvány is megtalálható.

A következő évben, 2004-ben, egy újabb számítógép érkezett az NIIF-től, amely már a Vajdaságban, Zentán talált otthonra az ottani Thurzó Lajos Művelődési Központban (http://mek.tlkk.org), ahol közben megalakult és elindult a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (http://www.tlkk.org).

Kárpátalján Balla D. Károllyal alakult ki jó kapcsolat, néhány önálló műve el is jutott az elektronikus könyvtárba. A szépirodalom mellett remélhetőleg, rövidesen szakirodalom is jut hozzánk az ottani területekről, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség oktatási kiadványai.

Kapcsolataink azonban nemcsak a Kárpát-medencei magyarságra határolódtak le. Évekkel ezelőtt, a Mikes International kiadó alakulásakor felvette velünk a kapcsolatot, így – mint márt mondtam – mind az azóta szép számban kiadott könyveik, mind a Mikes folyóirata is állományunkba került.

Érdekességként még megemlítendő, hogy az argentínai magyarok közössége által kiadott HungarArgenews havi hírlevele csak az EPA archívumában található meg, a helyi kiadó archiválással nem tudott foglalkozni. De a Dél-amerikai-magyar Hírlap is eljutott hozzánk, az utolsó számig. Az északi tájakról, a Svédországban élő Tar Károly, erdélyi író küldte és küldi művei elektronikus kiadványait.

***

Így a MEK és az EPA archívumai, ha nem is az OSZK hagyományos állományának méreteiben, de igyekszik összegyűjteni a világ magyarságának szellemi termését, együttműködésekkel ösztönözni az elektronikus kiadást, adott esetben a helyi digitalizálásokat. A technikai hálózatot kihasználva egy szervezetekkel és élő, aktív emberekkel, partnerekre épülő hálózatot hozott létre, amelyben kapcsolatai segítségével a törekszik magyar kultúra megőrzésére és közvetítésére.

THE HUNGARIAN ELECTRONIC LIBRARY

Present paper was presented at the 45th Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) held 9-12 September 2004 in Elspeet, the Netherlands.

In this paper the author provides a panoramic picture of the usage of the information technology in the world of culture. First, he presents briefly the technological possibilities that can be used today when culture is involved. Then he highlights the main digitalization projects in Hungary. More time is devoted to the most important one of them, the ***Hungarian Electronic Library***. This organization, established in 1994, is nowadays part of the national library of Hungary, the National Széchényi Library. It functions as a focal point for most Hungarian-related electronic publishing and provisioning activities. It has two major areas: the Electronic Library and the Periodical Archive. The organization has extensive relations with the major Hungarian cultural organizations in the Carpathian basin and in the West. Mikes International was among the first Hungarian organizations in the West, which established partnership with the Hungarian Electronic Library.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

SEGESVÁRY, Viktor : A hruscsovi realizmus

A szovjet külpolitika és az arab nacionalizmus, 1953-1960

[Ez a tanulmány a szerző doktori disszertációja volt a politikai tudományok doktora címének elnyerése céljából, melyet a genfi egyetemen a *Graduate School for International Studies* intézetében védett meg 1968-ban. A tanulmány eredetileg franciául jelent 1968-ban hagyományos könyv alakban, amelyet 2005. április 6-án megjelentettünk a Bibliotheca Mikes International sorozatunkban elektronikus formátumban. — *Mikes International Szerk.*]

E tanulmány tárgya az a korszakalkotó változás, amely a szovjet külpolitikában következett be Sztálin halála után, s amelyet Hruscsov kezdeményezett 1953 és 1960 között. A szovjet külpolitikának ez az új irányzata azokkal az országokkal szemben, melyek már elnyerték függetlenségüket a gyarmatosító hatalmaktól (vagy amelyek nem voltak gyarmatok, hanem ún. protektorátusok), elsősorban a közelkeleti arab államok esetében, a gyarmatbirodalmak egész világon való felszámolása folyamatának szerves része volt. Éppen ezért az ebből a politikából levonható következtetések előrejelzik a szovjet politika későbbi kezdeményezéseit a Harmadik Világ felé – e kifejezés alatt a világnak azokat az országait értem, amely nem voltak részei a nyugati világ két egymással szemben álló, ellenséges táborának, egyrészt a kapitalista és anti-totalitáriánus, másrészt a szocialista-kommunista hatalmi csoportoknak.

Az is nyilvánvalóvá válik e könyv olvasása nyomán, hogy a Szovjetunió, mint bármely nagyhatalom a történelem bármely korszakában, figyelmen kívül hagyta ideológiája tételeit és a világforradalom sikeréért küzdő kommunista pártok védelmét, amikor saját állami és leendő nagyhatalmi érdekeinek megőrzéséről és előmozdításáról volt szó. Ez a politikai változás olyan volt, mint egy földrengés, mely Sztálin hosszú uralma után megrázta a vezető szovjet elitet, pontosan azért, mert Sztálin határozottan elutasította a függetlenségüket újonnan elnyert, s az „imperialista" hatalmak által mégis fenyegetett, nemzetállamok érdekeinek védelmét, amint ezt Mosszadek, az iráni burzsoá-nacionalista reformokat megvalósítani akaró miniszterelnökkel szembeni magatartása is bizonyította. Röviden: *a szovjet politika új irányzata a volt gyarmatok vagy protektorátusok nemzeti, függetlenségi harca érdekeinek elsődleges támogatását jelentette a társadalom radikális, forradalmi megváltoztatása céljainak kárára*.

Melyek voltak azok a tényezők, amelyek befolyásolták a vezető szovjet politikusokat döntéseik meghozatalában? Három tényezőt kell itt röviden megemlíteni:

– A policentrikus fejlődést, mely egyrészt a Szovjetunió második világháború utáni katonai szerepének következménye volt a nemzetközi életben, másrészt Kína egyre növekvő fontossága folytán, a kommunista világrendben is egyre erősebbé vált;
– A Szovjetunió hatalmas katonai súlyát, mely alapvetően megváltoztatta a nemzetközi erőviszonyokat; és,
– Az előzőleg a nyugati államok által gyarmatosított, egyre nagyobb számú ázsiai és afrikai ország függetlenségének elnyerését.

1. A SZOVJET KÜLPOLITIKA ÚJ IRÁNYZATA A HARMADIK VILÁGBAN

A nacionalista mozgalmakkal kapcsolatos új szovjet politika alapelveit a Szovjet Kommunista Párt 20. kongresszusa fektette le, az 1952-es egyiptomi forradalom sikere és Nasszer elnöknek a szuezi csatorna államosításakor mutatott radikális magatartása, valamint az 1955-ben tartott bandungi konferencia nyomán, amikor ez utóbbi deklarálta a békés együttélés nemzetközi elfogadásának szükségességét. A Szovjetek Legfelsőbb Tanácsa már 1955 februárjában ratifikálta a *Pancha Sila* öt elvét, amelyeken a békés együttélés tana nyugodott – minden egyes állam területi integritásának kölcsönös tisztelete; az agresszió elkerülése; a más államok politikájába való beavatkozásról való lemondás; az egyes államok egyenlőségének nemzetközi elismerése, és végül, az államok békés együttélésének szükségessége – elvek, amelyeket a Kína és India között 1954-ben aláírt államszerződés szentesített először.

E. Zsukov, a Szovjet Tudományos Akadémia tagja, fogalmazta meg az új politikai irányzat ideológiai megalapozását: „Ez a nagy [nacionalista] mozgalom az imperialista uralom megdöntését célozza, s mint ilyen, objektíven a történelmi haladás előmozdítója." Magyarázva érvelését, Zsukov a lenini hagyományra hivatkozott, mely szerint „minden ország politikailag öntudatos proletárjának alapvető kötelessége különleges figyelmet szentelni a nemzeti érzésnek, elsősorban azokban az országokban amelyek a [gyarmati hatalmak] elnyomásától szenvedtek."[1]

[1] ZHUKOV, E. The Bandung Conference of African and Asian Countries and Its Historic Significance. *International Affairs*, Moscow, 1955, 5. szám, 28. l.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Ha a Harmadik Világ nacionalizmusának fontosságát, bár egyes fenntartásokkal, a szovjet ideológusok elfogadták, a civilizációs különbségek viszont, és azok következményei, nagy vitára adtak okot. A Szovjetunió csatlakozása a bandungi konferencián résztvevő államok csoportjához természetszerűleg felvetette a kérdést, hogy vajon a szovjet állam a Nyugathoz vagy a Kelethez tartozik-e (ez utóbbi fogalom alatt az összes nem-nyugati országokat értve)? A szovjet írók voltaképpen sohasem fogadták el, hogy ez a kérdés felmerülhessen. E problematika egyik legismertebb specialistájának, Bagramovnak szavaival: „Nyugat és Kelet földrajzi fogalmak és semmivel sem járulnak hozzá a világ civilizációjának és a társadalmi fejlődésnek a megértéséhez."[2] Ugyanakkor Bagramov más írásaiból kitűnik, hogy szovjet szempontból Nyugat és Kelet politikai fogalmak, melyeknek csak rövid ideig van jelentősége, mert a dolgozó osztályok uralomra kerülésével és a kommunizmus diadalával el fogják veszíteni értelmüket. Az is nyilvánvaló a szovjet kommentátorok írásaiból, hogy az afrikai és ázsiai országok problematikáját kívülről nézik, kívülről vizsgálják, éppenúgy mint a többi európaiak, például a franciák vagy angolok. Zsukovval együtt más írók is hevesen kritizálják egyes keletiek gondolkodók érvelését, akik szerint a keleti kultúrák a nyugati fölött állnak a spiritualitás szempontjából, s különösképpen elvetik az erőszak-ellenesek álláspontját, bár elismerik a Kelet erkölcsi felsőbbségét a Nyugat imperialistáinak erkölcseivel szemben.

A Harmadik Világ nacionalizmusával kapcsolatban a szovjet írók és politikusok legfőbb problémája az volt, hogy ez a mozgalom a saját ideológiáját egy autonóm és önmagától értetődő meggyőződésnek tartotta, vagyis minden más ideológiától függetlennek, mert a népek érzelmeinek és törekvéseinek felel meg. Ezt az is lehetővé tette, hogy Sztálin próféciája, mely szerint a nagy októberi forradalom át fogja hidalni a szocialista Nyugat és a gyarmatosítók által elnyomott Kelet közötti ellentéteket, soha sem valósult meg.

Ennek következtében a Szovjetunió egy ideiglenes, bár stratégiai szövetséget kötött egy pár afrikai és ázsiai országgal, de semmiképpen nem tudta eltüntetni a különböző civilizációs világokhoz tartozó emberi lények közötti ellentéteket. A marxista-leninista tézisek és a politikai valóság közötti antagonizmus már 1959-ben nyilvánvalóvá lett, amikor az arab nacionalisták konfliktusba kerültek az iraki kommunistákkal.

Mindez megmagyarázza azt, hogy a szovjet politikusok és írók miért nem beszéltek és írtak az arab nacionalizmusról, hanem kizárólag az arab népek nemzeti függetlenségi mozgalmairól. Hasonlóképpen az „arab egység" fogalma mást jelent a szovjetek, mint az arabok számára, mert ez utóbbiak az egységen a gyarmatosítók és imperialisták elleni könyörtelen küzdelemben való egységet értették. Tehát az arab nacionalizmus szovjet szempontból nem képvisel egy különleges, önálló értéket; történelmi funkciója nem más, mint a szocialista világforradalom előkészítése és az arab országoknak a kommunista államok tömbjébe való beolvasztása. Ez azt jelentette, hogy az arab nacionalizmus és az arab népek egységre való törekvései csak annyiban voltak elfogadhatóak, ha a szovjet állam érdekeit szolgálták rövid, és a világforradalom érdekeit pedig, hosszú távon.

De még ebben a perspektívában is elkerülhetetlen volt a szovjet állam képviselői számára az arab és más afrikai és ázsiai országok nemzeti burzsoáziájával szemben állást foglalni, mivel ezeknek az országoknak a nagyhatalmi konfliktusokban való semlegességéért vívott harcban a burzsoázia vezető szerepet játszott. A szociális forradalom propagálása, vagy egyes reformok követelése csak akadályozhatta volna a kolonializmus elleni küzdelmet, mert ezek az egyes nemzeti burzsoáziákat megfélemlíthették volna, s ennek eredményeként a gyarmatosító hatalmak burzsoáziájával kereshették volna a szövetséget. Így, Sztálin halála után, a szovjet vezetők a következő dilemmával álltak szemben: a nemzeti felszabadító mozgalmakat támogassák-e, vagy pedig a helyi kommunista pártokat s más szélsőbaloldali szervezeteket, melyek a szocialista forradalomért harcoltak országaik burzsoáziájával szemben? Ezt az alapvető dilemmát Hruscsovnak a nemzeti felszabadító mozgalmak javára való döntése oldotta meg, aki evvel a taktikával akarta fokozatosan gyengíteni a nyugati hatalmak befolyását az arab világban. *A valóságos politikai érdekek tehát fontosabbak voltak szemében, mint az ideológiai elvek*. Ez az, amit tanulmányomban a szovjet külpolitika döntő pálfordulásának nevezek a hruscsovi évek alatt.

Meg kell jegyezni, hogy ez a döntés nem volt előzmények nélkül. Már Lenin elismerte, hogy a nemzeti felszabadító mozgalmak ideológiájában mindig van „egy általános demokratikus tartalom," a kommunistáknak tehát támogatni kell ezeket, a mozgalmakat.[3] Lenin véleményét e tekintetben legjobban „a nemzetközi forradalmi mozgalomról szóló tézisei" foglalják össze. Ezekben leszögezi, hogy „a forradalmi mozgalom [a gyarmati országokban] a demokratikus-burzsoá fázisban van, vagyis a proletariátus kizárólagos uralmának és a szociális forradalom előkészítésének fázisában… A demokratikus-burzsoá forradalmi fázis ezekben az országokban abban különbözik a független országokban végbemenő folyamatoktól, hogy organikusan kötődik az imperialisták ellen folytatott nemzeti felszabadító küzdelemhez. A nemzeti érzés nagyban befolyásolja a forradalmi mozgalmakat a gyarmati és fél-gyarmati országokban, ahol az imperialistáktól rabszolgaságban, sokszor annak leleplezett formájában, tartott nép szenved, s ez a helyzet a tömegeket felkeléshez vezetheti."[4]

[2] BAGRAMOV, E. Miff protivopolojnosti Zapada i Vostoka. Moskva, Gospol., 1958. *Mizan Newsletter*, 1960, 6. szám, 9. l. (az orosz eredetiből való minden fordítás a szerző munkája).

[3] LENIN, V. I. *Sotchinenija*. Moskva, Gos-izd-vo polit, lit-ry, 1941, 20. kötet, 384. l.

[4] *The Communist International, 1919-1943*; *documents*. Válogatta és kiadta Jane Degras. London, Royal Institute for International Affairs, 1956, 537. l. A fejezet címe: *Thesis on the Revolutionary Movements in the Colonies*. Mao Tze-Dong szintén két különböző szakaszra

© Copyright Mikes International 2001-2005

E. Zsukov, az újonnan felszabadult országokra vonatkozó kérdések egyik legjobb ismerője, egy a Pravdában, 1960 augusztusában megjelent cikkében hevesen támadta a „dogmatistákat" és „szektásokat," amikor a szociális forradalom helyett a nemzeti felszabadító küzdelmek támogatása mellett tör lándzsát a békés együttélés egész világra kiterjedő rendszerében, — ami persze magával vonja a nemzeti burzsoázia által uralt politikai rendszerek elismerését is. Zsukov nem hallgatta el, hogy a társadalom megváltoztatása nem történhet meg automatikusan és egyidejűleg minden országban.[5]

A nemzeti burzsoázia fogalmának legjobb meghatározását G. I. Levinson adta egy Taskentben, 1957-ben lezajlott vita folyamán: „A nemzeti burzsoázia egy olyan osztály melynek érdekei, egy bizonyos korszakban, egybeesnek a nemzet érdekeivel, vagyis az ország gazdasági és társadalmi haladását célzó erőfeszítések megvalósításával. Viszont nem szabad elfelejteni, hogy a nemzeti burzsoázia érdekeinek az egész nemzet érdekeivel való azonossága sohasem lehet teljes. A különböző osztályok és az osztályellentétek mindig megmaradnak. Úgy lehet megfogalmazni, hogy normális körülmények között a nemzeti burzsoázia csak a gyarmati vagy függőségben élő országokban létezhet."[6]

Abból a célból, hogy megmutassam Hruscsovnak a Harmadik Világ nacionalizmusára és a nemzeti burzsoáziának a függetlenségi harcban való szerepére vonatkozó döntésének fontosságát, röviden utalnom kell Sztálin legnagyobb külpolitikai tévedésére 1953-ban bekövetkezett halála előtt. Sztálin megvonta támogatását (s egyben az iráni kommunista párt támogatását is) a Mosszadek kormánytól, melyet a nyugati hatalmak mindenképpen meg akartak buktatatni – végeredményben sikerrel. A szovjet diktátor nem tudta elfogadni, hogy a fejlődésben lévő országok kapitalista osztályai, tehát nemzeti burzsoáziájuk, a szélsőbaloldal szövetségese lehetne az imperializmus elleni küzdelemben. Ez a burzsoázia, a klasszikus marxista értelemben, nem lehet más, mint áruló, még ha résztvesz is a nacionalista mozgalomban. Kizárólag a munkásosztály, a kommunista párttal az élén, vezetheti a nemzeti függetlenségért folytatott küzdelmet. Mosszadek, Sztálin szemében, a nacionalizmusnak egy gyanús típusát személyesítette meg, s ezért határozta el, hogy nem támogatja a nyugati hatalmakkal szemben. A szovjet külpolitika akkori megnyilatkozásaiból, valamint az iráni kommunista párt, a Tudeh, propagandájából világosan kitűnik, hogy Sztálin le akarta járatni Mosszadek burzsoá nacionalizmusát az iráni nép szemében.[7] Evvel a döntéssel a szovjet külpolitikának a nacionalista mozgalmakat támogató egykori erőfeszítései és a közelkeleti arab országok kommunista és szélsőbaloldali mozgalmainak érdekei között a „szétválás" teljessé lett.

2. A "NEMZETI DEMOKRÁCIA" PRAKTIKUS JELENTŐSÉGE

A Hruscsov által elindított folyamat végül is a „nemzeti demokrácia" tételeiben kristályosodott ki. Tanulmányomban a „nemzeti demokrácia" lényegét a következőkben összegeztem: „A nemzeti demokrácia fogalmának a szovjet külpolitika két követelményét kellett kielégítenie. Először, csökkentenie kellett azt a nagy különbséget, mely Moszkva új politikai stratégiáját elválasztotta a helyi kommunista pártok érdekeitől. Másodszor, és egyidejűleg a különböző érdekek összeegyeztetésével, fent kellett tartania a Szovjetuniónak, mint nagyhatalomnak a pozícióját a Harmadik Világban és így kellett megőriznie a szovjet nagyhatalmi érdekeket. Másképpen kifejezve, miután az egyes [gyarmati] országok függetlenségüket elnyerték és a szabaddá vált területek fejlődése és jövője kerül terítékre, a szovjet politikának újra szüksége lesz ezeknek az országoknak kommunista pártjaira, hogy a Harmadik Világ államai jövő helyzetének kialakulását belülről befolyásolhassa. Ennek viszont úgy kell történnie, hogy semmiképpen ne veszélyeztesse a Szovjetunió és a függetlenné vált országok, mint szuverén államok, egymáshoz való viszonyát. A nemzeti demokrácia fogalma, bár a fentebbi célok elérését volt hívatott elősegíteni, egyúttal a békés együttélés megvalósulását is szolgálta a független országok mind külső, mind belső életében."[8]

A demokratikus politikai rendszer a legfőbb ismertetőjele ennek az államformának, s általános jellemzői semmiben sem különböznek az európai parlamentáris demokráciákétól. Legfontosabb funkciója az, hogy biztosítsa a helyi kommunista pártoknak és baloldali mozgalmaknak a számukra elengedhetetlen szabad mozgásteret, de ugyanakkor egy másik átmeneti jellemzője, hogy a nemzeti egységet megvalósítja. Krushcsov saját szavai szerint, a nemzeti demokratikus állam „nemcsak egy osztálynak, hanem a nép legszélesebb rétegeinek érdekeit szolgálja," abban az értelemben, hogy „az anti-imperialista forradalom és a nemzeti felszabadító küzdelem ennek keretében zajlik le."[9]

---

osztotta a kínai forradalmat: "A kínai társadalom gyarmati, fél-gyarmati, fél-feudális jellege miatt nyilvánvaló, hogy a forradalomnak két szakaszból kell állania. Az első szakaszt ennek a gyarmati, fél-gyarmati, fél-feudális társadalomnak független és demokratikus társadalommá változása jelenti; a második szakaszt az a forradalmi fejlődés alkotja, mely a szocialista társadalom kialakulásához vezet." MAO TZE-DONG, *La nouvelle démocratie*. Paris, Editions Sociales, 1951, 47. l.

[5] ZHOUKOV, E. Znamjenatel'nyj faktor nasego vremeni. *Pravda*, 1960. augusztus 1960.

[6] Diskoussija ab ekonomitcheskih i politicheskih pozitzija natzional'noj-bourjouazii v strana Vostoka. *Sovjetskoje vostokovedenije*, 1957, 1. szám, 176. l.

[7] DALLIN, D. J. *Soviet Foreign Policy after Stalin*, 206. l. Lásd még: WHEELER, Geoffrey, Russia and the Middle East. *Political Quarterly*, 1957 június 4, 132-133. lapok.

[8] SEGESVARY, Victor. *Le réalisme khrouchtchévien; la politique soviétique à l'égard du nationalisme arabe, 1953-1960*. Neuchâtel, Ed. de la Baconnière, 1968, 153. l.

[9] KHRUSHCHEV, N. S. *Le programme*, 126-127. lapok.

© Copyright Mikes International 2001-2005

A nemzeti demokrácia harmadik alapvető vonása, hogy *a nem-kapitalista gazdasági fejlődés* útját követi, s ez, a szovjet politikusok és írók szemében, a demokratikus politikai rendszer elmaradhatatlan kiegészítője. A nem-kapitalista gazdasági fejlődés a következőkben áll:

– Először, a teljes gazdasági függetlenségben, vagyis az idegen tőke pozícióinak felszámolásában és minden idegen gazdasági segítségről való lemondásban (kivéve, természetesen, a szovjet tábor által nyújtott segítséget); a szovjet perspektívában tehát a gazdasági függetlenség a nem-kapitalista fejlődés útjának követésében áll;
– Másodszor, strukturális reformok, melyek a szocializmus bevezetését készítik elő; és,
– Harmadszor, az állam egyre növekvő szerepe az ország gazdasági életében.[10]

Nem szabad elfelejteni a nem-kapitalista fejlődés útja és az ún. „nemzeti típusú szocializmusok" közötti különbséget. Ez a megkülönböztetés igen fontos. A szovjet politikusok és ideológusok keményen kritizálták ezeknek a „helyi" szocializmusoknak a jelenségét, melyek kispolgári illúziókat tükröznek, mivel félreismerik az osztályharc fontosságát. Szerintük ezek a „nemzeti típusú szocializmusok" egyáltalán nem azonosak a szocializmus marxista-leninista koncepciójával, hanem sok esetben egyenes ellentétben állnak evvel.

3. AZ ÚJ SZOVJET KÜLPOLITIKA MEGVALÓSÍTÁSA A KÖZELKELETEN

a) VÉDELMI *szerződések megkötésének és katonai szövetségek kialakulásának megakadályozása*

Stratégiai szempontból az új szovjet politikai kezdeményezés a következő célok megvalósítását tűzte maga elé: (i) A Szovjetuniónak, mint partnernek a térségben való jelenlétét minden esetben elfogadtatni a többi hatalmakkal és a közelkeleti államokkal; (ii) Felgyorsítani a két hatalmi blokk közötti semlegesség elfogadását az arab államok által; és, (iii) fenntartani a *status quo*-t, vagyis a térség államainak a gyarmatosítás korából fennmaradt területi megosztását.

Ezek az általános célok a következő taktikai lépéseket foglalták magukban: a térség békéjének megőrzését államközi diplomáciai tárgyalásokon keresztül a Szovjetunió részvételével; az arab államok belső ügyeibe való nem-beavatkozás elvének, tehát szuverenitásuknak és függetlenségüknek tiszteletben tartása; minden olyan erőfeszítésről való lemondás, mely a térség államait egyes nagyhatalmakkal katonai szövetségbe kényszerítené; az idegen hatalmak által fenntartott katonai bázisok felszámolása a függetlenné vált államok területein, és végül, a térség gazdasági fejlődésének előmozdítása bármiféle politikai vagy katonai feltétel megszabása nélkül.

E célok megvalósítása késztette a szovjet vezetőket arra, hogy megakadályozzák katonai szerződések megkötését vagy katonai szövetségek létrehozását a térségben lévő államok semlegességre való törekvéseinek minden lehető eszközzel való támogatása révén. A katonai szövetségek elleni akciók korszaka tulajdonképpen az 1953-as koreai háború vége után kezdődött, s a szovjet külpolitika állandó motívumává vált.

Első sikeres diplomáciai manővere ebben a kérdésben annak megakadályozása volt, hogy az amerikai kezdeményezés folytán kialakulóban lévő *Middle East Command* (Közelkeleti Parancsnokság) megvalósulhasson, és hogy a közelkeleti államok többsége megpróbáljon ehhez csatlakozni. De a Szovjetunió és a nyugati hatalmak közötti nagy konfrontáció a *Bagdad Pact* nevű védelmi szerződés létrejöttével következett be, melyet a szovjet politikusok minden erejük bevetésével támadtak.

A *Bagdad Pact* egy hatalmas területet átfogó szövetség volt, mely a Szovjetunió déli, fekete tengeri határaitól a világ „tetejéig," a Pamír hegyláncolatáig terjedt, melynek megteremtése a szovjet külpolitikának egy különleges alkalmat nyújtott új irányzatának megvalósítására, mivel e nyugati kezdeményezés látszólagos sikere elejétől kezdve magában hordta az arab országok és a nyugati hatalmak közötti későbbi feszültségek és viszályok csíráját. Voltaképpen csak az Amerikai Egyesült Államokkal és az európai hatalmakkal már előzőleg is szövetségben álló országok csatlakoztak hozzá, melyeknek államai politikailag, gazdaságilag és szociális szempontból igen gyengék voltak, s csak nyugati szövetségeseik támogatásával voltak képesek a nacionalista és baloldali forradalmi erők támadásaival szembeszállni. Az arab országok közül csak Irak csatlakozott e regionális védelmi csoportosuláshoz. Iraknak egy a volt gyarmati hatalmak által életre hívott regionális védelmi szervezethez való csatlakozása a többi arab állam – Libanon kivételével – egyhangú elítélésével találkozott, s az arab világ két ellenséges táborra való szakadása elkerülhetetlen lett. Ugyanakkor ez a szakadás új lendületet adott az arab országok egyesülési folyamatának, amelyért a nacionalisták küzdöttek, – ez volt a szovjet politika számára a nem remélt alkalom térségbeli pozíciójának kiépítésére. A szovjet diplomácia egy hármas érveléssel igyekezett az arab politikai akciót támogatni: először, a *Bagdad Pact* létrehozását, mint a gyarmatosítás új formáját tüntette fel; másodszor, aláhúzta, hogy ez az intézmény az arab

[10] „Egy államosított ipari szektor a leghatékonyabb módja a gazdasági függetlenség elérésének… Az államosított szektor megállíthatatlan növekedése az ország gazdasági jövőjének legmeghatározóbb eleme a nemzeti demokráciában, s megteremti a nem-kapitalista fejlődés útjára való fokozatos áttérésnek anyagi alapjait." PONOMAREV, B. O gosudarstve natzional'noj demokratzii. *Kommunist*, May 1961, 44. l.

© Copyright Mikes International 2001-2005

népeket megosztja ahelyett, hogy egyesítené őket; harmadszor, hogy egy ilyen védelmi szövetség teljes ellentétben van az iszlám által megkövetelt szolidaritással.

A Szovjetunió számára, mely ekkorra már atomhatalommá vált, a *Bagdad Pact* nem jelentette a „bekerítés" veszélyének megvalósulását (mely a szovjet politikusok örök félelme volt az atomkor előtt), s ez a kezdeményezés katonailag kizárólag a déli határok mentén létesített katonai bázisok atomfegyverekkel való esetleges felszerelése miatt lehetett fenyegető. A szovjet politika szempontjából a *Bagdad Pact* egyedüli jelentősége tehát az volt, hogy lehetővé és jogilag elfogadhatóvá tette ilyen bázisok létrehozását.

b) *Az arab nacionalizmus feltételnélküli és nyílt támogatása*

Az arab nacionalizmus szovjet részről való támogatását két témakörben tárgyalom tanulmányomban: (i) Fegyverek és katonai berendezések szállítása, és (ii) Diplomáciai tevékenység és széleskörű nemzetközi propagandakampány (elsősorban összpontosítva a térségbeli médiákra) az arab országok és a nyugati hatalmak közötti konfliktusok esetében.

(i) Fegyverek és katonai berendezések szállítása

A semlegességet valló arab államok számára – mint Egyiptom és Szíria – való fegyverszállítások 1955-ben kezdődtek, amikor Csehszlovákia, a Szovjetunió megbízásából (amint ez később is sokszor történt), Egyiptomnak fegyvereket adott el. Ez volt Gamal Abdel Nasszer pozitív semlegességi politikájának – mely a bandungi konferencia szellemének felelt meg – első megnyilvánulása. Ez tagadhatatlanul a nyugati hatalmaknak szánt nyílt kihívás volt, s annak a nyugati mentalitásnak és politikának a határozott elvetése, mely nem akarta elismerni, hogy az előzőleg gyarmatosított országok függetlenségének elnyerése után, nemcsak a Közelkeleten, hanem az egész nemzetközi életben uralkodó politikai viszonyok alapvetően megváltoztak. Az újonnan szuverénné vált államok saját hadsereggel akartak rendelkezni, mint nemzeti identitásuk nyilvánvaló jegyével, s nemzeti büszkeségüknek is eleget akartak evvel tenni. Ezen kívül természetesen pszichológiai kompenzációt is jelentett számukra egy ilyen tett a múltban elszenvedett megaláztatásokkal szemben. Amint a libanoni napilap, *Le Matin*, írta: „Az egész herce-hurcából, melyet a fegyverek szállítása okozott, a legfontosabb következtetés az, hogy a Szovjetunió a közelkeleti politikai játszma résztvevője lett."

A kétoldalú szerződés, melynek értelmében Csehszlovákia fegyvereket szállított Egyiptomnak, soha nem került nyilvánosságra, s a szóban forgó fegyverek típusáról és értékéről sem adtak meg adatokat. A közelkeleti eseményeket megfigyelők szerint az 1955-ben Egyiptomnak szállított fegyverek összértéke 80 és 150 millió dollár között mozoghatott.[11] Az is köztudomású volt, hogy az arab országnak gyapottal kellett fizetnie, melynek mennyiségét előre meghatározták. Avval a következtetéssel azonban mindenki egyetértett, hogy ez nem egy kereskedelmi ügylet volt a Szovjetunió számára, hanem az arab nacionalizmus felé tett erőteljes gesztus.

Tanulmányomban nagyszámú más tényt is közlök az egyiptomi és szíriai fegyvervásárlásokkal kapcsolatban, valamint a Szaúdi Arábiának, Libanonnak, Jémennek és Iraknak való fegyverszállításokra vonatkozóan is – ez utóbbi esetében az 1958. július 14-i forradalom után, mely végetvetett a Hashemita királyság korának a király és miniszterelnöke, Nuri Said, meggyilkolásával.

(ii) Az arab államok és a nyugati hatalmak közötti konfliktusokba való beavatkozás

E beszámoló keretében nem lehet analizálni a szovjet külpolitika minden beavatkozását az arab államok és a nyugati országok közötti konfliktusokba; ezek a diplomáciai és propaganda akciók mind a Szovjetuniónak a közelkeleti térségben való közvetlen szerepét bizonyították nemzetközi síkon. Ezek a konfliktusok 1953 és 1960 között a következők voltak:

– Az Egyiptom és Nagy-Britannia közötti ellentét Szudán helyzetével kapcsolatban;
– Az arab félsziget déli részén folytatott gerilla háború a kis államok között, amelyben Nagy-Britannia is szerepet játszott;
– Az egyedüli fegyveres konfliktus: Szuez;
– Az 1957-es szíriai krízis, melynek során az USA elnöke, Eisenhower, meghirdette ún. "doktrínáját;"
– A libanoni polgárháború 1958-ban.

[11] The *Middle Eastern Journal* 1955 téli számában (65. o.) adott az Egyiptomba irányuló cseh fegyverszállítás összértékére vonatkozóan különféle becsléseket; ezenkívül a *Washington Star* is közreadott egyes véleményeket 1956 május 11.-i és szeptember 2.-i számaiban, s ugyancsak az amerikai kormány hivatalos kiadványa is, a *Foreign Assistance Activities of the Communist Bloc and their Implications for the United States*, Washington Government Printing office, 1957, 92. l. Walter Laqueur 300 és 350 millió dollárra becsülte a cseh fegyverek értékét a *Problems of Communism*, 1957, 4. számában a 22. oldalon, míg a *Middle Eastern Affairs* 1957 februári száma (77. o.) szerint az 1955 őszén végbement tranzakció értéke 100 és 250 millió dollar között mozoghatott.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Ezen ismertetés keretében a fenti konfliktusok közül csak hárommal fogok röviden foglalkozni – a Szuezi csatorna nacionalizálását követő izraeli és nyugati fegyveres beavatkozással; a szíriai krízis alatt napvilágot látott Eisenhower „doktrínával," és az 1958-as libanoni polgárháborúval.

Az Eisenhower Doktrína. Ez az 1957. januárjában közzétett, a szíriai politikai krízisre vonatkozó dokumentum, az Egyesült Államok kongresszusának felhatalmazását kérte különböző akciókra a szovjet térnyerés ellensúlyozására a Közelkeleten. Eisenhower a következő célokat határozta meg híres tételeiben:

– Gazdasági együttműködés a közelkeleti államokkal és gazdasági segély fejlődésük előmozdítása és nemzeti függetlenségük megőrzése céljából;
– Katonai együttműködés, beleértve, ha szükséges, asszisztenciát is, a közelkeleti államokkal, amelyek amerikai segítségért folyamodnak;
– A katonai együttműködés keretében az amerikai haderő beavatkozása egy nemzet területi integritásának és politikai függetlenségének megőrzésére, minden olyan esetben, amikor ezt egy olyan állam kéri, amely magát egy másik állam agressziója révén fenyegetve érzi a nemzetközi kommunizmus által;
– Az 1954-es Kölcsönös Védelmi Szerződés [*Mutual Security Pact*] értelmében bizonyos feltételek mellett felhasználható költségvetési összegeknek, az elnök által a fenti célok elérésére való felhasználása; és,
– Kongresszusi felhatalmazás az elnök számára további összegeknek – 200 millió dollárig – folyósítására az 1958-as és 1959-es évek folyamán a közelkeleti politikai események kapcsán.

Az Eisenhower Doktrína tette tulajdonképpen hivatalossá a közelkeleti politikai „vákuum" fogalmát, mely szerint a de-kolonizációs folyamat következtében semmiféle hatalom nincs jelen ebben a térségben. Mondanom sem kell, hogy nincs olyan ország, nincs olyan nép melynek nemzeti büszkesége egy ilyen megaláztatást elviselne, mint a közelkeleti hatalmi „vákuum" feltételezése, s ezért az arab államok a leghatározottabban visszautasították ezt az elméletet. Ez nyilvánvalóan egy új lehetőséget adott a szovjet külpolitikának, az imperialistáknak a közelkeleti országok belső ügyeibe való beavatkozásának elítélésére.

A Szuezi Csatorna nacionalizálása. 1956. július 26-án Egyiptom nacionalizálta a szuezi csatornát fenntartó és menedzselő üzleti társaság [*Compagnie Maritime Universelle du Canal de Suez*] vagyonát, azért, hogy ezzel elnyerje az arab világ vezető hatalmának szerepét. Nasszer elnöknek hallatlanul fontos volt, hogy számíthatott a szovjet tábor támogatására abban a törekvésében, hogy országának a Nyugattól való függetlenségét kinyilvánítsa, pontosan azon történelmi pillanatban, amikor a nyugati hatalmak egyre inkább afelé hajlottak, hogy visszautasítsák Egyiptom katonai és gazdasági segítségkérését. Egy nemzet e szuverén aktusával kapcsolatban az egyiptomi és nyugati álláspontok homlokegyenest ellenkezők voltak. Az egyiptomiak számára a Szuezi Csatornát kezelő társaság számára a még angol protektorátusként ismert országuk által adott engedmények és jogosítványok, és az 1888-ban kötött Konstantinápolyi Szerződés mely a csatorna övezetének nemzetközi jogi státusát meghatározta és szabályozta, két teljesen különböző dolgot jelentettek. Ebben az értelemben Egyiptomnak, mint szuverénné vált országnak, minden joga megvolt a területén működő üzleti társaság javainak nacionalizálására, ha garantálta – a Konstantinápolyi Szerződés értelmében – a csatornán való hajózás szabadságát. Ezzel szemben a nyugati álláspont szerint a Szuezi Csatornát és az azt fenntartó és kezelő társaságot a Konstantinápolyi Szerződés nemzetközi státussal ruházta fel, s ezt garantálta; ezért a csatorna övezetének nacionalizálása jogtalan volt s elfogadhatatlan az ún. nemzetközi közösség számára.

Az első hivatalos szovjet megnyilatkozás a szuezi kérdéssel kapcsolatban magától Hruscsovtól származott: „A mi véleményünk szerint semmi jogtalanság nem történt," deklarálta a szovjet kormányfő az Izvesztyijának, folytatva: „Mi a viszály tárgya? A Szuezi Csatorna. Hol van ez? Egyiptomban. Melyik állam területén található? Egyiptom területén. Kiknek a kezei építették a csatornát? Azoknak az araboknak a kezei, akik Egyiptomban élnek. Ennek ellenére nem tartozik egyiptomi szuverenitás alá… Ma azonban egy olyan korban élünk, amelyben a hódítás és foglalás által teremtett viszonyok nem jogosítanak fel senkit egy nép elnyomás alatt való tartására." A Szovjetunió, a nyugati hatalmak és Törökország nagyszámú diplomáciai jegyzéket intéztek egymáshoz az elkövetkező hónapok folyamán; Shepilov szovjet külügyminiszter mindkét a szuezi krízissel foglalkozó londoni konferencián résztvett, melyek megelőzték Izrael, Franciaország és Nagy-Britannia Egyiptom elleni támadását. A Szovjetunió diplomáciai és propaganda offenzívájában a közelkeleti kommunista pártok, elsősorban a szíriai kommunista párt, nagy szerepet játszottak.

Az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsa 1956. szeptember végén tárgyalta a szuezi kérdést. Mivel a tárgyalások semmi eredménnyel nem jártak, Izrael, Franciaország és Nagy-Britannia csapatokat küldtek a Csatornán való hajózás biztosítására. A támadás időpontját igen jól választották ki, mert ugyanezekben a napokban tört ki a magyar forradalom a szovjeturalom és elnyomás ellen, – ez a kommunista világ valaha is legnagyobb megrázkódtatását jelentette, – s az Egyiptomot megtámadók azt remélhették, hogy a Szovjetuniónak fontosabb lesz a birodalmát fenyegető felkelés leverése, nem pedig a szuezi krízis nemzetközi megoldása. Ez a feltevés azonban helytelennek bizonyult, s a szovjet vezetés továbbra is a legaktívabban

© Copyright Mikes International 2001-2005

avatkozott be a közelkeleti eseményekbe az arab ügy védelmében, s október 30-án az Egyesült Államokkal karöltve elítélte a támadást, mint a nemzetközi szervezet erőfeszítéseit teljes mértékben megsemmisítő, ellenséges aktust. A Szovjetuniónak az Egyesült Nemzetek szervein kívül folytatott diplomáciai akciója és az arab közvélemény felé irányított propaganda kampánya szintén tovább folytatódott.

A libanoni polgárháború. Az 1958-as libanoni polgárháború előzményei az 1952-es parlamenti választásokig mennek vissza, amikor a keresztény közösség radikális és kimondottan nacionalista vezére, Camille Chamoun, lett a köztársaság elnöke. 1956-tól kezdve a libanoni külpolitika teljesen a nyugati irányvonalat követte, míg a megelőző kormányok igyekeztek egy bizonyos egyensúlyt fenntartani politikájukban a két hatalmi tömörülés, Kelet és Nyugat között. Az 1957-es választásokon a muzulmán pártokat egybefogó ellenzék, mely a teljes semlegességért szállt harcba, váratlanul nagy vereséget szenvedett. Az ellenzék magatartását különösképpen befolyásolta az arab közvéleményben akkoriban uralkodó hangulat, mely az arab államok egységének megvalósítását követelte; nem szabad elfelejteni, hogy az Egyesült Arab Köztársaság [*United Arab Republic*] 1958 elején született meg Egyiptom és Szíria részvételével. A polgárháború a két egymással szembenálló libanoni tábor között 1958 májusában tört ki, s megbízható források szerint Egyiptom és Szíria beavatkoztak a kettőjük között fekvő Libanon belügyeibe az ellenzék érdekében (mely, feltehetően, a hozzájuk való csatlakozás híve volt). A libanoni kormány az Egyesült Nemzetek beavatkozását kérte, s ugyanakkor az Egyesült Államokhoz is fordult avval a kéréssel, hogy küldje az országba csapatait a külső beavatkozás megakadályozására. Ennek eredményeképpen az amerikai erők 1958. július 15-én partra szálltak Libanonban, s az országot október 20-án hagyták el. Az amerikai csapatok partraszállásával egyidőben angol ejtőernyősök érkeztek Jordániába, mert ez az ország is fenyegetve érezte magát az arab egységet követelő radikálisok tevékenysége miatt.

Ezek a belpolitikai ellentétekből megszülető események újra lehetővé tették a Szovjetunió számára, hogy a Közelkeleten való jelenlétét és érdekeit kihangsúlyozza egy széleskörű diplomáciai és propaganda kampány keretében. Ez az alkalom nyilván csábító volt a szovjet politikusok számára, hogy az arab érdekek védelmében lépjenek fel a (volt) nyugati gyarmatosítókkal szemben. A szembenálló hatalmi csoportok az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsán és Közgyűlésén belül harcoltak egymással, s ezzel kiprovokálták az amerikai külpolitikának egy döntő pálfordulását, mert ezekben a vitákban nyilvánvaló lett, hogy az Egyesült Államok feladta az arab nacionalizmussal szembeni ellenséges magatartását, ha az arab követelések az Egyesült Nemzetek szervezetében és más nemzetközi fórumokon nyilvánulnak meg. Sajnos, az Egyesült Nemzetek újra képtelen volt megoldást találni a közelkeleti krízisre, mely végül is a libanoni belpolitikai helyzet békés alakulásának köszönhetően oldódott meg. Az Egyesült Államok hajlandó volt komoly segítséggel hozzájárulni Libanon gazdasági fejlődéséhez, s ezzel megmutatta, hogy nem a Camille Chamoun nevével fémjelzett rezsimet támogatta, hanem érdekében állott az ország belső stabilitásának biztosítása.

4. AZ ÚJ GAZDASÁGI EGYÜTTMŰKÖDÉS POLITIKÁJA, MINT AZ ÚJ KÜLPOLITIKA RÉSZE

Az arab államokkal való szovjet gazdasági együttműködés új formája kimondottan kapitalista jellegű volt, éppen azért, mert a hruscsovi külpolitika sikerét kellett szolgálnia a nemzeti demokráciák kialakításában. Az új típusú gazdasági kapcsolatok vezető elvét így lehet röviden összefoglalni: „A lehető legnagyobb politikai eredményt elérni a lehető legkisebb gazdasági befektetéssel." Persze igen nehéz megítélni, hogy a Szovjetunió és az egyes arab országok közötti kétirányú kereskedelem növekedése mennyiben járulhatott hozzá az új külpolitika sikeréhez, vagyis azt, hogy a Szovjetunió egyre növekvő részesedése egy állam árucseréjében – egy bizonyos minimumon túl – hozzájárulhat-e a külpolitika eredményeihez.

A nacionalista és semleges közelkeleti államokkal való új, szovjet gazdasági együttműködés politikája a következő három elvet tükrözte:

(a) Nem gazdasági érdekek irányították – ha eltekintünk a hosszú távú politikai perspektívától;
(b) Kimondottan kedvező volt a kereskedelmi partnerek számára: alacsony kamatok; hosszú visszafizetési időszak, általában 12-15 év, a partner legfontosabb termékével, pl. gyapottal; és végül, a gazdasági együttműködésnek beillesztése nemzeti tervek keretébe;
(c) A partner szempontjából megfelelő politikai eredményt kellett a gazdasági együttműködésnek hoznia, abban az értelemben, hogy ez utóbbin keresztül a partnernek az államok közösségében elfoglalt státusa javuljon.

A marxista-leninista elmélet által kidolgozott modell értelmében, az iparosítás a gazdasági fejlődés motorja, mert csak ez biztosítja azoknak a nemzetgazdaságoknak az újjáépítését, melyeket a gyarmati kizsákmányolás teljesen tönkretett. Ebben a perspektívában, az iparosítás a termelés eszközeinek nacionalizálását is jelentette, beleértve a mezőgazdaságot is, melynek gépesítését a lehető leggyorsabban végre kellett hajtani. Ilyen módon az iparosítás a munkásosztály gyors növekedését is előmozdítja, mely következésképpen átveheti a szociális forradalom vezetését. Mindez része volt a fejlődés nem-kapitalista útja már említett meghatározásának is, melyek előfutárának a demokratikus-burzsoá reformok megvalósítását tekintették. Ezért

© Copyright Mikes International 2001-2005

volt szükséges, a szovjet közgazdászok szempontjából, hogy az új gazdasági együttműködés formái egy átfogó nemzeti tervbe tagolódjanak bele, – a gazdasági rentabilitás helyett a politikai rentabilitás elve szerint.

Tanulmányomban analizáltam a szovjet kereskedelmi árucserét az arab országokkal, egyrészt szemmel tartva a strukturális változásokat, másrészt a bilateralizmus előnyeit és hátrányait az arab partnerek szempontjából, rámutatva egyúttal e kapcsolatok vitás pontjaira is.

A gazdasági együttműködés terén ugyancsak megvizsgáltam az arab országoknak nyújtott szovjet pénzügyi támogatások kérdését is. Részletesen leírtam, hogy a Szovjetunió milyen feltételek mellett nyújtott hitelt egyes országoknak, milyen kamatlábakkal terhelte meg partnereit és milyen hosszú visszafizetési időt szabott meg nekik. A szovjet hitelpolitikának egy különleges vonása volt a nyugati hitelpolitikával és a nemzetközi szervezetek gyakorlatával szemben, hogy nem szólt bele, politikai okokból, hogy milyen programok keretében használják fel az adott hiteleket, kivéve azokat az eseteket, amikor ezek részben a Szovjetunió által nyújtott technikai asszisztencia, szakértők, és más technikai személyzet költségeinek fedezését biztosította. A pénzügyi segélyek arab országonkénti felsorolása zárja le a gazdasági együttműködés új típusára vonatkozó fejezetet, kiemelve egyes, a világsajtóban nagy hírt felverő esetet, mint, például, az asszuáni gát építését Egyiptomban.

5. AZ ÚJ SZOVJET KÜLPOLITIKA LEGFŐBB PROBLÉMÁI A KÖZELKELETEN

Az arab nacionalizmussal szemben testet öltött új szovjet politikának szintén megvoltak a maga problémái. A térség korabeli politikai, gazdasági és szociális nehézségei közül a szovjet politikusok különösképpen hárommal kapcsolatban voltak igen nehéz helyzetben:

– Az arab egységre való törekvés, mint valóság nem pedig egy ideális, elméleti kérdés;
– Az arab-izraeli konfliktus; és,
– A Szovjetunió, mint nagyhatalom és az egyes arab országokban működő kommunista pártok érdekeinek az összeegyeztetése.

Az első és a harmadik problémával már foglalkoztam az előzőkben, így itt az arab-izraeli konfliktussal szembeni szovjet politikai álláspontal fogok részletesebben foglalkozni.

Az arab-izraeli problémával kapcsolatban a Szovjetunió magatartását habozás jellemezte a második világháború vége óta, mert vezetői nem találtak kiutat abból az elkerülhetetlen kényszerből, hogy dönteniük kellett volna melyik oldal követeléseit támogatják, bár a közvélemény előtt inkább az arab népek álláspontjának elfogadása felé hajlottak. Elméletileg ez a konfliktus számukra nem volt más, mint a nyugati imperialista politika eredménye abban az értelemben, hogy e viszályt az angolok hozták létre, mivel Palesztina az ő protektorátusuk volt. A cionista burzsoázia később a britek nyomdokaiban folytatta elnyomó politikáját.[12] V.B. Loutskij foglalta jól össze a szovjet álláspontot egy 1946 augusztusában, Moszkvában tartott előadásában, amikor kategorikusan kijelentette, hogy „Palesztina egy arab ország," de azonnal minősítette ezt a megállapítását mondván, hogy zsidók és arabok békében és barátságban élhetnének ott, hiszen „a zsidó népesség alapvető érdekei egyáltalán nem különböznek az arab tömegek érdekeitől."[13]

Az Egyesült Nemzetek Közgyűlésében 1948-ban Palesztináról lefolyt vita alkalmával a Szovjetunió képviselőjének magatartása egy meglepő pálfordulást mutatott a fentebb vázolt állásponttal szemben. Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter minden beszéde azt mutatta, hogy országa fenntartás nélkül és teljes mértékben támogatja a zsidó nép célját, vagyis egy zsidó állam megteremtését az akkori Palesztina területén. Szavai egy őszinte emberi együttérzésről tanúskodnak, s avval fejezte be egyik hozzászólását, hogy „a zsidók és az arabok jogos érdekei nem védhetők meg egy független és demokratikus zsidó-arab állam megteremtése nélkül mely, bár egy homogén államalakulat lenne, ezt a kettős jelleget tükrözné. Ez az állam csak a zsidó és arab népesség egyenlő jogainak tiszteletbenntartásával jöhet létre, s ennek létrejötte a két nép együttműködéséhez vezetne közös érdekeik szolgálatában és mindkettő hasznára. Köztudomású, hogy egy ilyen megoldásnak hívei még Palesztinában is vannak."[14] Gromiko azt is javasolta, hogy ha az általa fentebb felvázolt megoldás nem jöhetne létre, akkor, és csak ebben az esetben, két külön, egymástól független államot kellene létrehozni, egy zsidó államot, és egy arab államot.[15]

A Szovjetunió tehát nemcsak beleegyezett Palesztina felosztásába, mely tulajdonképpen egy olyan bizottságnak volt előzőleg a javaslata, amelyben a nyugati államok többségben voltak, hanem saját maga terjesztette a Közgyűlés elé egy ilyen megoldás lehetőségét. Gromiko, cáfolva azokat a véleményeket, hogy javaslata ellentétes lenne az arab álláspontal, kijelentette, hogy ez a megoldás összhangban van az Egyesült Nemzetek Kartájával, s ez képviseli az egyetlen lehetőséget

[12] K. IVANOV és Z. CHEJNYS, *The State of Israel, its Situation and its Policies.* Moszkva, 1958. Idézve in: *Mizan Newsletter*, 11. szám, 1959 november.
[13] *Ibid.*
[14] United Nations, General Assembly. 1st session. *Official Documents*, 2. kötet, 121st ülés, 1047 május 14, 131-134 lapok. Gromiko megjegyzése nyilvánvalóan a palesztinai kommunistákra vonatkozik, akik egy ilyen megoldás részesítettek előnyben.
[15] *Ibid.*

© Copyright Mikes International 2001-2005

mely megőrizné mindkét etnikai csoport érdekeit. Ugyanakkor a szovjet külügyminiszter kihangsúlyozta, hogy a Palesztina felosztására vonatkozó döntés egy történelmi döntést jelent, mert kielégíti a zsidó nép jogos követeléseit.

Amikor az izráeli államot proklamálták 1948-ban, a Szovjetunió *de facto* és *de iure* elismerte a nemzetközi közösség új tagját még az Egyesült Államok előtt, s azonnal diplomáciai képviselőket cserélt az új állammal. Az 1948 májusától 1949 februárjáig terjedő időszakban, amikor a zsidó és arab erők kemény küzdelmet vívtak egymással, a Szovjetunió habozás nélkül támogatta a fiatal államot; hadseregét, Csehszlovákián, mint közvetítőn keresztül, fegyverekkel látta el, s nemzetgazdaságának megalapozásához rendszeres olajszállításokkal járult hozzá.[16]

Majdnem bizonyosnak mondható, hogy az Izraellel szembeni szovjet politikát nyilvánvalóan befolyásolta az, – nem szabad elfelejteni, hogy akkor még Sztálin életben volt, – hogy Palesztinában volt egy, bár nem nagyszámú tagsággal bíró, zsidó kommunista párt, mely a legorthodoxabb ideológiai irányvonalat követte, s teljesen alávetette magát a moszkvai vezetésnek, s így hasznos lehetett a jövőben a Szovjetunió számára a Közelkeleten egy klasszikus marxista, internacionalista politika keretében. Ebből a perspektívából nézve, egy független izraeli állam a növekvő arab nacionalizmus ellensúlyát képezhette volna, annál inkább, hogy ebben az államban létezett egy európai módra megszervezett kommunista párt, mely egyre nagyobb szerepet kaphatott volna az egész térségben, az iparosításban elöljáró izraeli társadalomban elfoglalt helyzeténél fogva. Ennek a hipotézisnek a valószínűségét az is bizonyítja, hogy a Szovjetunió pro-izraeli állásfoglalása nagyban veszélyeztette az arab országokban lévő, a nacionalizmussal kacérkodó kommunista pártok létét.

Az új szovjet külpolitika az arab nacionalizmussal szemben az 1954-1955-ös évek folyamán, követve az arab államok érvelését, Izraelt az imperialista hatalmak csatlósának tartotta, s evvel bizonyította a Sztálin utáni korszak megváltozott politikájának ideológiai helyességét. A szovjet pálfordulás addig ment, hogy bár a Szovjetunió megszavazta Palesztina felosztását, Hruscsov a nyilvánosság előtt mégis azt állította, hogy a zsidó állam megszületéséért a nyugati hatalmak a felelősek, mert szükségük volt az arab népek között egy olyan államra mely védőfalat jelenthetett a növekvő arab nacionalizmussal szemben. Az 1956-os szuezi krízis jelzi a szovjet hatalom és az arab nemzetek közötti közeledés csúcspontját, s evvel egyidejűleg, a Szovjetunió és Izrael közötti kapcsolatok mélypontját.

1957 tavaszától kezdve azonban a szovjet-izraeli kapcsolatok kezdtek megjavulni és normalizálódni. A szovjet nagykövet Tel-Avivban, Abramov, akit Moszkva visszahívott a szuezi események alatt, visszatért állomáshelyére s tárgyalásainak eredményeképpen az Izraelnek szánt olajszállítmányok újra rendszeressé váltak. Ez a döntés a bizonyítéka annak, hogy a szovjet vezetők soha sem akartak résztvevőivé válni egy megoldhatatlan konfliktusnak, mely olyan két népet állított szembe egymással, amelyek ugyanarra a földre vonatkozó követeléseik elfogadásáért harcoltak.

Hruscsov 1954-ben elkezdett, az arab nacionalizmust előnybe helyező politikájával arra számított, hogy a sztálini korszak rossz emlékeit a közelkeleti országok lakosságának körében eloszlathatja, elsősorban az izraeli állam megteremtésével kapcsolatos szovjet álláspont következményeit. Ennek ellenére, amint ezt már fentebb jeleztem, a szovjet külpolitika mindig habozott egy világos álláspontot elfoglalni a palesztinai konfliktussal szemben: egyrészt, az arab nacionalista követelések támogatása a kétoldalú kapcsolatok keretében és a nemzetközi fórumokon, melyet egy széleskörű propaganda kampány ismertetett az arab és nemzetközi közvéleménnyel; másrészt, az Izraelnek nyújtott gazdasági segítség tovább folytatása, minden propaganda nélkül és a nyilvánosság elkerülésével, különösképpen kőolaj és az ország fejlődéséhez szükséges ipari termékek szállításával. Ezt a magát elkötelezni nem akaró szovjet álláspontot tükrözte a szovjet kormány 1956. áprilisi nyilatkozata, melyet megerősítettek a Hruscsov és Bulganyin ugyanebben az évben történt nagy-britanniai látogatásakor kiadott sajtóközlemények is. Ez a nyilatkozat világossá tette, hogy „a palesztinai kérdésnek egy *a mindkét fél számára elfogadható megoldást* kell találni, tekintetbe véve ezek jogos nemzeti érdekeit."[17]

[16] BERNARD, L., The Middle East Reaction to Soviet Pressures. *Middle Eastern Journal*, 1956 tavaszi szám, 125-126. lapok.
[17] *Pravda*, 18 April 1956.

© Copyright Mikes International 2001-2005

The Realism of Khrushchev

Soviet Foreign Policy versus Arab Nationalism, 1953 – 1960

[This study was the author's doctoral dissertation in political science at *the Graduate School for International Studies, Geneva, Switzerland*. It was published in 1968 in French in traditional book form. Within the Bibliotheca Mikes International we published it in electronic format on 6 April 2005. — *Ed. Mikes International*]

The study deals with the epoch-making change in Soviet foreign policy after the death of Staline, initiated by Khrushchev between 1953 and 1960. This new approach in Soviet policy towards States which already obtained independence from the colonial powers (including those which were not colonies but were so-called protectorates before), in the first place the Arab States of the Middle East, was an essential part of the worldwide movement of de-colonization. Therefore, its conclusions point to future Soviet policy initiatives in respect of the Third World – designating the rest of the world falling outside the orbit of Western civilization's two hostile camps, the capitalist and anti-totalitarian, on the one hand, and the socialist-communist blocks, on the other.

It is also evident from the lecture of the book that the Soviet Union, as any other great power in any period of history, pushed aside, whenever necessary, its ideological convictions and the defense of the parties related to it as banner-holders of the world revolution, in order to safeguard and promote her own interests as a State and aspiring world power. This was like an earthquake after the long reign of Staline who, as his attitude towards the Iranian bourgeois-nationalist reformer Mossadeq in 1953 proved it, rejected such an approach to emerging nation-states whose independence was menaced by the former 'imperialist' powers. In one word: *the new approach meant giving priority to the objectives of the national revolt in former colonies or protectorates over the realization of the aims of the social revolution, the radical changes to be achieved in society*.

What were the most important elements which influenced Soviet policymakers in their decisions? One can mention here, briefly, three:

– The polycentric evolution on the international plane which followed from the Soviet military role at the end of the Second World War, on the one hand, and the polycentric evolution in the orbit of the Communist world (mainly illustrated by China's rising to eminence), on the other.
– The enormous military power of the USSR which was a new phenomenon in the international system, and,
– The gradual emancipation of Asian and African countries hitherto colonized by the West.

1. The New Approach of Soviet Policy in the Third World

The new approach towards nationalist movements in the Third World was overtly adopted at the 20th Congress of the Russian Communist Party, following the success of the Egyptian revolution in 1952, the Bandung Conference declaring the principle of peaceful coexistence in April 1955, and Egyptian President Gamal Abdel Nasser's radical attitude when he nationalized the Suez Canal. In fact, the Supreme Soviet ratified in February 1955 already the *Pancha Shila*, the five principles on which peaceful coexistence was to be based – mutual respect of each State's territorial integrity; non-aggression; non-intervention in the affairs of other States; acknowledgment of the equal status of different States on the international plane, and their outcome: the peaceful coexistence of States – spelled out in the 1954 Treaty between China and India.

E. Zhukov, member of the Soviet Academy of Sciences, formulated the ideological justification of the new approach when writing that "this great [nationalist] movement aims at the destruction of imperialist domination and therefore represents, objectively, the forward march of history." To explain his argumentation, Zhukov naturally referred to the Leninist tradition according to which "it is mandatory for the politically awakened proletarian class of every country to give particular attention to the national sentiment, in particular in countries which suffered from the oppression [by colonial powers]."[1]

If Third World nationalism was accepted with, however, some reservations, civilizational differences, and the consequences engendered by them, were subject of a serious debate. Soviet adherence to the bloc of the Bandung group of States raised naturally the question whether she belongs to Occident or Orient (the latter designating all non-Western countries)? In fact, Soviet representatives never admitted that such a question could even be considered. According to Bagramov, one of the specialists in this matter, "Occident and Orient are geographical concepts and do not contribute at all to an understanding world

[1] Zhukov, E. The Bandung Conference of African and Asian Countries and Its Historic Significance. *International Affairs*, Moscow, 1955, N 5, p. 28.

© Copyright Mikes International 2001-2005

civilization and the history of social development."[2] In his writings, Bagramov nevertheless reveals the Soviet point of view that Occident and Orient are for the Soviets political concepts, ephemeral because disappearing after the worldwide triumph of the working class and of Communism. In addition, it is also evident from reading Soviet authors that they are defending the cause of African and Asian States from the outside, that is, as Europeans as much as the French or English. Several writers, like the already mentioned E. Zhukov, vehemently criticizes the point of view of many Orientals who are convinced that their cultures are superior to the Western on the spiritual plane, especially protagonists of the theses of non-violence, although they recognize the moral superiority of the Orient as compared to the morals of the imperialist Occident.

In respect of Third World nationalisms, the major preoccupation of the Soviets was that their representatives claimed to possess an independent and autonomous ideology, satisfying the just aspirations of their people, as the prophecy of Stalin concerning the role of the October revolution in bridging the divide between a socialist Occident and an Orient subdued by the colonialists, did never become a reality.

The Soviet Union therefore established a temporary, though strategic, alliance with some States in Africa and Asia, but could not handle and dissipate the contradictions between human beings belonging to different civilizational worlds. This antagonism of the theses of Marxism-Leninism, on the one hand, and political realities on the other, became already evident during the year 1959 in Iraq in the conflict between Arab nationalists and Iraqi communists.

This explains why Soviet politicians and writers never spoke of Arab nationalism, but of the national liberation movement of Arab peoples. In the same vein, "Arab unity" has for the Soviets also a different, but very precise meaning of the one attributed to it by the Arabs, namely the unity of the Arabs in the merciless fight against the colonialists and imperialists. Consequently, Arab nationalism as such does not possess, in their eyes, a proper value; its historical function is nothing else but the preparation of the triumph of the Socialist revolution and the joining by the Arab countries the bloc of Communist states. This means, then, that Arab nationalism and aspirations towards unity can only be accepted if they serve the interests of the Soviet State in the immediate future, and the objectives of world revolution in the long term.

Even in this perspective, however, it became inevitable to take a stance towards the national bourgeoisie of the Arab and other African and Asian countries, because in the neutralist political orientation of these countries this bourgeoisie played the leading role. The propagation of a social revolution, even of some socialist reforms, could only hinder the fight against the colonialists as the bourgeoisie could have been afraid by such efforts and make a deal with the bourgeoisie of the colonial powers. The Soviet dilemma of the epoch after Stalin's death was therefore whether to give preference to the national liberation movements or to the activities of the local Communist parties and other political groups on the extreme left which, inevitably, were promoting the socialist revolution against the bourgeoisie of their respective countries? *In face of this fundamental choice Khrushchev realistically chose to support the national liberation movement in order to gradually weaken the Western powers' grasp on Middle Eastern Arab States. Real interests are more important than ideological principles. This is what I call in the study under review the fundamental option of Soviet policy during the Khrushchev years.*

It must be added that the decision was not an entirely original one. Already Lenin recognized that in the ideology of national liberation movements there is always "a general democratic content," consequently the communists have to support such movements.[3] His views are clearly stated in his "theses on the international revolutionary movement:" He points out in this text that "the revolutionary movement [in the colonies] finds itself in the democratic-bourgeois phase, that is, in the phase of preparation for the establishment of the dictatorship of the proletariat and of launching the societal revolution... The democratic-bourgeois revolution there differs from the revolution in independent countries mainly in that that it is organically linked to the fight for national liberation from imperialist domination. The national element considerably influences the revolutionary process in all colonies, as well as in the semi-colonies, where the people suffer from the slavery maintained by the imperialists though, in some disguised forms, and arouses the masses to revolt against it."[4]

E. Zhukov, one of the outstanding experts on questions related to newly independent countries, in a tirade against the "dogmatists" and "sectarians" published by Pravda in August 1960 situated the new approach favoring the national liberation struggle instead of societal revolution and, consequently, the acceptance of political regimes dominated by the national bourgeoisie, in the worldwide context of pacific co-existence. He recognized that the socialist transformation cannot be achieved automatically and simultaneously in all countries.[5]

---

[2] BAGRAMOV, E. Miff protivopolojnosti Zapada i Vostoka. Moskva, Gospol., 1958. *Mizan Newsletter*, 1960, N 6, p. 9 (all translations from the Russian original were made by the author).

[3] LENIN, V. I. *Sotchinenija*, Moskva, Gos-izd-vo polit. lit-ry, 1941, vol. 20, p. 384

[4] *The Communist International, 1919-1943*; *documents*. Selected and edited by Jane Degras. London, Royal Institute for International Affairs, 1956, p. 537. The subtitle of the section is: *Thesis on the Revolutionary Movements in the Colonies*. Mao Tsé-Toung as well divided the Chinese revolution in two distinct phases: "The nature of the Chinese society being colonial, semi-colonial, semi-feudal, it is evident that the revolution has to have two phases. The first is constituted by the transformation of this colonial, semi-colonial, semi-feudal society into an independent and democratic society; the second is constituted by the revolutionary development towards the construction of a socialist society." MAO TSE-TOUNG, *La nouvelle démocratie*. Paris, Editions Sociales, 1951, p. 47.

[5] ZHOUKOV, E. Znamjenatel'nyj faktor nasego vremeni. *Pravda*, 26 August 1960.

© Copyright Mikes International 2001-2005

The clearest definition of the national bourgeoisie was given by G.I. Levinson in a debate which took place in Tashkent in 1957: "The national bourgeoisie is a class, of which the interests coincide, during a given period, with the interests of the nation, that is, with the realization of the objectives of economic and social progress in the country. However, it should not be forgotten that the identification of the interests of the national bourgeoisie with those of the nation can never be complete. The class divisions and the contradictions are not eliminated. It is possible to say that normally the national bourgeoisie can only exist in colonies or other dependent countries."[6]

In order to show the importance of the realist choice made by Khrushchev in regard to Third World nationalism and the role of the national bourgeoisie in the liberation movements, it is necessary briefly to mention one of the greatest mistakes Stalin made before his death in 1953. This was his decision not to support the Mossadeq government in Iran against Western efforts aiming to eliminate it – with success. It is well known today that Stalin at the end of his life adopted more and more ideologically conservative policies. He decided, as became evident in the Mossadeq case, that the capitalist classes, that is, the national bourgeoisie in developing countries cannot be reliable allies in the fight against imperialism. This bourgeoisie is a virtual traitor whatever its role may be in the nationalist movement. Only the working class can lead the struggle for national liberation under the leadership of the Communist parties. Mossadeq personified, in the eyes of Stalin, this type of questionable nationalism, and he decided not to support him in the face of Western attacks. Soviet policies at this time, as well as the policies of the Communist party of Iran, the Tudeh, indicate that Stalin's intention was to discredit the bourgeois nationalism of Mossadeq and his government in the eyes of the West and of his own people."[7] The divorce between an authentic nationalistic orientation of Soviet policy and the communist movements in Middle Eastern Arab countries became, at least temporarily, complete.

2. THE DOCTRINE OF "NATIONAL DEMOCRACY"

The realistic approach initiated by Khrushchev finally took the form of the so-called "doctrine of national democracy." I explained in the study under review the essence of the "doctrine of national democracy" as follows: "Thus, the concept of national democracy has to satisfy two requirements of Soviet policy. First, it was designated to reduce the distance between Moscow's foreign policy [the new approach] and the position of local communist parties. Second, and simultaneously to this reconciliation of divergent interests, it had to preserve the position and interests of the Soviet Union as a great power. In other words, once independence achieved and the problems of development and the future of the liberated countries have to be considered, Soviet policy will again need the Communist forces in these countries in order to be able to influence, from the inside, the evolution of the Third World. This will have to happen without jeopardizing the State to State relations between the Soviet Union and the newly independent countries. In this perspective, national democracy, which was expected to be the instrument for the realization of these objectives, is a concretization of pacific co-existence as much in the external as in the internal domains."[8]

The democratic regime is the most fundamental characteristic of this type of State, and its description does not differ in anything from the one given, in general of European parliamentary democracies. Its main function is to secure the vital freedom of action for the local Communist parties and extreme left movements, but in addition it has also an important intermediary function as the momentary framework of national unity. In the words of Khrushchev himself, the national democratic state "serves the interests not only of one class but of the widest strata of the population," with a view to entirely realize "the tasks of the anti-imperialist revolution and of national liberation."[9]

The doctrine of national democracy, finally, consisted as well in the adoption of the *non-capitalist way of development*, an indispensable corollary of the democratic regime in the eyes of Soviet politicians and writers. This particular term implied:

– First, the complete economic independence, that is, the liquidation of the strongholds of foreign capital and of all foreign economic assistance (except, of course, the assistance given by the Communist bloc); in the language of the Soviets economic independence equals the adoption of the non-capitalist was of development.
– Second, some structural reforms of the economy oriented towards socialism.
– Third, an ever-increasing role of the State in the country's economic life.[10]

[6] Diskoussija ab ekonomitcheskih i politicheskih pozitzija natzional'noj-bourjouazii v strana Vostoka. *Sovjetskoje vostokovedenije*, 1957, No.1, p.176.
[7] DALLIN, D. J. *Soviet Foreign Policy after Stalin*, p. 206. See also: WHEELER, Geoffrey, Russia and the Middle East. *Political Quarterly*, 4 June 1957, pp. 132-133.
[8] SEGESVARY, Victor. *Le réalisme khrouchtchévien; la politique soviétique à l'égard du nationalisme arabe, 1953-1960.* Neuchâtel, Ed. de la Baconnière, 1968, p. 153.
[9] KHRUSHCHEV, N. S. *Le programme*, pp. 126-127.
[10] "The creation of an industrial State sector is the most efficient way to secure economic independence... The constant increase of the State sector in a national democracy, its becoming a decisive element in the country's economic future, may prepare the material basis for the

© Copyright Mikes International 2001-2005

One has to be conscious of the great difference between the non-capitalist way of development and what one called frequently then "socialism of a national type." The nuance is of importance. These particular socialisms were vehemently criticized by the Soviets because reflecting petty bourgeois illusions and not having recognized the inevitability of war between classes. It was pointed out that this kind of socialisms is not identical with the Marxist-Leninist conception of socialism, and is frequently in contradiction with the latter.

3. THE IMPLEMENTATION OF THE NEW SOVIET APPROACH IN THE MIDDLE EAST

a) Prevention of the Creation of Defensive Pacts or Alliances

In strictly strategic terms, the changing Soviet policy framework aimed principally at

(i) Affirming the presence of the USSR in the Middle Eastern region, (ii) Accelerating the process of adoption of a neutral stance by the Arab States between the evolving two power blocs; and (iii) Maintaining the *status quo*, that is, the colonial parceling out of territories between these States.

These general objectives meant in practice: the preservation of peace in the region through negotiations with the participation of the Soviet Union; the non-intervention in the internal affairs of the Arab States and respecting their sovereignty and independence; the abandonment of any effort trying to imply Middle Eastern countries in military blocs in which the great powers are participating; the liquidation of foreign military bases and the retreat of all foreign military forces from the territories of the countries concerned, and, finally, the promotion of economic development in the region without imposing on the States which request assistance, any political or military conditions.

The realization of these objectives made it mandatory to Soviet politicians *to prevent or to hinder the creation of any military blocs and alliances through the promotion of political neutralism among the States constitutive of the region*. The first step in this direction was the successful action to impede the Middle East Command to become efficient and to attract a great number of States as members. But the great confrontation between the Soviets and the Western powers came with the creation of the Baghdad Pact which the USSR opposed with all the means at its disposal. From the end of the Korean War in 1953, the Soviet Union tried to influence the events in the Middle Eastern region in order to avoid the creation of a military alliance of Western powers and regional States.

The Baghdad Pact covered a vast territory from the southern frontiers of the Soviet Union at the Black See to the highest peaks of the world, the Pamir, but its creation offered to the USSR an excellent opportunity to implement its new policy in the Middle East, because the apparent success of the Western initiative contained already the elements of future crises and tensions between the Arab world and the West. In fact, only the former allies of the United States and of European countries adhered to it, extremely weak from political, economic and social point of views and surviving only with the West's material assistance and political support. From among the Arab countries only Iraq joined it, whose regime was attacked and rejected by the nationalists. As a consequence, Iraq's joining of a regional defensive pact created at the proposal of the former colonial powers or their allies, provoked a unanimous condemnation of the Arab States – with the exception of Lebanon – and the division of the Arab world into two blocs became reality. Furthermore, this division gave a new inspiration and a new strength to the regional unification efforts encompassing all Arab countries and fought for by all nationalists, – an opportunity for the new Soviet policy which it exploited to the utmost A triple argumentation was put forward by the Soviets: first, they argued that the Baghdad Pact is a new form of colonialism; second, that it divides the Arab States instead of uniting the, and, third, that t is entirely contrary to the principle of Islamic solidarity.

Militarily, the USSR having become a nuclear power, it did not have to be afraid of an "encircling," an eternal obsession of Soviet leaders in the past, and the emphasis was rather put on the establishment of foreign military bases possessing nuclear armament near the southern frontiers of the USSR. The Baghdad Pact's role was only that it gave the legal justification to the setting up or continued maintaining of these bases.

b) Unconditional and Overt Support to Arab Nationalism

The Soviet's support to Arab nationalism is dealt with under two headings:

(i) Delivery of arms and other military equipment; and (ii) Diplomatic intervention in conflicts between Arab States and Western powers and, at these occasions, extensive propaganda campaigns at international level, though mainly concentrated in the region, in favor of independentist and nationalist policies.

gradual adoption of the non-capitalist way of development." PONOMAREV, *B.* O gosudarstve natzional'noj demokratzii. *Kommunist*, May 1961, p. 44.

© Copyright Mikes International 2001-2005

(i) Deliveries of arms and military equipment

The arms delivery to neutralist Arab States, like Egypt and Syria, started in 1955 when Czechoslovakia, on behalf of the Soviet Union (as it happened many times later), delivered to Egypt some armament. This delivery was, in effect, the very first manifestation of Gamal Abdel Nasser's policies of non-alignment and positive neutralism as defined at the Bandung Conference. This was an undeniable challenge in the face of the West and a resolute rejection of the Western mentality and politics which did not want to acknowledge, after the emancipation of formerly colonized or "protected" countries, that not only the regional political scene but the entire configuration in world politics fundamentally changed. The States which acquired sovereignty wanted to establish their own armies, to affirm their own personality and to satisfy the exigencies of their national pride. In addition, they were eager to compensate psychologically for the humiliations suffered in the past. The Lebanese daily, *Le Matins*, concluded in a few words: "Of all the stirring caused by the acquisition of arms, the most important phenomenon is the entry of the USSR in the Middle Eastern political game."

The bilateral accord concerning the delivery of Czech arms to Egypt was never published, nor exact information and figures about their types and value. However, some observers estimate the total value of this arms purchase by an Arab country in the autumn of 1955,[11] at between 80 to 150 million US dollars, and it was also known that they had to be paid for by cotton of which the quantity was determined in advance. The conclusion was nevertheless justified, in the eyes of the observers of the Middle Eastern political scene, that this was not a commercial affair for the Soviets, but a gesture towards Arab nationalism.

The study contains some more detailed information about arms sales to Egypt and Syria, and brief indications for Saudi Arabia, the Lebanon, Yemen, and Iraq following the 14 July 1958 nationalist revolution which abolished the Hashemite Kingdom with the assassination of the king and of his prime minister, Nouri Said.

(ii) Intervention in Conflicts between Arab States and Western Powers

It is not possible to review here in detail the intervention of the USSR in all the political crises juxtaposing Arab countries to Western powers, in which the Soviet Union intervened vigorously and thereby affirmed her presence in this vital region of the world. The various crises which took place during the period under review were:

– The controversy between Egypt and Great Britain in respect of Sudan;
– The skirmishes in the southern part of the Arabian Peninsula;
– The only armed conflict: Suez
– The Syrian crises in 1957 during which President Eisenhower declared his "doctrine," and
– The Lebanese Civil War in 1958.

I shall deal here, only briefly, with the armed conflict of Suez, the Eisenhower Doctrine declared during the Syrian crisis in 1957 and the Lebanese Civil War in 1958.

The Eisenhower Doctrine. It was proclaimed in January 1957, at the occasion of the political crisis in Syria, requesting the Congress of the United States some special authorizations with a view to confront the Soviet advance in the Middle East. This doctrine spelled out the following objectives:

– Cooperation with, and assistance to, any Middle Eastern State enhancing its economic development and safeguarding its national independence;
– Military cooperation, including assistance, with any Middle Eastern State requesting help;
– In the framework of military cooperation, the possibility of using American forces in order to censure and protect its territorial integrity and political independence, whenever a nation requests help against an armed aggression from a State under control of international Communism;
– Elimination of restrictions on the use of funds which were included in the Mutual Security Pact of 1954, in order to be accessible for the realization of the above objectives; and, finally.
– Additional funding, up to 200 million dollars, for the years 1958 and 1959 at the disposal of the President, for eventual needs in the Middle East.

In fact, the Eisenhower doctrine made official the concept of a "vacuum" in the Middle East by pointing out that, following the process of de-colonization, there is a lack of leading powers in the area. It goes without saying that no country, no people with national pride could accept such an insult; therefore, the Arab States resolutely opposed it. This, of course, offered a new opening to Soviet policy to attack the imperialists' meddling in the affairs of the region.

[11] The *Middle Eastern Journal* gave in its issue of Winter 1955, p. 65, different estimates of the total value of Czech arms delivery; in addition, the *Washington Star* published some figures on 11 May and 2 September 1956, as well as the official publication, *Foreign Assistance Activities of the Communist Bloc and their implications for the United States*, Washington Government Printing office, 1957, p. 92. Walter Laqueur indicated the amount of 300 millions to 350 millions dollars in his article published by the *Problems of Communism*, 1957, N 4, p. 22, whereas the February 1957 issue of *Middle Eastern Affairs*, p. 77, put the value of the transaction in autumn 1955 at 100 million to 250 million US dollars.

© Copyright Mikes International 2001-2005

The nationalization of the Suez Canal. Egypt nationalized all possessing of the Companies Maritime Universally due Canal de Suez on 26 July 1956, intending, by this gesture, to take the leadership in the Arab world. It was most important for President Nasser that he could count on the support of the Soviet bloc and, thus, declare his independence in his relationship with Occident, at a time when the Western powers were more and more recalcitrant to grant her the requested military and financial assistance. The Egyptian and Western positions concerning this act of sovereignty were completely contradictory. For the first, the concessions granted by Egypt to the Companies and the Convention of Constantinople were two entirely different things, and Egypt had its sovereign right to nationalize the Companies, however, maintaining, in accordance with the Convention, free shipping on the Canal. For the second, the Suez Canal and the Companies which is in charge of its management, possess an international status guaranteed by the Convention of Constantinople, therefore, the nationalization was an illegal act unacceptable to the so-called international community.

The first Soviet declaration in respect of the Suez crisis came from Khrushchev personally: "We consider that nothing illegal happened. What is the subject of discord? The Suez Canal. Where is it? In Egypt. On whose territory does it pass through? On Egyptian territory. By whose hands was the Canal constructed? By the hands of the Arabs who live in Egypt. However, it does not belong to Egypt... However, today we live in an age in which relations established by conquest and occupation are not anymore considered to be sufficient reasons to maintain people in subjugation."[12] There were many diplomatic notes exchanged between the USSR, on the one hand, and the Western powers and Turkey, on the other hand, and Chepilov, the Soviet minister of foreign affairs, participated in the two London Conferences which preceded the tripartite attack of Egypt by Israel, France and Great Britain. In the Soviet diplomatic and propaganda offensive the Middle Eastern Communist parties, first of all the Syrian Communist party, played an important role.

The Security Council of the United Nations took up the matter already at the end of September, but, as negotiations did not produce any results, Israel's, France' and Great Britain's tripartite attack was launched against Egypt, officially to maintain the freedom of navigation on the Canal. The moment for the attack was well chosen because at the same time took place the Hungarian Revolution against Soviet domination, the greatest shock ever experienced by the Communist world, and it could be thought that the Soviet Union will be just to occupied to repress the revolt occurring in its empire, instead of dealing with the Suez crisis. However, the Soviets remained as active as before in their support of the Arab cause, and condemned the attack, together with the United States, on 30 October as gravely discrediting the international organization's efforts. Nevertheless, the diplomatic action outside the UN and the propaganda campaign aiming at the public opinion of Arab countries never ceased.

The Lebanese Civil War. The Lebanese Civil War of 1958 was in the making since the September 1952 elections, when the radical Christian leader, Camille Chamoun, who confessed a strongly nationalist stance, was elected president of the republic. From 1956, the Lebanese government adopted a pro-Western foreign policy, contrarily to previous governments that attempted to maintain equilibrium between the two power blocks. In the July 1957 elections, the opposition, consisting mainly of Muslim parties, which preferred absolute neutrality taking into account the evolving interarab relationships dominated by the idea of a United Arab Republic (created by Egypt and Syria at the beginning of 1958), suffered an unexpected and heavy defeat. The civil war between the two opposing sides broke out in May 1958 as, according to reliable sources, there was interference into the country's internal affaire by Egypt and Syria. The Lebanese Government requested the intervention of the United Nations during the same month, and also asked the United States to send their troops into Lebanon to protect the country's independence against foreign interference. The American forces consequently landed there on 15 of July, but left the country already on 20 October 1958. The arrival of American soldiers in Lebanon was accompanied by the landing of British troops in Jordan that also sent itself menaced.

Again, this event, inspired by hostilities between local political forces, offered the Soviet Union a new avenue for intense diplomatic action and propaganda campaigns. The opportunity was too tempting not to intervene as protector of Arab interests and of the region's States against the colonial powers of Occident. The opposing camps fought against each other in the Security Council and in the General Assembly of the United Nations, and provoked the revelation of an entirely new attitude of the Americans: the United States was no longer opposed to Arab nationalism as such, if it affirmed itself in the UN and other international fora. The UN was, once again, incapable to find a solution to the crisis which was finally resolved by the peaceful evolution of the Lebanese domestic situation. The United States announced that it will contribute a substantial aid package to the development of the country, and this showed that they are not only supporting the regime of Camille Chamois, but signaled their interests in Lebanon's internal stability as well.

4. The New Economic Approach As Corollary of the New Policy

The new economic approach of the USSR towards the Arab States had a clearly capitalistic character, though the role assigned to it was to enhance the success of the new policies favoring the establishment of national democracies. The principle adopted in setting up a new type of economic relationships was to "achieve maximum political advantage with minimum

[12] *Izvestia*, 1st of August, pp. 1-2. Khrushchev repeated almost word by word President Nasser's declaration in Alexandria: "The Suez Canal is located on Egypt's territory and is Egypt's possession." *Survey*, 1956-1958, p. 5.

© Copyright Mikes International 2001-2005

economic investment." It is, of course, very difficult to evaluate whether the increase if both ways of foreign trade represents a value in this regard, or whether the growing percentage of the Soviet Union in the total imports or exports of a country is a contributing factor to her political influence – only, naturally, if this percentage is above a certain threshold.

The three main principles of the new Soviet economic policy towards nationalist and neutral regimes were the following:

(i) It is disinterested – without taking into account the long term perspectives;

(ii) It is very advantageous for the partners – low interest rates; payment to be made during a long period, generally 12 or 15 years, in the principal products of the country concerned; and, finally, economic advantages offered have to be framed in development plans;

(iii)It has to have a political effect, that is, economic cooperation with the Soviet Union has to enhance the international esteem enjoyed by the partner State.

In accordance with the model prescribed by the Marxist-Leninist doctrine, industrialization is the main element in economic development because only it can serve the reconstruction of national economies devastated by colonial exploitation. In addition, industrialization also meant nationalization of all means of production, including agriculture that is expected to be mechanized as rapidly as possible. As a corollary, industrialization guaranteed the rapid increase of the working class which would then assume a growing role in the society. All this was also covered by the designation mentioned above, the non-capitalist way of development and had to be realized in the course of democratic-bourgeois reforms. As a result, Soviet economic policy aimed always at promoting economic relationships in the framework of development plans, giving priority to political profitability instead of economic profitability.

The study analyzes Soviet-Arab trade during the period under review in value terms, from the point of view of structural changes in commercial transactions, the framework of bilateralism with its advantages and disadvantages for the Arab partners, and, finally, the main points of eventual contestations.

The last problem to be dealt with from the point of view of Soviet economic policies is the financial assistance granted to various Arab countries. A detailed analysis is given of the conditions on which credit could be obtained from the USSR, especially the interests paid and the time span generally prescribed for reimbursement. A particular feature of Soviet financial assistance was, because of the political undertones, that the Soviets did not interfere with the elaboration and execution of the projects they financed, except in cases when the credits granted covered financing of technical assistance through their own experts and personnel. A country by country enumeration of financial assistance given to Arab recipients closet the charter on the new economic approach, indicating some special cases which were extensively reported in the world press, like the construction of the Aswan High Dam in Egypt.

5. The Sore Points of the New Soviet Policy in the Middle East

The new Soviet foreign policy towards Arab nationalism, though enormously successful, had its sore points as well. In the political, economic and social conditions that prevailed in the Middle Eastern region at the time, the Soviet policy makers were mainly preoccupied by three intractable problems. These were:

– Arab unity as reality and not as an ideal, a theoretical construct;
– The Arab-Israeli conflict, and
– The reconciliation of the regional interests of the USSR as a great power and of the Communist parties in some Arab countries.

We dealt already to some extent with the first and the third of these problems in the preceding pages, therefore I shall elaborate here more in detail only Soviet attitude concerning the Arab-Israeli conflict.

The Soviet attitude was, in fact, very hesitant and undecided in respect of this conflict during all the years following the Second World War, with a slight inclination towards promoting the Arab position. In theory, the conflict for them was nothing else but a result of Western imperialist policies, that is, artificially created by the British before and when they left Palestine, and then aggravated by the Sionist bourgeoisie[13]. V. B. Loutskij summarized well the Soviet opinion in a lecture he gave in August 1946 in Moscow where he categorically declared that "the Palestine is an Arab country," immediately qualifying his judgment that Arabs and Jews could live in peace and friendship on the same land because "the fundamental interests of the Jewish population are not at all contradictory to the interests of the Arab masses."[14]

[13] K. Ivanov et Z. Chejnys, *The State of Israel, its Situation and its Policies.* Moscow, 1958. Quoted in: *Mizan Newsletter*,N° 11, November 1959.

[14] United Nations, General Assembly. 1st session. *Official Documents*, Vol. 2, 121st session, 14 May 1947, pp. 131-134. The reference is evidently to the Palestinian communists who were in favor of such a solution.

© Copyright Mikes International 2001-2005

The Soviet attitude changed radically, in comparison to the former statements, during the debate about Palestine in the General Assembly of the United Nations in 1948. The speeches of Andrei Gromyko, Minister of Foreign Affairs of the USSR, clearly show that his country supports unconditionally the Jewish claim to create an Israeli State in Palestine. His words reflect a true, human compassion and he concluded that "the legitimate interests of Jews and Arabs in Palestine cannot be protected without the establishment of a democratic Jewish-Arab State, independent, reflecting a double character, but homogenous. This State has to be founded in the respect of the equal rights of the Jewish and Arab populations, which would lead to a cooperation of the two peoples in the service of their mutual interests and at the benefit of both. It is known that protagonists of such a solution exist even in Palestine."[15] He also suggests that if, but only if, such a solution could not be realized, then two independent States should be created, a Jewish State and an Arab State.[16]

Thus, the USSR not only agreed to the partition of Palestine as proposed by a commission in which Western nations had the majority, but suggested this solution herself. Gromyko, refuting accusations that such a decision was against the Arabs, by affirming that the decision was in conformity with the Charter of the United Nations and that it is the only one which meets the interests of both ethnic groups. In addition, the Soviet Minister of Foreign Affairs emphasized that it is a historic decision because it satisfies the legitimate claims of the Jews.

When the Israeli State was proclaimed in 1948, the Soviet Union recognized it *de facto* as well as *de jure* even before the United States, and immediately exchanged diplomatic representatives with the new State. It supported the young State during the months of fight between the Jewish and Arab armies from May 1948 until February 1949, and supplying it with arms, through Czechoslovakia as intermediary, and assisting it in its economic development with considerable deliveries of oil.[17]

It is almost certain that the attitude of the USSR towards Israel was influenced by the fact – one should not forget that at this time Stalin was still alive – that there was in Palestine a Jewish Communist party, though numerically not strong but entirely following Moscow's ideological orientation, which could be useful in the framework of an orthodox Marxist approach to promote the Soviet Union's internationalist policies in the Middle East. In this perspective, an independent State of Israel could have been useful against the growing nationalist movement in Arab countries especially that its Communist party was a European-type of organization which could rapidly acquired a great influence in an increasingly industrialized society and, from this base, extend its activities to the whole of the region. This hypothesis may be correct and its effect clearly was that the pro-Israeli stand of the USSR had a disastrous effect on the situation of the Communist parties in the Arab world.

The new Soviet policy towards Arab nationalism initiated during the years 1954-1955, coinciding with the arguments of the Arab States, designated Israel as the obedient tool of imperialism, and thus gave an ideological justification of the policy change decided in the post-Stalin era. The *volte-face* of the Soviets went so far that, despite their known support for the partition of Palestine, Khrushchev pretended that the Western powers were responsible for the creation of the Jewish State as they wanted to have an outpost in the middle of Arab populations, which could be a bulwark against the latter's' ever increasing nationalist claims. The 1956 Suez crisis constituted the apogee of the rapprochement between the USSR and the Arab nations and, simultaneously, the lowest point ever reached in the relations between the Soviet Union and Israel.

However, as of spring 1957, the Soviet-Israeli relations improved and were slowly normalized. The Soviet ambassador in Tel-Aviv, Abramov, recalled during the Suez crisis, returned to his post and negotiated with the Israeli authorities the resumption of oil deliveries. This attitude showed that the Soviet leadership never really wanted to be part of the insoluble conflict between two peoples claiming their right to live on the same land.

Khrushchev's policy in favor of Arab nationalism starter in 1954 was expected to erase the effects of the policies followed during the Stalin era, especially the Soviet attitude in 1947 when the State of Israel was created. However, as it was mentioned above, Soviet policy remained always hesitant between the two parties of the Palestinian conflict: on the one hand, a pro-Arab stand in bilateral relations and at international fora, conveyed to the Arab populations and international public opinion by an intense propaganda campaign; on the other hand, a quiet support of Israel, without any publicity, in particular by deliveries of oil and of industrial products necessary for its development. This stance of non-engagement was clearly evidenced by the declaration of the Soviet Government in April 1956 as well as during the visit of Khrushchev and Bulganin in Great Britain during the same year. This declaration spells out the Soviet view that "one has to find a solution to the question of Palestine *on a mutually acceptable basis*, taking into account the justified national interests of both parties."[18]

~ ~ ~ ~ ~ ~

[15] *Ibid.*
[16] BERNARD, L., The Middle East Reaction to Soviet Pressures. *ME Journal*, Spring 1956, pp. 125-126.
[17] *Ibid.*
[18] *Pravda*, 18 April 1956.

© Copyright Mikes International 2001-2005

MIKES TANULMÁNYI NAPOK JUBILEUM — 45 ÉV

SZABÓ, Zoltán : Jegyzetlapok a doorni találkozóról

Párizsi Irodalmi Újság, 1959. augusztus 1.

A belga-holland határ készületlenül éri az embert, tábla se jelzi, sorompót azért látok. Ott van a maga helyén, piros-fehérre festve, de kopott állapotban; meglehet, hogy rozsdásodik is. Olyan itt, akár kiszáradt várárok fölött a felvonóhíd, amit már nem von fel senki. Vámosok azonban vannak.

Egyenruhájuk csukaszürke, nemzetiségük bizonytalan, lustán lebzselnek, mint macska a napon. Érkezésem közönyükön semmit sem változtat. A vámos belém vetett bizalmának mértékét érdektelenségének fokával mérheted. Némi figyelmet csupán a gépkocsinak szentel, utas, bőröndök nem érdeklik. Az útlevél se érdekli a vámost. Kérdi ugyan, hogy van-e a birtokodban, de amikor nyúlnál érte, elutasító kézmozdulatot tesz, és sietve elvonul kartársaihoz beszélgetni. Az utas, ha magyar, azt képzeli, hogy az ő bejövetelét beszélik meg.

Az autós várakozik. A vámosok is várakoznak. Az utas nem érti, hogy a vámosok mire várnak. A vámos se érti, hogy az utasok mire várnak. Végül megkérdi, hogy hová tartasz: „Rotterdam?! – bólint rá. – Egyenesen előre" – mondja.

BREDA – jelzi odébb egy tábla a várost, ahol Bölöni Farkas ért Hollandiába 1831 tavaszán. Az ő passzusát egy nap alatt tizennégyszer vizsgálták felül, igaz, hogy éppen háború volt. A székelyt mindamellett átengedték a két hadseregen, s Bredában, míg ebédje készült, megnézte a katedrálist. Egy márvány síremlék tetszett meg neki különösen: Remek darab – szögezte le naplójában. „Auge Buonarrota Mihály készítette." A következő nyolc nap alatt sort kerített arra, hogy felkutasson egy „fizikai kabinét"-ot, beiratkozzék egy „Amitiá"-ba, vagyis kaszinóba, szemügyre vegyen egy kereskedőhajót, betérjen több mintagazdaságba, megtekintsen egy „törf fabrikát", bekopogjon egy parasztházba, bejelentkezzék egy királyi lakásba, s elidőzzön az ugyancsak királyi múzeumban, nem mulasztva el se pálinkafőzdét, se nádmézfinomítót, se olajütő szélmalmokat. Minderre lángoló hazafiassága bírta rá. Egy elmaradt ország reformvágya hosszabbította az ébrenlét óráit a Józsuáknak – például Hollandiában. Ebben az országban – tőle is megtudhatjuk – vannak toronymagasságnyi szélmalmok. Fűrész és vízemelő malmok, mind széllel. Minden hold föld szélén kanális. Temérdek trágyázással teszik termékennyé a háládatlan földet. Hal sokasága; libatojás delicatesse az asztaloknál. Francia szokás. Vizet nem isznak. Az asszonyok „se irtóznak a bortól". Őt még, akár a társait, a hollandusok foglalkoztatták Hollandiában. Engem – valóban nem dicsekvésképpen mondom – magyarok.

Akár a többieket. Ebben az időpontban ugyanis, a naptár szerint június elsején, éppen nyolc országból csörtettek magyarok Hollandia felé, igen változatos közlekedési eszközök igénybevételével. Olyan is volt, aki váltott autókon száguldott Németalföldre, pénzszűke miatt a másokén, olyan emberén, akinek éppen az útjába esett. Az Utrecht irányába törtető magyarok túlnyomó többsége diák volt, ami megfelel a hely szellemének. Ám ezeket nem fejedelem küldte atyai szóval, mint azt a Bethlent, azt a Kis Miklóst, aki ezt az utasítást kapta: „csak tanuld el a kis Hollandiának minden mesterségeit", emezeket egy forradalom tolta át nyugatra, ebbe a vizes országba s máshová, hogy külföldön hosszabbodjanak, úgylehet életfogytig, a tanulóéveik. Egybegyűltek nagyjából ötvenen, vagyis a létszám éppen elérte az ozorai huszárokét, ahogy a vers állapítja meg a költészet hitelével. A gyülekezés azonban nem egy megyére, hanem egy földrészre szólt – itt van S. V., a költő, akinek verskötetében norvég fjordok kanyarodnak hazai krumpliföldek alá, ő három és fél napig gurult motorbiciklin, napsütötte autópályákon, míg Oslóból Németalföldre ért. Azért jött, hogy akár a többiek, reggeltől éjszakáig előadásokat és vitákat hallgasson magyarul Doorn városában, amely arról is nevezetes, hogy Kosztolányi itt látogatta meg Vilmos császárt frakkban, de nem jutott szóhoz: ebéd közben csak hallgatta az állásvesztett uralkodó mély gondolatait a világ kultúrköreinek összefüggéseiről, s csodálata csak a papíron vált iróniává később. Ebben a villavárosban, egy félig múzeum, félig diákszállás kúriába gyűltek vagy félszázan, hogy padlásszobában aludjanak, alagsorban étkezzenek, nappaliban és parkban vitatkozzanak, szalonban hallgassanak Bartók-zenét egy héten át. Miért jöttek? Ennyien? Költségnek, fáradságnak kímélése nélkül? A Mikes Kelemen Kör meghívójának valamilyen hiányérzettel kellett találkoznia ahhoz, hogy „tanulmányi napokra" Doorn városába költők, irodalmárok, történészek, közgazdászok, teológusok, egyetemek tanárai és diákjai érkezzenek, saját jószántukból, korántsem delegációban, június elsején. Mi bírta rá mindezeket az önkéntes utazásra?

A választ Németh Lászlónál találjuk meg. „A magyarság szétszóródott" – írta huszonhárom évvel ezelőtt, más összefüggésben – nemcsak öt ország lakosa lett, de új országaiban is egyre nagyobb területre hull szét… Ha Magyarország jóval kisebb is lett volna, a magyar szétszóródási terület a Fekete-tengertől Prágáig és Macedóniáig ér. Egy kis népnek ekkora területen szétszóródni vagy halál, vagy küldetés. Halál: ha az ő magyarságának ezen a területen semmi értelme sincs; küldetés, ha magyarságával, mint a zsidó kereszténység, egy eszmét hord szerteszét. A diaszpóra megvan, mondta Kerényi a Regátból jövet, de hiányzik hozzá a Biblia. A magyar diaszpóra, állapíthatjuk meg tárgyilagosan, azóta szélesebb területre osztódott-

© Copyright Mikes International 2001-2005

szaporodott; kisebbségek öt országához a menekülők öt világrészt csatoltak, a magyar értelmiségnek jelentékeny része került idegen hazákba és aulákba. Ennek a leszakadt magyar elitnek a súlyát, fontosságát csak növeli az, hogy java része fiatal ember, s ott vannak Utrecht, Amszterdam vagy Leiden egyetemein, ott Rómában, Grazban, mindenütt, ahol a tizenhetedik század diákjai a tizennyolcadik századi Magyarországot kialakították, ott Oxford málló kolostor-kollégiumaiban, a Rue d'Ulm kőfala mögött, ott Uppsalában és Löwenben. Ki-ki másutt szembesül ugyanezzel a „halál vagy küldetés" kérdéssel. A kérdés pontosabban úgy merül fel, hogy: meghaljon-e a magyar a magyarban, mihelyt külföldre ér, vagy ellenkezőleg, küldetéssé váljék-e benne. Az az ösztön, amely a doorni ötvent e felé az álmos városka felé hajtotta június első hetében, lényegében a küldetés keresése mellett szólalt fel bennük. Különben miért áldoztak volna az útiköltségen kívül ennyi időt s figyelmet ennek a találkozásnak?

Németh László kérdésföltevése annak idején természetesen szükségből akart erényt csinálni, a nemzeti szükségből nemzeti erényt; hagyományos helyzeteinkben általában ez a feladat. Esélyes-e az ilyen vállalkozás? Világos, hogy annál esélyesebb, minél többekben jelenik meg személyes igény gyanánt, elvégre a nyelvén kívül elmékben él a nemzet, amely a népből áll. Ezért a doorni találkozó értelmét egyedül abban kereshettük, hogy jelentkezett-e ott valaminő új magyar alkat, valami újféle kiművelt emberfő s ebben egy küldetés lehetősége. Erre figyeljünk! – biztattam magam a Marten Martenhuis toronyszobájában, ahol az ablak egy tisztásra nézett. A tisztáson két kosárlabda-nagyra hízott sündisznó foglalatoskodott a létfenntartással a júniusi madárfüttyök alatt.

Köröttünk Németországig-Belgiumig nyújtózott laposan Hollandia, ez az alföld, amely a tenger síkjának rovására gyarapodik. A térkép félrevezet, amikor azt emeli ki, hogy Hollandiát Angliától a tenger választja el, s Franciaországhoz köti. A valóság az, hogy Hollandia Franciaországtól, a latin Európától esett messzire: életformája hídként Anglia és Németország közé feszíti, Belgium az északi és latin életérzés vízválasztója. Délről jövet itt ér az ember egy másik világba. Ez a világ a mi szemünknek idegenebb, mint a szomszéd tájak. Ha magyar parasztember járt volna erre, ahogy nem járt, mert Hollandiába nem került hadifoglyunk, a „csinált út" példájára Hollandiát csinált országnak nevezte volna, s mentségül a népi észjárás finnyás megvetőinek talán megjegyezhetjük, hogy ezzel voltaképp Descartes bonmot-ját fejezné ki a maga nyelvén. Az utóbbi vélte azt, hogy ha a világot Isten, Hollandiát a hollandusok teremtették. Ebben az országban minden egyenes. Az utak egyenesek, a csatornák egyenesek, a házak egyenes vonalúak, a mértan eszközei közül a vonalzó mellé a körző is alkalmazásra került: a szélmalmok rajzában. Az épületeket, gondolom némi szégyenérzettel, Gorove már leírta, végleges érvénnyel, száztíz év se cáfolt ár a fogalmazásra: „A házak barnaveres téglákból rakták, e téglák megsimíttatnak, s a mész köztük mint fejér vonal jelenik meg, a téglák változtatva rakatnak egymásra, egy hosszában tett téglára kettő szélessége után jön, és ezeket fejér vonalak olyan gyönyörűen kötik össze, hogy a szem mint apró kockákat tekinti a falakat." Gorove is, ő is, igyekezett Hollandiának minden mesterségeit úgy tanulni el, hogy Magyarországon a pallérok okulhassanak belőle. Kár, hogy a holland leckék annyira említetlenek s követetlenek maradtak a protestantizmuson kívül és a reformkor után. Azt is tőlük tanulhattuk volna meg, hogy a nemzet nemcsak elömlő rom vagy szentelt fájdalom – Leiden kitartó hősiessége felért a mi szabadságharcainkkal –, hanem vállalkozás is egyben. Úgy lehet, az se véletlen, hogy az Európa és a magyarság dolgaival számot vető értelmiségi találkozó ötlete Hollandiában merült fel és valósult meg, mindennemű külső és anyagi segítség nélkül, az emigráció politikai és egyéb testületeitől függetlenül oly mintaszerűen gondos szervezésében, ami fajtánkban meglepő.

A hollandiai Mikes Kelemen Kör 1951-ben alakult, nem annyira egyesületnek, mint inkább munkaközösségnek, Kibédi Varga Áron, Németh Sándor és Tóth Miklós kezdeményezésére. A munkaközösség tagjainak száma a forradalom után száznál többre emelkedett, s már arra is sor kerülhetett, hogy időnként előadókat hívjanak meg szomszéd országokból, s az utrechti egyetem termeiben magyar kérdéseket vitassanak meg. Ilyen előzmények után merült fel bennük a találkozó terve. A találkozónak se Prágay Dezső, a Kör elnöke, se Németh Sándor, a „tanulmányi napok" megszervezője nem szabott nagyralátó célokat. Ez a tárgyilagosabb szavajárású nemzedék mintha úgy vélné, hogy a nagy kezdeményekhez nem hangos nagyigényűség kell, inkább csak zarándoki komolyság az előkészítésben és lelki függetlenség az eszközök igénybevételében és személyválogatásban. Ügyeltek arra is, hogy a találkozó túlnyomó többsége fiatal értelmiségiekből álljon. E szabályt csak kivétel gyanánt erősítette bibliafordító Rómából, professzor Löwenből, megbízható politikai gondolkodó Münchenből, jogtudor Svájcból, egy közgazdász s két író Londonból, a hollandiai protestánsok lelkipásztora, egy magyar jezsuita, a Petőfi Kör főtitkára s egy volt diplomata. Az előadások Európa és a magyarság alapkérdéseit vizsgálták, a kereszténység szerepét, a jóléti államokban kialakuló civilizáció színét és fonákját, az európai irodalom új fejlődésszakaszait, a gazdasági integrálódás várható fejlődését s az elmúlt száz esztendő magyar állami és társadalmi fejlődésének alapvonalait. Az előadók némelyike még nem töltötte be a harmincadik évét. Ezek szóltak – Kibédi Varga Áron, Péter László és Zádor István a legátgondoltabb szakszerűséggel. A legáthatóbb csend Illyés Bartók-versét és Bikich Gábor „Sermo supra sepulchrum"-át fogadta, s a legjobb vitát Cs. Szabó László előadása váltotta ki. A legtöbb félreértést Péter Lászlóé, talán azért, mert ő volt a legtárgyilagosabb a kiegyezés koráról szólva.

Az új magyar alkat az ifjabb nemzedék észjárásában bontakozik-tapogatózik. Ahogy ezeket a fiatal gondolkozókat hallgatom, elsősorban az érvelés higgadtsága lep meg. Mindig inkább retorikus, mint logikus nép voltunk, jelzőkkel emeltük a gondolatot olyan magasra, ahol már csak csodálni lehet, nem követni. Dühödten forgolódva, vívódva és vergődve igyekeztünk, valahol modort tévesztve, a nemzeti lét praktikus kérdéseit a görög sorstragédiák színvonalára emelni. Aki az életszínvonalon

© Copyright Mikes International 2001-2005

kezdte, többnyire a lét és nemlét kérdéseinek feszegetésével folytatta már a harmadik mondat után. Így lett szellemi életünk Hamletek és Don Quijoték párhuzamos önkifejezésévé, lehűlt, felforrt, vagy ahogy Vörösmarty mondta: „egyszer fázott, másszor lánggal égett". Ez az elevenbe vágó mondat is retorikává dagadt, mindenféle záróünnepélyeken saját ittas keserűségünk igazolására. Mélyre azonban senki se nézett, eltűnődve azon is, hogy az ilyen „douche écossaise" kezelés vajon mire jó. A kedély mintha a pannon tél és nyár végleteit vette volna át, a lelki éghajlatok között a mérsékeltet, az utak közül a járhatót éreztük gyakran idegennek. Sárkányeregető nép voltunk, illetve középosztályunk az volt, fiatalságával együtt az, az ötlet röppenése a szélirántól függött. S ha biztos volnék benne, hogy a doorni találkozó szelleméből végleges következtetéseket lehet levonni, akkor azt mondanám, hogy ennek van vége.

A hét nap tucatnyi vitáján ugyanis mindössze egy felszólalás lendült át a szónoklat műfajába, nyílt választási fokon. A többi kérdést vetett fel, szempontokra mutatott rá, álláspontot tisztázott, tényekkel egészített ki tényeket. A felszólalók kétharmada a tárgynál maradt. Ez, magyarul, eredmény: tehetséges fajtánkban mindig mindenkinek több az emléke, egyéni mondandója, mint amennyit egy vitatkozás elbír. Itt azonban a szócsere gyakorta torkollt szóváltás helyett eszmecserébe. Az előadóknak is volt érdemük ebben. Többségük, különösen az ifjabbja, a szerkezeti kép tisztázására törekedett, ítéletének megfogalmazására rendesen szót sem vesztegetve: ez az adatokból, amiket gondosan felsorolt, amúgy is kibontakozott. A pátosztól, úgy rémlik, félnek annyira, mint szemérmes ember a trágár kifejezéstől. A lelkesültség szökőárjai helyett az irónia és humor búvópatakjainak kanyargását követhettük, nyugalmas élvezettel.

Mindez természetesen felvillanyozott, s nemcsak engem. Átellenben egy kerti pad legszélén Csét látom, rendkívül kényelmetlen tartásba görbülten, előre dőlve, bal fülével az előadóirányt olyanféleképpen betájolva, mint ama radartölcsérek, amiket filmhíradókon láthat az ember alkalomadtán. Egy-egy olyan mondaton, amelyben az irónia tűhegye kivillan az udvariasság vattakötegéből, elégedett; szájrándulás mosolya nyugtáz. Joggal. Az a gyanú fog el, hogy ezeket a radikálisokat, akik lényegében forradalmárok anélkül, hogy modoruk jakobinus volna, a magyar viktoriánusok jobbjai is megbecsüléssel hallgatnák, noha róluk kevés szó esik.

Megéreznék azonban a guvernamentális felelősségérzetett a radikális nézetekben: az új gazda szemügyre veszi a földjét. Megállapítja, hol szikes, hol gazos, mikor s miért kezelték rosszul a néha talán rokonszenves, de általában kissé szűkfejű elődök. Mindezt csak azért állapítja meg, hogy lássuk: mit lehet tenni. Az, ahogy a problémákat megközelítik, az észjárásuk olyan emberé, aki az országot magáénak tudja, jobb kiművelésre törekszik. Ahogy hallgatja őket az ember, határozottan az az érzése támad, hogy egy új vezető réteg képviselőit hallja, de nem a djilasit: emezeket új osztálynak a rendszer maga ellen nevelte, s nem olyan ellenzékiségre, ami a puszta ellentmondással már megelégszik. Az is lehet, hogy az üti fel itt a fejét, amit Németh László nem éppen szerencsés szóval „új nemességnek" kívánt, még más környezetben. Túlzás-e feltételeznünk, hogy egy új elit van itt, ha kevesekben is, de alakulóban? Ezt nem tudhatjuk. Az azonban nem kérdéses, hogy egy ilyen új elit kialakulásának előfeltételei adva vannak: mindenki elképedésére kiderül, hogy az elmúlt tíz esztendő lényegében demokrata, gondolkodásában realista és valójában forradalmi ifjúságot nevelt, az elnyomás eszközeivel is, mindenféle teoretikus zsarnokságok ellen. S ami azóta történik? Idekint a világ legjobb egyetemei nevelnek magyarokat: soha ennyi európaiság nem áradt ennyi magyarba, ennyiféle nyelven, ennyi nemzet iskolájában! Soha semmilyen kultuszminiszter nem tudott annyi ösztöndíjast küldeni nyugati egyetemekre, mint ez a forradalom. S Doorn azt az érzést keltette föl, legalább bennem, hogy ez a magyarságukon nem ront, hanem javít. Csak gazdagítja. Ennyi idegen hatás már nem idegenít, egyik hatás a másikat egyensúlyozza ki. Afféle járulékos élmény, hogy az angol tényszeretetet, a német elmélyülést s francia logikai lendületet, szóval az „europica varietas"-t anyanyelvünkön kapjuk meg itt. Nincs nemzet se Európában, se másutt, amelynek fiatalságából ilyen sokan ilyen sokféle kultúrát asszimilálnának, ennyi nyelven. Miért féltsük hát magunkat?

A napfényes idő a résztvevőket a gyepre teríti ki, ez előadó egy öreg fa lombja alól beszél egy asztal mellől. Egészen Szárszó! – mondja mellettem valaki megindultan. Ez azonban csak a képre igaz, arra, amit a fényképezőgép lencséje megörökíthet. A környezet más, csöppet sem hazai. Este például nem jön csendőr az előadókért, hogy az őrszobán a másnapi témákat firtassa. Estefelé díszes öltözékű helybeli polgárok érkeznek nyári ruhás feleségeikkel változatos márkájú gépkocsijukon. Az autók a kúria feljárója előtt fordulnak, majd a fák alatt szép mértani félkörbe igazodnak. A magyarok a sóderben sétálgatva szemlélik a felfordulást, kissé bizalmatlanul. A helybeliek azonban kiszállnak, egy ősz hajú úr, polgármester lévén, nyomban a lépcsőre megy, és közvetlen beszédet mond, először hollandi, majd angol, majd német, majd francia nyelven, mivel világos, hogy egyik magyar azt érti, a másik amazt. Ezután a helybeliek a jövevényeket autójukba tessékelik, annyi autó jött, ahány magyar, hogy körülvigyék őket a környéken, s estére eljuttassák egy-egy várudvarra, ahol hang és fényjátékokban elevenedik meg a hely története. Az autóflotta előtt két motorbiciklis rendőr halad, hogy szabaddá tegye az utat az autópályán. „Utoljára Horthy előtt láttam ilyet" – mondja az egyik displaced persona, elképedve azon, hogy a forgalmat miattunk a rendőrök leállítják. A kirándulás ötlete a doorni polgárok egyikének jutott eszébe, ők ajánlották fel a rendezőknek, egy cseppet félszegen. Úgy érezték azonban, hogy ki kell venniük a részüket ebből a találkozóból, amiről nem tudták pontosan, hogy micsoda. Az a gyanúm különben, hogy ezt a rendezők se tudták előre, nem határozták meg pontosan, hogy mit akarnak, éppen csak jót akartak. Azt, hogy az összejövetelen olyanféle szóértés alakult ki, amire jó szava csak Széchenyinek volt, aki közlélekről beszélt, éppen ezzel érték el. Az eredményt nem szabad lekicsinyelnünk. Tapasztaltuk, hogy

© Copyright Mikes International 2001-2005

az emigráció Bábel is lehet, az egy nyelvet beszélők, de különböző korokhoz kötődők nyelvzavara, s többnyire toronyépítés nélkül. A nyelvzavar itt maradt, bár a veszély fölmerült egy pillanatra, s az ilyesmi se haszontalan: felidézi a visszariadást.

Feljegyezhettük, hogy a konferencia, amely határozatokat nem hozott, alapelveket nem dolgozott ki, programokat senki elé nem szabott, két, a világból felbukkanó szóval jelölte meg külföldi magyarjának kapcsolódását népéhez. Az egyik ez: elkötelezés, a másik ez: lépéstartás – vagyis annak az igénye, hogy a diaszpóra magyarsága ne saját múltjának, emlékeibe rekedjen. Az emlék együttműködése ezeken a beszélgetéseken akkor vált egészen súrlódásmentessé, amikor a forradalom vitájához értek. A forradalom vitájára két fárasztó előadás és két, egyenként négyórás vita után került sor az utolsó estén, tíz óra tájban. A vita bevezetőjét előadója félórásnak szánta, de végül is, hallgatóinak jóvoltából eltartott éjfél utánig. Az eseményeknek mind a szerkezetét, mind a mozgatóerőit átvilágító két és fél órás visszapillantást kétórás, mondhatni lenyűgöző vita követte, s az este tanulsága az volt, hogy lehet ilyen közeli, ilyen hősi, ilyen tragikus közös élményt a higgadt és józan önvizsgálat legjobb magyar „hagyományai" szerint elemezni. Éppen ez teszi az emlékezést méltóvá magához az eseményekhez. A doorni találkozó többünknek arra adott módot, hogy bizakodni kezdjünk a külföld magyarjaiban és egy olyan új értelmiség kialakulásában, amelyet európaiság tesz magyarrá; a magyarság európaibbá. Ezt ez a találkozó, melyhez foghatót az idősebbek hiába kerestek emlékezetükben, nem programként hirdette meg. Ennek csak a lehetőségét villantotta fel. S a másokban fölkeltett remény kötelez, ez a doorni találkozó rendezőinek vállára a folytatás terhét hengeríti.

~ ~ ~ ~ ~ ~

GÖMÖRI, György : Magyarokként műveljük kertjeinket – Jegyzetek Doornból

Magyar Híradó, Bécs (1959)

Amikor a Mikes Kelemen Kör nyomtatott meghívóján először olvastam a doorni Tanulmányi Napokról, s gyorsan fellobbanó lelkesedésemet lassanként kisebb lángra csavarta az Oxfordban kötelező szkepticizmus, egyfajta kíváncsiság töltött el. A hollandiai Mikes Kelemen Kör jó híre már régen eljutott külföldre, mindazokba az országokba, ahol magyar emigránsok élnek; a tervezett előadások érdekesnek ígérkeztek, s a meghívó igen rokonszenvesen, nem politikai módon indokolta a találkozó célját: „Hasznosnak ígérkezne … egy találkozó az emigrációban alkotó írók, tudósok és közönségük, elsősorban a nyugat-európai egyetemeken tanuló diákság között."

Doornról előzőleg keveset tudtam, sokkal többet most sem tudok. Doorn nyaralóhely Utrecht közelében, villáiban nyugdíjas tisztviselők és tehetős üzletemberek laknak, s a főtérről néhány száz lépésre található az a ház, ahol Vilmos császár élte le utolsó napjait, archeológiai és történelmi tanulmányaiba mélyedve. Vagy húszpercnyire a doorni főtértől, nem messze az amersfoorti úttól, de már kicsit benn az erdőben bújik meg az a másik, történelminek ugyan nem nevezhető, de számunka mégiscsak „nevezetes" ház, ahol a doorni összejövetel lezajlott: a Maarten Maartens-huis.

A ház maga a múlt század végén épült, s egy holland író, álnéven Maarten Maartens építtette; a tágas kastélyt mímelő épületben gyakran tartanak nemzetközi művésztalálkozókat. A földszinti fegyvermúzeumban kardok, páncélingek, lándzsák és sisakok tanúskodnak Maartens úr műgyűjtőszenvedélyéről; ez a terem kicsit emlékeztet Sir Walter Scott házi fegyvertárára Abbotsfordban. Az előadásokra lényegesen barátságosabb környezetben került sor: szélesre tárt ablakoknál az emeleti kisteremben, vagy ha sütött a nap, kinn a ház parkjában, egy eklogába illő tisztáson, padokra s a fűre telepedve. Körös-körül az erdőben mókusok és mókás nyulak rohangásztak, zajosan, vidáman holland gyerekek csörtettek; a tisztáson pedig magyarul folyt az okos szó. A parknak átható fenyő- és jázminillata volt. Ha a doorni napokra gondolok, mindig újra szippantanám a tisztás meg a parki ösvények fenyő- s jázminillatát.

Azok az utrechti, nijmegeni és amszterdami magyar diákok és értelmiségiek, akik a találkozót megszervezték, a program összeállításában s az előadók és a hallgatóság megválasztásában egyaránt dicséretes munkát végeztek. Az 1951 óta fennálló Mikes Kelemen Kör holland társadalmi szervektől gyűjtötte össze a találkozó megszervezéséhez szükséges pénzt, így politikailag semmiféle kötelezettséget sem kényszerült vállalni: a Tanulmányi Napok rendezői azt az é r t e l m i-ségit hívták meg, akit akartak. Így aztán a demokratikus emigráció legkülönbözőbb szellemi fórumainak képviselői találkoztak Doornban – például a római Katolikus Szemle szerkesztője a protestáns Jöjjetek szerkesztőivel, vagy az Új Látóhatár munkatársai a szabad diákszövetség lapjának képviselőjével. Norvégiában tanuló egyetemisták találkoztak göttingeni diákokkal, Angliában élő írók és ismertők leideni vagy hágai olvasóikkal.

Az első nap „hitvitával" telt el; de ez a hitvita a XX. század szellemének megfelelően nem a másik vallás vagy nézet hamisságának bizonygatásával s ünnepélyes ördögűzéssel, hanem inkább a keresztény szellem megújhodás-lehetőségeinek

© Copyright Mikes International 2001-2005

vizsgálatával s korunkra való alkalmazásával foglalkozott. Békés Gellért atya arról beszélt, hogy a katolicizmus nincs egy meghatározott korhoz kötve: a krisztusi tanítás szelleme minden korra inkarnálódik. A régitől való elszakadás hosszú és fájdalmas folyamat, mégis meg kell történnie; másfelől az újhoz való csatolódás nem jelenti az Egyház örök elveinek a feladását. Dr. Szekeres Attila református lelkész *A protestantizmus mai kérdései* címen tartott előadásában főként Barth Károly teológiájával és az ökumenikus mozgalom eredményeivel foglalkozott.

A Tanulmányi Napok résztvevői a későbbiekben nagy érdeklődéssel hallgatták Cs. Szabó László előadását a „jóléti állam" új civilizációjának kialakulásáról. Cs. Szabó László az angliai „meritokrácia" kezdeményeinek tárgyalását összekapcsolta az automatizálás (elégedés) problémájának társadalmi síkon történő jelentkezésével; elemezte a Nyugaton s Keleten egyaránt jelentkező huliganizmus, a társadalomból való anarchisztikus kivonulás jelenségét.

Szabó Zoltán a Magyar Írók Szövetsége külföldi főtitkára a magyarságtudatról tartott rövid, de tartalmas előadást. Bibó Istvánt idézve kifejtette, hogy a nemzetről való gondolkodásnak általában véve két módja lehetséges: a területben és a népben való nemzetkoncepció. Az 1849-től egészen a Horthy-Magyarország bukásáig tartó korszakot a szűk látókörű, területben és csak területben való gondolkodás jellemezte: ez szorosan összefüggött az érzelmi, sértődöttség sugallta gondolkodásmóddal és egy olyan nemzeti frazeológia kialakulásával, amelyben a tartalom teljesen elvált a formától. Az első világháborút követő korszak belső ellentmondásai hozták létre a népi írók mozgalmát, amely a nemzetről népben és társadalomban kezdett gondolkodni. Az 1956-os új, forradalmi nemzedék magyarságtudata nagymértékben hasonlít a népi írók legkiválóbbjainak magyarságtudatához, lévén inkább kötelesség-, mint jog-magyarság, reális, a gyakorlati tennivalókon alapuló patriotizmus, amely a hangzatos frázisokat visszautasítja.

A fiatal előadók valamennyien jól szerepeltek, mondhatni feltűnően jól. Varga Sándor (írói néven: Kibédi Varga Áron) felvázolta a modern nyugati irodalom e századbeli fejlődésvonalát, és – a tüzetesebb összehasonlítás igénye nélkül – a mai magyar irodalom néhány fontos problémáját is felvetette. Előadása végén hosszabb részletet olvasott fel Németh László Magyar műhely című tanulmányából, s a későbbi vita abban a kérdésben összpontosult, vajon lehetséges-e emigrációban magyar szellemi „műhelyt" teremteni. Az amszterdami egyetemen előadó Kibédi Vargától felkészültségben és anyagismeretben nem maradt el Péter László, az oxfordi Nuftield College ösztöndíjas kutatója, aki meggyőző érveléssel és lendületes ékesszólással elemezte a magyar állam fejlődését a kiegyezés utáni korszakban.

A harmadik fiatal előadóra, az ugyancsak Oxfordban tanuló Zádor Istvánra hárult az a megtisztelő, de nem könnyű feladat, hogy a találkozó utolsó vitáját, a forradalomról tartott fórumot a megvitatásra kerülő esemény nagyságához méltó formában bevezesse. Ez Zádornak teljes mértékben sikerült; a jelenlevők az 1955-58 között eltelt időszak mesteri elemzését hallhatták. A fiatal közgazdász nagyszerű értelmi és érzelmi egyensúlyt tudott teremteni. Nagy Imre politikájának és emberi nagyságának méltatása, valamint szinte kilátástalanul becsületes vállalkozásának bírálata között.

Azt, hogy Zádor egészen magas színvonalú előadását milyen figyelemmel és izgalommal követte a hallgatóság, talán az a tény bizonyítja legjobban, hogy fél egykor még javában folyt a forradalmi fórum a Maarten Maartens-huis kistermében.

Még néhány szót kell szólnunk a doorni Tanulmányi Napok kulturális műsoráról. Ide tartozik a Bartók-szólóest, amelyet Uhlhorn holland zongoraművész adott a találkozó tiszteletére, az amszterdami és az otterlói képtárlátogatás, a gyönyörű Son et Lumière (a Franciaországban és Angliában már több helyütt alkalmazott fény-hangjáték, kastély-történet fényhatásokkal és zenekísérettel) – amit a ruisdaeli szélmalmáról nevezetes Wijk bij Duurstedeben volt alkalmunk megtekinteni. A Son et Lumière varázsát talán csak az a körülmény zavarta, hogy a Son, vagyis a hang holland balladákat szavalt, amelyekből a külföldi magyarok fülhegyezve is csak foszlányokat értettek, s így aztán egy-egy ballada tartalmát ilyen hevenyészett „gyorsposta" közölte hátulról, suttogva: „A királylány szegény embert akart. Stop. Nem kap, ezzel szemben zord atya lecsukatja. Végül úgy tesz, mintha meghalna, de mégsem. Atya boldogan férjhez adja. Stop."

A zene és a képzőművészet, sőt a zenével-fénnyel-képző-művészet után természetesen sor került az irodalomra is. Az egyik szabad estét a Mikes Kör a találkozón jelen lévő fiatal költőknek szentelte, akik műveikből olvastak fel. A hét költő estjét Cs. Szabó László vezette be meleg, barátian csipkedő szavakkal, s a költők, majd a közönség folytatták – versekkel, illetve tapsokkal. S hogy a magyar költészet folytonossága is előtűnjék, az estet egy strassburgi fiatal színész szavalatai zárták, aki – az időrendnek fordított sorrendben – mondott verseket: Nagy Lászlótól, Illyéstől és Adytól.

Roppant nehéz röviden írni egy ilyen találkozóról, mint a doorni volt. Nem elégséges a részletes beszámoló sem ahhoz, hogy a Doornban töltött hét ízét, színét, szagát felidézze. Írtunk egy-két szót a nagy vitákról; de vajon nem voltak-e éppoly fontosak a véletlenül összeverődött csoportok vagy éppen két ember beszélgetései, eszmecseréi? Szólhatnánk még az ötletfórumról, a holland írókkal, művészekkel való amszterdami találkozásról és még sok mindenről – még az utolsó nap szívből jövő ebéd utáni nótázásáról is. Tábortűz? Elmaradt, mert esett az eső.

Mi volt Doorn? Valaki azt mondta: „Szellemi cserkésztábor." De mondhatta volna: a külföldön élő magyar értelmiség új reményekre bíztató, örömre indító szép egybegyülekezése.

Doorn nem adott pontosan körülírt politikai programot. Más volt a célja: az alapok megteremtése az egészséges magyar gondolkodáshoz. Gondolatébresztés s ugyanakkor ködoszlatás volt ez; fogalmi gyomirtás, annak a tisztázása: hol állunk most, s merre indulhatunk; hogyan maradhatunk csorbítatlanul magyarok s a demokratikus módszerek hívei, képzelt veszélyekkel hadakozó „Csaba-várók" helyett reális feladatok megoldására vállalkozó európai gondolkodású szakemberek. És végül

© Copyright Mikes International 2001-2005

összehozta az írókat az olvasókkal. Az írók talán egy kicsit másképp, több önbizalommal írnak ezután, s az olvasók nagyobb figyelemmel és szeretettel olvassák az emigráns írók műveit. Doorn kevesebb volt és több volt Szárszónál, Doornban a „magyarként műveljük kertjeinket Európában" gondolata lebegett az egybegyűltek feje felett. Ennél többet aligha tehetünk ma Magyarországért – de ezt meg kell tennünk mindenképp…

_____

Jelen összeállítás technikai előállításában közreműködött Gáspár Kata. Ezért itt hálás köszönetet mondunk. [Mikes International Szerk.]

MIKES JUBILEE

In this section we collected two writings that highlight the historical milestone in the life of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör [Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands]: the organization of the first 'Study Week' conference in 1959 in Doorn, the Netherlands. The first writing is signed by Zoltán Szabó, the second one by György Gömöri. These two persons put on paper almost instantly in 1959 their personal impressions of the first Mikes 'Study Week'. It is interesting to see how well these two participants sensed the significance of that event. That historic conference opened the way for a regular yearly meeting of Hungarian intellectuals living in the West. During the Cold War it represented one of the highest quality yearly gatherings. Since the fall of the Berlin Wall the organization of the 'Study Week' conference is largely taken over by a newer generation whose members are pursuing the same path — laid down by the founders — within the context of their actual challenges.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

CULTURAL KALEIDOSCOPE — KULTURÁLIS KALEIDOSZKÓP

Van 3 april t/m 24 april 2005 vond er een tentoonstelling uit de werken (van de zeeschilderijen en portretten) van Oscar Mendlik — in Aerdenhout wonende kunstschilder van Hongaarse afkomst — in het Gemeentehuis van Bloemendaal plaats. Tijdens de tentoonstelling werd het boek van Grad de Graaff over Oscar Mendlik (1871-1963) geïntroduceerd. In deze samenstelling publiceren wij de Nederlandse, Hongaarse en Engelse samenvattingen van het boek.

2005. április 3 és 24. között a bloemendaal-i városházán Mendlik Oszkár (1871-1963) — magyar származású és Hollandiában alkotó festő — kiállítást tekinthettek meg a látogatók. A kiállított festmények Mendlik tengeri- és portréfestészetére koncentrált. A kiállítás alatt sor került Grad de Graaff Mendlik Oszkár tengeri- és portréfestészetét taglaló könyvének bemutatására. Összeállításunkban a könyv holland, magyar és angol nyelvű összefoglalóját közöljük.

Between 3 and 24 April 2005 was organized from the œuvre of Oscar Mendlik (1871-1963). The exposition, that focused on the sea paintings and portraits of the Hungarian born and in the Netherlands established painter, was held in the Townhall of Bloemendaal. During the exposition the book of Grad de Graaff on Oscar Mendlik's sea paintings and portraits was introduced. In this column we present you the Dutch, Hungarian and English summaries of the book.

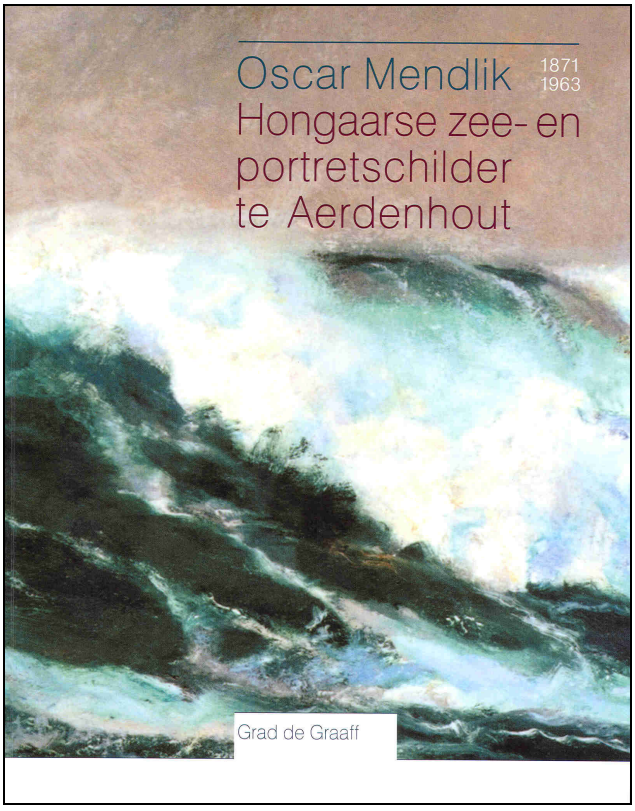

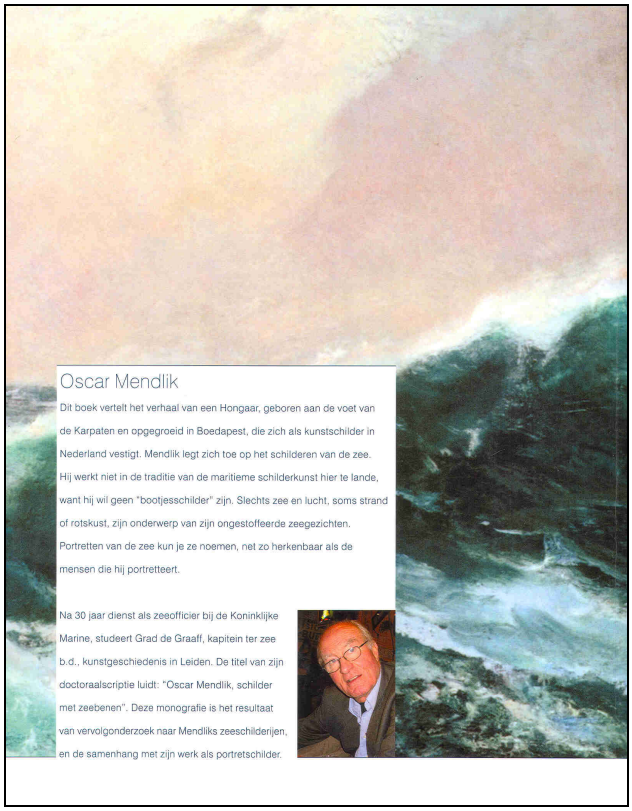

Grad de Graaff : Oscar Mendlik (1871-1963) — Hongaarse zee- en portretschilder te Aerdenhout

Copyright © 2005. FortMedia Uitgeverij
Lariksdreef 119, 3137 PJ Vlaardingen,
tel.: 010 474 99 50 email: f.g.j.fortanier@freeler.nl
ISBN 90-77219-09-9 (soft cover)
ISBN 90-77219-10-2 (hard cover)

DE GRAAFF, Grad : Oscar Mendlik (1871-1963)
— Hongaarse zee- en portretschilder te Aerdenhout —

Samenvatting

Het werk van Hollandse zeeschilders roept beelden op van schepen, zeeslagen, schipbreuken, vissers en andere zeelui. Wat zij willen weergeven is de relatie tussen mens en zee: het water vormt een decor en zeker niet het zwaartepunt van hun geschilderde vertellingen.

Oscar Mendlik, kunstschilder van Hongaarse afkomst, introduceert in ons land een nieuw genre zeeschilderijen. Zijn pure marines zijn ongestoffeerd: alleen water en lucht, geen schepen, zeelui of meeuwen vormen het beeld. Soms laat hij wel strand of een rotskust zien.

Mendlik, geboren aan de voet van de Karpaten, groeit op in Boedapest. Na het gymnasium volgt hij een opleiding tot tekenleraar bij een academie, waaraan ook een schilderklas is verbonden. Op twintigjarige leeftijd ziet hij voor het eerst de Adriatische zee bij Fiume (nu Ryeka). Die kennismaking, gevolgd door enkele boottochten, maakt dat de zee geleidelijk een centrale rol in zijn leven gaat spelen. Als leraar tekenen aan een technische hogeschool, blijft hij zich in zijn vrije tijd ontwikkelen tot kunstschilder.

Na enkele jaren vestigt hij zich met een soort staatsstipendium voor aanvullende artistieke vorming in Rome, waar hij zijn eerste zeegezichten maakt. Ook ontmoet hij er de Nederlandse beeldhouwster Julie Mijnssen, de eerste vrouw met een "Prix de Rome". Zij trouwen in 1900 en vestigen zich in Nederland. In 1904 laten zij een huis, met een schilder- en een beeldhouwatelier, bouwen in Aerdenhout.

Door contacten met directeuren van scheepvaartmaatschappijen, krijgt Mendlik de gelegenheid reizen met hun schepen te maken. In 1904 ziet hij voor het eerst de Atlantische oceaan, andere reizen brengen hem naar de Middellandse zee, Nederlands Oost-lndië, Zuid-Amerika, West-lndië en elders. Hij wordt een zeer bevaren zeeschilder, die veel avonturen meemaakt. Slecht weer deert hem niet, want hij heeft geen last van zeeziekte. Aan boord werkt hij hard en maakt vier à vijf schetsen, aquarellen of olieverfschilderijtjes per dag.

Na thuiskomst van zijn reizen werkt hij de verzamelde impressies met olieverf op doek uit. Kunsthandelaren leren zijn werk kennen en exposeren het. Bij kunsthandel Van Wisselingh te Amsterdam verkoopt hij in de loop der jaren zestig schilderijen.

De pers besteedt aandacht aan zijn werk, vaak in zeer positieve commentaren. Zijn naturalistische weergave van golven in beweging en kleurgebruik worden veel geprezen. Maar er is ook kritiek. In 1923 schrijft dagblad De Telegraaf: "Mendliks marines laten geen ruimtebeelding zien. Mendlik versmaadt de zee met schepen te bevolken".

Kopers van het werk zijn veelal particulieren uit zijn leefomgeving. Musea, inclusief maritieme musea, hebben het niet aangekocht, waarschijnlijk omdat de schilderijen niet verhalend zijn. Hoewel technisch zeer knap geschilderd, wordt de gemiddelde bezoeker, op een enkele uitzondering na, door de op het eerste oog eenzijdige beeldvormen onvoldoende geboeid. Tot de uitzonderingen behoren zeker (ex-)zeevarenden. Zij herkennen de beelden van golfbeweging en kleuren, die significant zijn voor een bepaald zeegebied. Het water op Mendliks doeken is niet statisch of verstild weergegeven, maar leeft zoals de zeeman het ziet of in zijn geheugen heeft opgeslagen.

Je kunt zeggen dat Mendlik portretten van de zee heeft geschilderd. Ze zijn herkenbaar en karakteristiek, zoals hij ook mensen portretteert in periodes wanneer hij wat langer aan wal is. De in Boedapest verworven vaardigheden (hij maakte er o.a. een statieportret van koning Frans Jozef), gebruikt hij veelvuldig in Aerdenhout en omgeving. De periodes waarin hij niet naar zee kan, zoals tijdens de wereldoorlogen, zijn zeer geschikt om aan portretten te werken. Hij maakt er zo'n 270, naast een oeuvre van meer dan 650 marines.

Behalve als kunstenaar wordt de erudiete en hoffelijke Mendlik maatschappelijk zeer gewaardeerd: hij heeft veel vrienden, houdt lezingen, is lid van de Rotary en wordt door de gemeente Haarlem benoemd in de Commissie van Toezicht op het Frans Halsmuseum.

In 1948 krijgt hij de Nederlandse nationaliteit.

Als hij vijftig jaar in Aerdenhout woont, koopt de gemeente een zeegezicht van hem aan. Na zijn overlijden in 1963 wordt een laan omgedoopt in Oscar Mendliklaan.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Összefoglalás

A holland tenger-festők művei hajók, tengeri csaták, hajótörések, halászok és tengerészek képét idézik fel képzeletünkben. Ők az ember és a tenger közötti viszonyt akarják kifejezésre juttatni. A víz az ő festett történeteiknek csupán a színfalát képezi, de semmiképpen sem annak a súlypontját.

Mendlik Oszkár, magyar eredetű festőművész új fajta tengeri festészetet indított el. Az ő tiszta tengeri festményei nincsenek 'bebútorozva'. Nincsenek bennük hajók, hajósok, sirályok. Csak tenger és levegő. Néha tengerpart vagy tengerparti sziklák láthatók.

Mendlik, aki a Kárpátok lábánál született, Budapesten nőtt fel. A gimnázium befejezése után rajztanári oktatást nyert egy akadémián, amelyhez festői képzés is járult. Életében először húsz éves fejjel pillantotta meg az Adriai Tengert Fiuménél (jelenleg Rijeka). Ez a találkozás, melyet néhány hajó-út követett, azt eredményezte, hogy a tenger mind nagyobb szerepet kezdett játszani életében. Miközben rajztanár volt egy technikai főiskolán, szabad idejében tovább fejlesztette magát mint festőművész.

Néhány évvel később állami ösztöndíjjal Rómában telepedett le, ahol első tengeri képeit festette. Ott találkozott Julie Mijnssen holland szobrászművésszel, az első nővel, aki 'Prix de Rome'-ot kapott. 1900-ban megesküdtek és azután Hollandiába költöztek. 1904-ben házat építtettek Aerdenhout-ban, festő- és szobrász-teremmel.

Hajózási társaságok igazgatóival való kapcsolatai segítségével Mendliknek alkalma nyílt e vállalatok hajóival bejárni a tengert. 1904-ben látta meg először az Atlanti Óceánt. Útjai a Földközi Tengerre vitték, később Holland Kelet-Indiába, Dél-Amerikába, Nyugat-Indiába s máshova. Sok földet bejárt tengeri festő lett, sok kalandot megélt. Rossz idő nem zavarta, mert tengeri betegségtől nem szenvedett. A hajón keményen dolgozott. Naponta négy-öt vázlatot, akvarellt vagy olajfestményt készített. Útjairól hazatérve összegyűjtött benyomásait olajfestményekben vásznon dolgozza ki. Műkereskedők megismerték és szívesen állították ki műveit. Az amszterdami Van Wisselingh műkereskedésben az évek folyamán hatvan festményt adott el.

A sajtó figyelmet szentelt munkájának, gyakran pozitív értékeléssel. A mozgó hullámok természethű megjelenítését és színhasználatát sokat dicsérik. Azonban bírálat is olvasható. 1923-ban a 'De Telegraaf' nevű napilap így ír: 'Mendlik tengeri festményei nem mutatnak térszemléletet. Mendlik nem hajlandó a tengert hajókkal benépesíteni.'

Festményei vásárlói rendszerint magánszemélyek az ő életköréből. Múzeumok, ideértve a tengeri múzeumokat is, nem vásárolták őket, vaiószínűleg azért, mert festményei nem elmesélő jellegűek. Ámbár e műalkotások technikailag kiválóan vannak megfestve, mégis az első pillantásra az egyoldalú képformák a legtöbb látogatót - egy-két kivétellel nem inspirálják eléggé. A kivételekhez tartoznak minden bizonnyal azok, akik a tengereket beutazzák vagy beutazták. Ők felismerik a hullámok mozgását és színét, amelyek egy-egy tengerre jellegzetesek. Mendlik vásznain a víz nem sztatikus, nem hallgatag, hanem úgy él, ahogy azt a tengerek embere látja és ahogy emlékezetében megőrzi.

Mondhatnánk, hogy Mendlik portrékat festett a tengerről. Tengeri festményei felismerhetők és jellegzetesek éppenúgy mint portéfestményei, melyeket emberekről készített, ha hosszabb ideig a szárazföldön volt. Budapesten kifejlesztett festői képességeit (többek között Ferenc József királyról is készített arcképet) Aerdenhoutban és környékén sokszor felhasználta. Olyan időszakok, amikor nem volt lehetősége tengerre kelni - mint például a világháborúk alatt -, kiválóan alkalmasak voltak arcképek festésére. 270 portrét festett 650 tengeri festménye mellett.

A művelt és udvarias Mendlik nem csupán mint művész nyert elismerést, hanem társadalmilag is nagy megbecsülésnek örvendett. Sok barátja volt, előadásokat tartott, a Rotary Klub tagja volt s Haarlem városa kinevezte őt a Frans Halsmuseum Felügyelő Bizottsága tagjává. 1948-ban nyerte el a holland állampolgárságot.

Midőn 50 éve Aerdenhoutban lakott, a város megvette egyik tengeri festményét. 1963-ban történt elhunyta után egy utca az 'Oscar Mendliklaan' nevet kapta.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Summary

Dutch maritime painters evoke in their work images of ships, naval battles, shipwrecks, fishermen and other mariners. They aim to present the relationship between man and the sea: the water of the sea forms the setting and most certainly not the main subject of their painted narratives.

Oscar Mendlik, painter of Hungarian descent, introduces in our country a new kind of marine painting. His pure seascapes are unfurnished: just sea and sky; no ships, sailors or seagulls fill in the image. Sometimes however he shows a beach or a rocky coast.

Mendlik, born in the foothills of the Carpathians, grows up in Budapest. After finishing grammar school he goes to an academy to learn the art of drawing and join in the connected painting class. When he is twenty years old, he sees the sea for the first time, the Adriatic in Fiume (now Ryeka). This experience, followed by several boating trips, turns the sea into the central focus in his life. Working as an art teacher at a technical school, in his spare time he goes on educating himself into a painting artist.

Some years later, helped by a state scholarship, he settles in Rome to further his artistic education and there he paints his first seascapes. He also meets the Dutch sculptress Julie Mijnssen, the first woman to win the "Prix de Rome". They marry in 1900 and settle in the Netherlands.

In 1904 they have a home built, fit to house a painters's and a sculptor's studio, in Aerdenhout.

Thanks to good contacts with board members of shipping companies, Mendlik gets the opportunity to travel and work onboard their ships. In 1904 he sees the Atlantic for the first time, other voyages bring him to the Mediterranean, the Dutch East-Indies, South-America, the West-Indies and elsewhere. He becomes an experienced sailor and marine painter, living many adventures. Bad weather cannot bother him for he knows no seasickness. He works hard on shipboard making four to five sketches, water colours or small oil paintings a day.

Coming home from his travels he works out in oil on canvas the impressions he collected. Art dealers get to know his work and put it on exhibition. Through the years the art shop Van Wisselingh in Amsterdam sells sixty of his paintings.

Art critics mention him often in very favourable reviews. They praise his naturalistic rendering of the movement of waves and his dealing with colours. But there is criticism as well. In 1923 the daily paper De Telegraaf writes: "Mendlik's seascapes show no depth related image. Mendlik disdains to populate the sea with ships".

His work is bought mostly by private persons from his surroundings. Art museums nor maritime museums have purchased his work, probably because his paintings tell no story. Although his seascapes impress as brilliantly painted in a technical way, apart from some exceptions, the average visitor is not sufficiently fascinated by images that look one-sided at first sight. Surely (former) sailors belong to the category exceptions. They recognize the movement of the waves and the colours, that are specific for certain sea-areas. The sea is not rendered as stationary and still on Mendlik's canvases but alive like a sailor sees it or has it stored in his memory.

You could say that Mendlik has painted portraits of the sea. They are recognizable and characteristic in the same way he portrays people in the periods that he stays ashore for a longer time. The skills he acquired in Budapest (he made a gala-portrait of King Francis Joseph) he frequently uses in Aerdenhout and environs. The periods during which he cannot go to sea, like during the two world wars, are very convenient for painting portraits. He makes some 270 of them besides his oeuvre of more than 650 seascapes.

The erudite and courteous Mendlik is socially not only appreciated as an artist: he has many friends, gives lectures, is a Rotarian and the city of Haarlem has made him member of the Board of Supervisors of the Frans Halsmuseum.

In 1948 he receives Dutch citizenship.

When he has lived in Aerdenhout for fifty years the municipality buys one of his seascapes and after his death in 1963 a road in Aerdenhout is renamed Oscar Mendlik road.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

Michiel de Ruyter

2005. május 2-án az amszterdami Nieuwe Kerk-ben De Ruyter admirális tiszteletére ünnepi megemlékezésre került sor. Összeállításunkban közöljük Szentiványi Gábor őexcellenciája — hágai magyar nagykövet — megemlékező szavait, valamint A.P. van Vliet beszédét.

SZENTIVÁNYI, Gábor : De Ruyter tengernagy – megemlékező szavak

A de Ruyter család igen tisztelt tagjai!
A Holland Királyi Haditengerészet képviselői!
Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A 26 magyar gályarab protestáns lelkész kiszabadítására emlékezve engedjék meg, hogy ezúttal De Ruyter tengernagy, mint hitében erősen hívő ember személyes jellemzőiről szóljak.

Több mint 300 év távlatából is érezhető, hogy De Ruyter vallásos meggyőződése és az általa vallott erkölcsi normák, párosulva eltökéltségével és az ügy iránti kitartó odaadásával elengedhetetlen feltételei voltak, hogy végrehajthassa nagyszerű tettét, a vallási meggyőződéséért gályarabságra ítélt magyar lelkészek kiszabadítását. Az akkori Európa politikai szolidaritása és a holland parlament felhatalmazása mellett De Ruyter hite és személyes következetessége tették lehetővé, hogy kemény tárgyalások eredményeképpen valamennyi gályarab visszanyerje szabadságát.

A tengernagy erkölcsi értékek melletti elkötelezettsége párosult hazája szeretetével és vélhetően a Habsburg elnyomással szembeni fenntartásaival. Ezek voltak a jellemzői több évszázadon keresztül a hazájukért, nemzeti függetlenségükért és vallásszabadságukért küzdő magyar hazafiaknak is.

Figyelemre méltó, hogy De Ruyter 1676-os nagyszerű tette révén Hollandiát és Magyarországot első ízben éppen az olyan értékek közös vállalása kötötte össze, amelyeket napjainkban is oszt a két ország népe: a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok, valamint a szabad véleménynyilvánítás és vallásgyakorlás joga.

Rendkívül felemelő érzés számomra, hogy e nemes cselekedet 329. évfordulóján Magyarország és Hollandia immáron együttesen tagja a közösen vallott értékeken alapuló európai politikai-gazdasági intézményeknek, mint az Európai Unió, vagy a NATO.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

VAN VLIET, A.P. : De Ruyter – a Hungarian hero

On Monday, Nov. 11, 1675, a clerk of the States General put in the minutes the following:

> "Received a letter from Ambassador Hamel Bruijnincx, from Vienna, in which he brings to the attention of the States General the case of the Hungarian ministers.
> It has been decided that a copy of this letter will be handed to the committee of foreign affairs.
> They will research further the issue of the Hungarian ministers.
> By mail, lieutenant-admiral De Ruyter is also being informed of the miserable situation of the Hungarian ministers.
> He is instructed to contact the commander of the Spanish gallows, the prince of Montesarchio, to pursue the immediate release of the Hungarian ministers from the gallows.
> De Ruyter will get the letter thru Consul Van Dalen in Naples".

This report immediately questions why the States General enlist their admiral to free the Hungarian ministers from the Spanish gallows.

The relationship between The Netherlands and Hungary

This rescue operation fit into a longer tradition. There has been a longstanding relationship between the two countries in many areas. During the growth of the Calvinism in Hungary there were insufficient education possibilities for future ministers. For years a large number of theology students studied at the Dutch universities of Utrecht, Franeker, Leyden, Groningen and Harderwijk. Michiel de Ruyter contributed to this relationship by freeing a number of Hungarian ministers from the gallows in 1676. Today, we remember De Ruyter's efforts here at his tombstone in the Nieuwe Kerk, in Amsterdam.

Hungarian Ministers on the Gallows

In the first half of the 16th century Hungary was split into three areas, during an attack by the Turks. The Habsburg dynasty ruled over the western and north-western part of the country. Since 1551 the princedom of Zevenburgen covered the eastern and north-eastern part. From 1541 till 1686 the Turks ruled the central part of Hungary. During the religious wars of the 16th century, a majority of the Hungarian population chose Protestantism over and against the Roman Catholic Habsburgs. In the 17th century the Jesuits started the contra-reformation. Freedom of religion was especially curtailed under the reign of Leopold I (1657-1705). He followed the example of the French Sun King, Louis the XIV. Ministers were forced to convert to Catholicism. Refusal meant heavy punishment.

In March 1674, about 800 protestant ministers were sent to the Pozsony court, even those, living in the Hungarian section ruled by the Turks. The expression 'Rather Turkish, then Catholic' originates from this time. 336 ministers showed up at court. They were all found guilty of rebellion and sentenced to death. Out of leniency Leopold I gave them the choice either to convert or to emigrate. Thru coercion and torture, the majority at last accepted Leopold's proposal. However, 89 rejected his 'mercy'. 42 of them were forced to walk to Naples under extreme difficult conditions. 26 Hungarians ended up on the gallows of the Spanish viceroy of Naples.

Protests by the Swedish, Danish and German envoys at the court in Vienna were in vain. Even the influential Dutch Ambassador Hamel Bruijnincx, had no success at Leopold's court in Vienna. His report, written by the order of the States General, entitled "*Innocence of evangelical teachers to the rebellion*" had no effect either. At last the States General sent Admiral De Ruyter to free the 26 Hungarian ministers.

The liberation of the ministers

In 1675 lieutenant-admiral Michiel de Ruyter had been sent to the Mediterranean area to assist Spain against France. Together with the Spanish fleet he had to deal with the French privateers, the re-capture of Messina from the French, and the protection of the Dutch merchant fleet in that area. The Spanish fleet included a few gallows, on which the Hungarian ministers were enslaved.

On the last day of the year 1675 De Ruyter received the letter from the States General, with the task to free the Hungarian ministers. Conforming to these instructions, he brought their situation to the attention of the marquis De Los Velez, the Spanish viceroy of Naples. On February 10, 1676, things started to move. By mail the marquis De Los Velez informed De Ruyter that:

© Copyright Mikes International 2001-2005

'the liberation of the Hungarian religious people has been approved'.

One day later they were free. The fleet preachers Westhovius and Viret collected their collegues, after 9 months on the gallows. Their arrival has been vividly captured by Gerard Brandt, the biographer of De Ruyter:

> "They arrived at the Dutch fleet in a pity state, their clothe torn, half naked, skin and bones, with ugly boils and sores, you could not watch them without pity, especially since there were among them elderly gray men, who, thru their demeanor, pale and skinny beings, demanded honor and respect".

Thus they arrived at the admiral ship "De Eendracht".
De Ruyter received them on his deck. The 21 reformed ministers and rectors and the five Lutheran ministers extensively thanked De Ruyter. After a speech by the admiral the group was divided over the various ships of the squadron, with the mission: "To go forth, and do your utmost, once home, to be united, to make my reward complete".

A few days later De Ruyter wrote to his daughter Margaretha and his son-in-law, minister Bernardus Somer what would be his last letter.He described at length the situation of the Hungarian ministers. He ends his letter with the words: "It pleases my soul, that we have freed these prisoners from slavery". One of the conditions of freeing the Hungarian ministers was that they could not return to the Habsburg area. Unfortunately for them they had to go thru the sea battles while on board the Spanish-Dutch fleet. It took months before they set foot on shore in the Republic.

On April 29, 1676, De Ruyter died on board "De Eendracht" as a result of wounds inflicted during the battle of Etna. Almost one year later, on March 13, 1677, he was buried in the Nieuwe Kerk at Amsterdam.

For the Dutch De Ruyter is the greatest sea hero.
For the Hungarians De Ruyter is the saviour of 26 ministers.
For the Dutch and the Hungarians De Ruyter will always be one of the most important people in their history.

After World War II a lot of Hungarian children stayed with Dutch guest families. In 1956, after the communist take-over, large numbers of Hungarians fled their country, many of whom permanently settled in The Netherlands.

We hope that this special bond between The Netherlands and Hungary may continue for years to come, and that the laying of this wreath at the tomb of our great admiral De Ruyter may contribute to this.

Dr. A.P. van Vliet
May 2, 2005

Sources

- Institute for Maritime History, The Hague, Persoonsdocumentatie De Ruyter.
- National Archives The Hague, Archief Staten-Generaal, inv.nrs. 1759 (verkorte notulen) 3950 (geheime notulen), 5612 (uitgaande brieven).
- National Archives, The Hague, Collectie De Ruyter, inv.nr. 158.
- P.J. Blok, *Michiel Adriaanszoon de Ruyter* (Martinus Nijhof, Den Haag, 1928) 382-385.
- G. Brandt, Het leven en bedryf van den heere Michiel de Ruiter, hertog, ridder & l.admiraal generaal van Hollandt en Westvrieslandt (Amsterdam, 1687) 961-963.
- van der Moer, De luitenant-admirael-generael. Een beknopte levensbeschrijving van Michiel Adriaenszoon de Ruyter (Uitgeverij van Wijnen, Franeker, 2000) 72.
- R. Prud'homme van Reine, Rechterhand van Nederland. Biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter (Amsterdam/Antwerpen, 1996).
- K.C. van Spronsen, Getrouw tot in de dood. Een verhaal van de vervolging in Hongarije in 1673 en de verlossing van een aantal predikanten uit de macht van Rome door Michiel Adriaansz. de Ruyter (Vianen, z.j.).

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

KÖNYVAJÁNLÓ

ARDAY, Géza :

Egy franciául alkotó, Svájcban élő és magyar származású írónő regényéről

Agota Kristof: *Trilógia*

Agota Kristof, vagyis született Kristóf Ágota Csákváradon, 1935-ben látta meg a napvilágot. 1956-ban elhagyta az országot, és férjével együtt Svájcban telepedtek le. Kizárólag francia nyelven ír. Magyarra eddig két művét fordították le: az 1996-ban megjelent *Trilógiá*t, majd 2000-ben a *Tegnap* című kisregényt. 1970 óta foglalkozik komolyan az írással, bár már 14-15 évesen kezdett el írni, ez szerezte számára a legnagyobb örömet, semmi mást nem akart csinálni, csak írni akart. *„A fejben minden könnyen zajlik,* - nyilatkozta egy riport kapcsán - *de mihelyt írunk minden nehézzé válik."* Ugyancsak egy interjújában mondta, hogy valami belső kényszer szorítja az írásra, hogy tegyen valamit, különben az életének nem volna értelme. Pályája kezdetén költeményeket, drámákat, később regényeket írt. Ez utóbbiaknak köszönhető a sikere, mert egyéni stílusával külföldön, számos országban nagy kritikai- és közönségsikert aratott. 1996-ban a rangos Alberto Moravia–díjjal ismerték el, mint írót. Egyedülálló az, ami vele történt az irodalmunkban, hiszen hírnevét nem az anyanyelvén írt regényeivel szerezte, hanem amiket franciául írt; eddig különféle kiadásokban 97 könyve jelent meg.

Eredetileg Agota Kristof nem akart regényt írni. A *Trilógia* több novellából állt össze, amihez később az elejét és a végét kellett „csak" megírni. Első regénye *A nagy füzet* volt, mely a Trilógia első részévé vált, mely rövid történetekből áll. A történetdarabkákat följegyző ikrek, akik önmagukkal és másokkal is kíméletlenül kísérleteznek, fogalmazás közben lemondanak a történetek kiszínezéséről. *„Azok a szavak, amelyek érzéseket jelölnek,* - olvasható ebben a részben, az ikrek szájába adva - *igen homályosak, jobb, ha kerüljük a használatukat, és ragaszkodunk a tárgyak, az emberek és önmagunk leírásához, vagyis a tények hű leírásához".* A regény legelején a kamasz ikerpár tudatos edzéssel megszabadul a fájdalomtól, s feltornásszák magukat a fájdalomküszöb tetejére, majd kiirtják a nyelvből a személyes jelentést, hogy ne is kelljen - még szavak szintjén se – érzelmesnek lenni. Ezáltal nem irtóznak, nem félnek és nem szeretnek. A személyiség határai elmosódnak, a viszonyok elbizonytalanodnak, és bekövetkezik az érzelmek és érzékek visszafejlődése. A tények hű leírása közben kirajzolódik egy határszéli K. nevű kis város. Ez a város Kőszeg. A szavak a magyar olvasó szemének többletjelentést kapnak, hiszen az aknazár a vasfüggönyt jelenti, a fővárosban kirobbant forradalom 1956-os magyar szabadságharcot adja hírül. A trilógia magába foglalja a háborút, a kemény és puha diktatúrák borzalmait, az átjárhatatlan határokat. Ezeket a történelmi helyzetekből adódó félelmeket nem horizontálisan, tér-idő adatokkal jeleníti meg az írónő, hanem az idegekben, az idegek és az elme harcában. A két ikertestvér, akik a regény végére elválnak egymástól, mert az egyik átlépett a határon, a másik viszont itt maradt. A regény tovább szövi az ikrek sorsát. Lucas és Claus név szerint is megneveződik. Azonban a nevek előkerülése nem elegendő ahhoz, hogy a regénybeli helyzetek tisztázódjanak. Megfigyelhető a Trilógia egészében a francia új regény iskolateremtő technikája, amikor egymásba folyik a képzelet és a valóság, és így minden elképzelhetővé válik, még az is, hogy az ikerpár nem is létezik. Az egy kötetben kiadott három regény első része már önállóan is megjelent magyar fordításban. Az első rész, *A nagy füzet*, kaffkai rövidségű történetekből áll. Eseményekben igen gazdag, a stílusa rideg, a narrációja (a gyerekek általi megfogalmazásmód) abszurd és megdöbbentő. Szinte hihetetlen, de megoldásnak különleges a szenvedő gyerekek érzelemmentessége, amely önszemléletükben és környezetükhöz való viszonyukban is megnyilvánul. A második, *A bizonyíték* romantikus cselekményvezetésű regény, az elsőnél érzékenyebb és lazább szerkezetű, és érettebb. A vége felé viszont szerteindázik és szétfolyik a történet. *A harmadik hazugság* pedig két elbeszélés skizoid vallomásformába öntve, melynek a címe arra utal, hogy talán az előző kettő is hazugság volt. *„A történet éppen igaz volta miatt elviselhetetlenné válik. Kénytelen vagyok megváltoztatni"* - mondatja a narrátorral. Az első részt, a fogalmazásokat többes szám első személyben adják elő az ikrek, a második rész harmadik személyű, ez az utolsó rész pedig két énvallomásból áll. Lucas az első rész végén tizenöt éves, eltűnésekor harminc, majd húsz év múlva kerül elő. *A nagy hazugságban* összezavarodik minden. A második részben már-már átláthatóvá vált történet után csalódottan hiányoljuk az átlátható végső megoldást.

A harmadik hazugság hőse írta az előző részt: *A nagy füzet*et. A főszereplő testvért teremtett magának, valójában csak egyedül élt, nagyon magányosan a nagyanyjával, és megszépítette a múltat. Az első részben még lázadnak az ikrek az

© Copyright Mikes International 2001-2005

elviselhetetlen ellen, azonban ahogy időben haladunk előre, ez csökken és egyre kevésbé lázadoznak, mert rájönnek, hogy az élet ilyen borzalmas. Kemény, úgymond teljesen kicsontozott, leegyszerűsített és kegyetlen mondatokat ír Agota Kristof. *„Mindenki azt mondja, hogy szomorú könyveket írok* – nyilatkozta egy riportban –*, azonban az a véleményem, hogy egy könyv nem lehet olyan szomorú, mint az élet”*. Könyveinek az alaptémái: a száműzetés, a magány és főleg a gyökértelenség.

BOOK REVIEW

In this issue Mr Arday presents us Agota Kristof — a Hungarian-born writer living in Switzerland after she left Hungary in 1956. Her speciality is that despite her origin she only writes in French. Up until 97 books of her were published in several editions. Two of them were translated into Hungarian: the *Trilogy* (published in 1996) and the *Yesterday* (published in 2000).

In this review we get a brief introduction into the *Trilogy*. We learn from Mr Arday that the Trilogy was created as a bundle of short-stories. Throughout all the three volumes of the Trilogy we can feel the influence of the technique of the new French novel, namely the borderless crossing of imagination and reality.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

ÍGY ÍRTUNK MI

~ Válogatás a XX. századi nyugati magyar emigráció sajtójából ~

Az előző periódusban megjelentettük könyvkiadásunk keretében a '*Brandenstein Béla Emlékkönyv*' c. kötetet, amely a 2001-ben Miskolcon tartott Brandenstein-emlékkonferenciának anyagát tartalmazza. Ezennel elkezdjük Brandenstein Béla életművét elektronikusan publikálását. Jelen összeállítás ízelítőt ad az író gazdag munkásságából. Itt mondunk köszönetet az örökösöknek a szerző műveinek a Bibliotheca Mikes International keretében történő elektronikus kiadásához adott hozzájárulásukért.

Katolikus Szemle

1989.
XLI. évfolyam 4. szám

HANÁK, Tibor : Brandenstein Béla – A filozófus

Az augusztus végén 88 éves korában elhunyt Brandenstein Béla filozófus egy egész nemzedéket tanított világszemléletre és gondolkodásra Budapesten, majd a második világháború után a saarbrückeni egyetemen adott elő 41 szemeszteren át 1969-ig, de utána is vendégprofesszorként tovább működött és írta könyveit. Két katedrája volt, két szellemi közegben hatott, de magyarországi működése már elhalványult, a fiatalabb értelmiségiek már keveset tudnak róla és azt is ferde beállításokon keresztül. Brandenstein Béla professzor olyan szuverén filozófiát és gondolkodásmódot képviselt, melyhez foghatót az ő színvonalán aligha találunk szerte a világon. Sírbaszállt vele a rendszeralkotó filozófia egyik utolsó képviselője.

1901 március 17-én született Budapesten katonatiszti családban. Nagyapja szász volt, s belépett az osztrák hadseregbe; így kerültek az Osztrák-Magyar Monarchia területére. Apja ezredes volt, 1918 után a magyar hadseregben. Brandenstein Béla kétnyelvűsége korán kezdődött, részben adva volt a családdal, részben pedig abba a szerencsés helyzetbe került, hogy mikor öt éves volt, apja csapattestét az osztrák fővárosba helyezték át. Ott élt a család 1906-tól 1911-ig, minek következtében Brandenstein Béla az alapfokú iskola három osztályát Bécsben végezte. A nyelv anyanyelvi szinten való megtanulásához ez elegendő volt, viszont a műveltséget meghatározó középiskola tartamára visszakerült Budapestre. 1919-ben érettségizett, de már ekkor bölcseleti kérdések foglalkoztatták.

Mint kiadatlan életrajzában írja, már 18 éves korában azon törte a fejét, hogy miként lehetne észérvekkel, tehát filozófiai módon és mindenki számára elfogadhatóan bebizonyítani Isten létét. Eddig is, de ettől kezdve méginkább pályájának jó része olyan, mintha logikai levezetések megvalósítása lenne. Négy éven át tanult a budapesti egyetemen Kornis Gyulánál, akit bár eklektikus gondolkodónak, de igen művelt, olvasott professzornak tartott. Mestere azonban Pauler Ákos volt, aki viszont csak kora miatt láthatott tanítványt Brandenstein Bélában, hiszen egyenrangú félként vitatkoztak egymással főképp Pauler logikai platonizmusáról, mely sehogy sem akart a tanítvány fejébe férni. « Hogyan lehetnek elválasztva a dolgoktól a dolgok ideái? » — kérdezte professzorától. A válasz kielégítetlenül hagyta, s máris hozzálátott saját elméletének kidolgozásához. Megszállottan olvasta a filozófia klasszikusait s nézeteikhez mindig feljegyezte saját felfogását, a felvetett problémák megoldási javaslatát. Olyan izgatottan dolgozott, hogy éjszakánként papírt és ceruzát tett éjjeliszekrényére, s ha eszébe jutott egy gondolat, sötétben jegyezte fel. Filozófiai rendszerét fejben készítette el, átgondolta minden részletét, s a megírás már csak mechanikus munka volt számára: gondolatait mintegy csak le kellett « hívni ». 1924 május 1-én kezdte el német nyelvű főműve, a *Grundlegung der Philosophie* első kötetének írását s már ugyanez év június 30-án kész is volt vele; júliusban megírta a második, az év végéig a harmadik kötetet.

1924 észétől a berlini Collegium Hungaricum lakója volt, ösztöndíjat kapott, hogy hallgassa Eduard Spranger és Romano Guardini előadásait. Főképp az utóbbi tett rá nagy hatást vallásosán komoly gondolkodásával. Ekkor azonban már maga is filozófiai doktor volt. 1925-ben, 24 éves korában a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári irodáját vezette, 1927-ben egyetemi magántanár lett és 1927/28 téli szemeszterében kezdte meg előadásait a budapesti egyetemen, s ekkor jelent meg nyomtatásban az említett *Grundlegung der Philosophie* is, melyet később *Bölcseleti alapvetés* címmel adott ki magyarul. Mikor mestere, Pauler Ákos meghalt, ő került a magyar filozófiai élet vezető pozícióiba: a budapesti tudományegyetem filozófiai tanszéke élére, az Akadémia Filozófiai Bizottságának elnöki székébe, s a Magyar Filozófiai Társaság igazgatója lett, majd megválasztották az egyik nemzetközi filozófiai kongresszus elnökévé.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Egymásután jelentek meg filozófiai munkái. Először a nagy megalapozás, rendszerének összefoglalása, az említett *Bölcseleti alapvetés,* majd — mintegy erre ráépítve — a többi: a filozófiai antropológiája, *Az ember a mindenségben,* a *Művészetfilozófia,* az *Etika* és filozófiatörténeti munkái, köztük a nagy *Nietzsche-könyv.* Brandenstein Béla nevéhez fűződik Platón összes művei magyar fordításának megjelenése is. A két kötetes, több mint 1300 oldalas összkiadás Brandenstein Béla szerkesztésében jelent meg 1943-ban.

> Mikor egyetemi előadásait megkezdte, alig volt idősebb mint a diákok. Nyurga alakjával közéjük keveredett, s hangja sem volt valami öblös, — még idős korában sem. A diáklányok « szép Brandensteinnek », a diákok Béluskának nevezték és az egyetem folyosóján — persze «véletlenül» — a vállára vertek. Mikor elutazott egy külföldi filozófuskongresszusra, a rendezők azt hitték könyvei alapján, hogy majd egy bölcs öreg, vagy egy meglett professzor érkezik meg, s helyette egy vékonydongájú magas fiatalember pattant le a vonatról. Harminc éves korában már fél Európa tudott róla.

Természetesen nemcsak bámulói voltak. Egyes kollégái ki nem állhatták, hogy annyira tehetséges és törekvő. Az egyik magyar filozófus azt írta róla egy magánlevélben, hogy minden témát felkapott és « elírt » mások elől. Állítólag így született meg Kierkegaardról szóló könyve, majd pedig az első egzisztencialista hangok hatására a hatalmas antropológiai mű, *Az ember a mindenségben.* Sokan irigyelték, hogy túl sokat ír. Volt, aki ezt azzal magyarázta, hogy túlságosan magányos, szüksége van a közlés ilyen formájára, míg viszont mások azon panaszkodtak, hogy Brandenstein túl jó diplomata, rengeteg kapcsolata van; az egyik azt mondta, búskomor ember, a másik, hogy mindent mosolyával old meg.

Csupa féligazság. Az kétségtelen, hogy elméleti kérdésekben nem ismert tréfát, a vitákban győzni akart, nyugtalanította, ha valakinek más véleménye volt, mint neki. Az emberi érintkezésben azonban vidám benyomást keltett. Valóban nagy diplomáciai érzékkel rendelkezett, egy időben arra is gondolt, hogy diplomata lesz. Erre képesítette volna nyelvtudása is. A magyaron és németen kívül tudott olaszul, franciául, spanyolul, s jól olvasott latinul és görögül. A tudományokban is igen jártas volt, amiről főképp az imént említett antropológiai munkája tanúskodik. A természettudományok egyes ágazataiban annyira otthon volt, hogy szaktudósokkal egyenlő síkon tudott vitatkozni.

Már készen volt a gellérthegyi villa — a « villuska », mint ő nevezte —, boldog családapának tudhatta magát öt gyerekkel (négy lányával és egy fiával, a legfiatalabbal), pályájának csúcsán volt élete felén, 44 éves korában, mikor a szépen épülő karriert, a logika rendjét felborította a történelem. A második világháború vége külföldre sodorta.

Működése első felével kapcsolatban több legenda, rosszindulatú értelmezés és vádaskodás keletkezett. Sándor Pál magyar filozófiatörténete a Brandenstein Bélát tárgyaló fejezetnek ezt a címet adta: « A Harmadik Birodalom bűvöletében ». Szemére vetette, hogy « szolgálta az egyházi reakció világnézeti törekvéseit », valamint, hogy « Brandenstein Arisztotelésztől Hitlerig meglehetős kerülő, gyakran fondorlatos úton találta meg az utat » — hangsúlyozom, hogy ez a pongyola fogalmazás nem tőlem, hanem Sándor Páltól származik. Ő kifogásolta azt is, hogy Brandenstein Béla elutasította a materializmust, de csak a « metafizikus materializmust » ismerte, « a dialektikus materializmusról még csak nem is hallott ». Így Sándor Pál magyar filozófiatörténete. 1986-ban a *Magyarország* című hetilapban is vita folyt a most elhunyt professzorról. Az egyik olvasó minősíthetetlenül hetvenkedő és lekezelő módon, megalapozatlan állításokkal teli levélben azt írta többek között, hogy Brandenstein volt az egyetemi tanárok között az egyetlen, aki « a nyilasokkal ment Nyugatra és ott is maradt ».

Hogyan szolgálta volna az « egyházi reakció világnézeti törekvéseit »? Brandenstein Béla mélyen vallásos ember volt és a katolicizmus híve. Filozófiája azonban számos ponton eltért a megszokott egyházi felfogástól, Zemplén György, a hittudományi kar későbbi professzora azt írta « Báró Brandenstein Béla világképe » című cikkében, mely a *Katolikus Szemle* 1935-ös évfolyamában jelent meg, hogy a történelmi értelemben vett keresztény bölcseletet, az arisztotelikus tomizmust tekintve « egyszerre szembeszökő (lesz) az ellentét és Brandenstein nem is tagadja, hogy világképe nagyon eltér az arisztotelikus thomista világképtől ». Eszerint — mint Zemplén György összegezésként írta — « Brandenstein érdekes példája egy keresztény, de nem skolasztikus filozófiának ». Aki ismeri későbbi megnyilatkozásait, nagyon jól tudja, hogy nemcsak filozófiai síkon, de sok más tekintetben sem értett egyet bizonyos « egyházi törekvésekkel ».

Vagy talán « a Harmadik Birodalom bűvöletében » élt volna? — mint Sándor Pál filozófiatörténete állítja — Arisztotelésztől Hitlerig vezetett útja? Ilyet csak az írhatott, aki nem olvasta Brandenstein Béla idevonatkozó fejtegetéseit és nem ismerte attitűdjét. Épp mélyen vallásos felfogása kizárta, hogy híve legyen bárminemű világi teremtmény, akár az anyag, akár a faj istenítésének. Humanizmusról szóló írásában a « fajőrületet » az ember « önelvetésének », nem az *Übermensch,* hanem az *Untermensch* megnyilvánulásának tartotta és « szűkagyúságnak » nevezte a biologizmust. Ha Sándor Pál a hatalmas *Nietzsche*-könyvnek legalább az első és utolsó oldalait elolvasta volna, észre kellett volna vennie, hogy ez a mű a nemzetiszocializmus *ellen* íródott. Brandenstein Béla bár nagyszerű, de veszélyes gondolkodónak tartotta a német költőfilozófust, akinek írásait sokféleképpen lehet magyarázni: « Eszméiben sok van, ami sohasem lehet korszerű, mert teljességgel, néha beteges egyoldalúsággal egyéni » — írja Brandenstein Béla. A Nietzsché-ről szóló könyvét egyébként hiánypótlásnak szánta; mivel hiányoztak a magyar fordítások, ebben a munkájában ismertette Nietzsche egyes írásait, s épp ezért ezt a könyvét nem tartotta érdemesnek arra, hogy lefordítsa németre.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Megjegyzem, hogy Nádor György filozófus, aki ma Angliában él és az ötvenes évek elején az Akadémia Filozófiai Bizottságának főtitkára volt, amikor Lukács György volt az elnök, a háború alatt doktorált a budapesti egyetemen. Megírta disszertációját Kierkegaardról, de a zsidótörvények értelmében nem akarták engedélyezni szigorlatait. Brandenstein Béla ekkor maga vette kezébe az ügyet és személyesen járt el a minisztériumban, hogy zsidó tanítványa, Nádor György doktorálhasson.

Az sem felel meg a valóságnak, hogy « dialektikus materializmusról még csak nem is hallott » — mint az említett filozófiatörténet állítja. *Az ember a mindenségben* című 1936-ban megjelent könyvében, amikor nem igazán volt népszerű dolog a marxizmusról értekezni, külön foglalkozott « a marxi kommunista állam eszméje és a proletárforradalom » problémájával, valamint egy másik fejezetben az alap- és felépítmény kérdésével. Elismerte, hogy Marx « helyesen látta meg a kapitalista társadalom végső kifejlődését ». « Azóta százszor is megpróbálták kimutatni a kapitalizmust kritizáló felfogásának helytelenségét, de éppen napjaink gazdasági és társadalmi válsága neki látszanak igazat adni » — írta Brandenstein Béla 1936-ban.

Ami pedig menekülését illeti, mint a *Magyarország* című hetilap hasábjain ketten is megírták, « Brandenstein Béla nem a nyilasokkal ment Nyugatra, hanem a nyilasok elől távozott ». Az 1944 március 19-i német megszállás hatására és a közelgő bombázások hírére hagyta el Budapestet. Csaknem egy egész évet töltött Dunántúlon. Vidéki tartózkodását két napra megszakította 1944 decemberében, hogy részt vegyen a nyilas üldözés áldozatává lett sógora, ifjú Dessewfyy Aurél temetésén (*Mo.* 1986. dec. 7). Ekkor már Batthyány-Strattman professzor vendége volt, majd lovasszekeret bérelt és családjával Szentgotthárdnál elhagyta az országot. Svájcba igyekezett, de csak a Feldkirch melletti Bangsig jutott el. Egy kis házikóban meghúzódva éltek, miközben a professzor előadásokat tartott Bregenzben, Innsbruckban és más nyugat-ausztriai helyiségben, s megjelentek első háború utáni publikációi. Készült második életére. A magyar hatóságok ugyan hazahívták egyszer, s ment is volna, csupán egy kérdése volt: biztosítják-e számára a teljes előadói szabadságot. A válasz negatív volt. Egykori kollégái, az elűzött professzorok miatt szomorú volt, az újak viszont nem érdekelték. Lukács Györgyre és munkáira is csak egy-egy társalgás erejéig volt kíváncsi.

1948-ban az akkor újonnan alakult saarbrückeni egyetem meghívta nyilvános rendes egyetemi tanárnak. Magyarországon írt könyveinek nagy részét maga fordította németre: megkezdődött második publikációs korszaka. Az egzisztencializmus problémájával foglalkozott a *Leben und Tod* (Élet és halál) című könyve, összefoglalásnak és tankönyvnek szánta. *Der Aufbau des Seins* (A lét felépítése) és *Die Quellen des Seins* (A lét forrásai) című munkája voltaképp bevezetés a filozófiába; a *Teleologisches Denken* Nikolai Hartmann filozófiájának értelmezése. Közel húsz könyve jelent meg 1948 után Nyugat-Németországban.

Brandenstein Béla filozófiájának leginkább szembeötlő vonása a rendíthetetlen bizalom a bölcselet erejében, a spekulatív észben. A filozófia igenis lehet tudomány ennek a szónak legteljesebb értelmében: azaz értelmi belátáson alapuló és igazolt tételek következetesen fejlődő rendszere » — írja egyik korai munkájában. A tapasztalatra és a természettudományok adataira szükség van, de csak a megindításhoz és a körültekintő ellenőrzéshez. A lét megfejtését az ész végzi. Szerinte a valóság princípiumait « egyetlen jól kiválasztott létezőből egzakt elemzéssel regresszív úton ki lehet hámozni szaktudás nélkül is » — mint a *Teleologisches Denken* zárófejezetében olvashatjuk.

A regresszív, vagy más néven reduktív módszert Pauler Ákostól vette át, míg azonban mestere a visszakövetkeztetésekkel az eszmékig, a dolgok logikai előfeltételéig jutott el, Brandenstein a redukciót a létre alkalmazza, a dolgok létbeli előfeltételeit és okait kutatta. A fizikai világ dolgaiból és folyamataiból kiindulva, az időbeli végesség igazolásával és a szabad okok elméletével jutott el mindenek ősokához, Istenhez.

Az ún. « transzcendens okság elmélete » vitát váltott ki Magyarországon. Legeza Mihály fiatal jezsuita filozófus könyvet írt Brandenstein elméletéről. A vitának tragédia vetett véget. Brandenstein Béla 1945-ben, Legeza Mihály 1949-ben hagyta el Magyarországot azzal a céllal, hogy a magyar jezsuiták találkozóhelyére, az olaszországi Chieribe menjen. Az osztrák-olasz határnál, a Brenner közelében azonban lezuhant és szörnyethalt. A megszakadt vita érdekessége, hogy Brandenstein az idősor szükségszerű végességéből kiindulva a világ kezdetét és ezzel a Teremtő létét kívánta bebizonyítani, míg viszont Legeza szembefordult ezzel az érveléssel.

Brandenstein azonban nemcsak a reális létezőkből, hanem az eszmei létből, az etikai és esztétikai fogalmakból, a jó és a szép problémájából kiindulva is Istenhez jutott el a redukciós módszer segítségével. Az esetleges lét és a relatív értékek mind az Abszolútumra utalnak. Isten létének bebizonyításából igazolja az istenhit szükségességét, majd a vallások vizsgálatán át a keresztény hitet állította oda megoldásnak. Szerinte a szekularizált filozófiák., méginkább a relativizáló és elbizonytalanító vagy fanatizáló irányzatok még akkor is ártanak az embernek, ha meg akarják menteni. « Ily módon — írja összegezve — az új, az igaz humanizmus, mely elég erős és mély ahhoz, hogy az embert kiemelje a szörnyű csatavesztésből, csak a keresztény humanizmus lehet ».

Bármely valóságsíkból, a problémák széles körének bármely pontjából kiindulva biztos kézzel húzta meg a központtal összekötő vonalat. Brandenstein Béla életében és filozófiájában egyaránt mélységesen vallásos gondolkodó volt. Filozófiája

© Copyright Mikes International 2001-2005

istenközpontú, Istenhez emelő rendszer, melyben mindig a végsőről és elsőről, az őslényről és az ősfényről van szó, vagyis filozófiája lényegében teológia, azaz istentan.

~ ~ ~ ~ ~ ~

Katolikus Szemle
1960.
XII. évfolyam 2. szám

BRANDENSTEIN, Béla : A lelkiség metafizikai jelentőségéről

Az emberi élet időbeliségének van egy sok tekintetben külsőséges, gyakran felületes, de semmiképp sem érdektelen és sem nem jelentéktelen, sem nem lényegtelen megnyilvánulása: a divat. A divat történet, a történet sebes folyásának, sietősségének egy fajtája. És divatja nemcsak a ruházkodásnak, a mulatásnak, a szórakozásnak van, hanem a művészetnek, az erkölcsnek, az életnek általában is: így nem csodálható, hogy szavaknak, neveknek, valamint jelentésüknek, persze tudományos fogalmaknak és maguknak a tudományoknak is megvan a többé-kevésbé gyorsan változó divatjuk. Mert még egy önmagában örök jelentéstartalomnak is megvan a divatja az emberi életben játszott szerepe tekintetében: így a « lélektani », « pszichológiai » szónak és jelentésének is csakúgy, akár a lélektannak magának, mint tudománynak.

A pozitivizmus idejében, mikor ez azon volt, hagy kiszabaduljon egy naturalista módon megfogalmazott, de durva metafizikumként kibontakozó materializmus kötöttségéből, a « lélektani » szó és fogalom tudományos árfolyama gyorsan emelkedett: hiszen egy ép kialakuló, sebesen fejlődő és a kísérleti természettudományhoz lehetőség szerint alkalmazkodó, de nem materialista beállítású tudomány hangsúlyozottan tapasztalati irányulása és felfogásmódja fejeződött ki benne. Tapasztalati, fejlődéstani, történeti hangsúlyozású, sőt egyedüli és ezzel már túlzott hangsúlyozású, ilyen módon elvileg relativista beállítottságú szemlélet és magyarázat jellemezte túlnyomóan ezt a lélektant és vele a « lélektanit »: ezzel próbálta egy egész kutató- és gondolkodó-nemzedék az ember « belső világát » és mind élményeinek, mind annak, ami kultúrájában élményeiből eredt, azaz szinte teljes kultúrájának egész értelmét tudományosan megfejteni. Ebben az időben a « lélektani » hatalmas varázsszó volt és az imént jellemzett módon megpróbált lélektani értelmezés és magyarázat: diadalmas divat.

Ennek az értelmezésnek és magyarázatnak kétségtelenül megvoltak az értékei: egyoldalú túlzása azonban, amely végletes, mintegy metafizikai jelentésrelativizmussá fajult, a századforduló elején nagy ellenhatást hívott ki maga ellen, — az úgynevezett pszichologizmus ellen. Ennek az ellenhatásnak a során nemcsak a lélektanilag megfogalmazott egyetemes jelentés-relativizmus mélyebb értelmű jelentés vakságát mutatták ki, — mint például nagy hatással Husserl — hanem e lélektani magyarázat értékei is abba a veszélybe kerültek, hogy a pszichologizmus vödrébe dobják és annak jelentés-torzításaival együtt kiszórják. A fordulat akkora lett — és még napjainkban is tart —, hogy olyan kulturális teljesítményeknek, amelyek kétségtelenül közösségileg egybekapcsolt személyes élményből erednek, lélektani értelmezési és magyarázati kísérletét sok komoly gondolkodó és kutató felületesnek és meg nem felelőnek, ezért nemcsak elégtelennek, hanem egyenesen torzítónak és hamis szemszögűnek tekinti, mint ilyent elítéli és a már szinte ősileg elavultnak nézett pszichologizmussal egybevéve és együtt kárhoztatva, sőt, teljesen jelentőség nélkül valónak jelentve ki, félretolja. Helyében ontológiai, metafizikai, abszolutisztikus alapú axiológiai (értékelméleti) értelmezést, a kulturális élet létükben mélyen megalapozott és abszolút módon meghatározott szellemrealitásainak autonóm, azaz öntörvényű jelentés- és létmegértését kívánja. Joggal: ámde kizár-e az ilyen megértés minden lélektani értelmezést és vajon ez szükségkép pszichologista, véges-végig lét- és jelentésrelativista-e? Semmiképpen sem. Itt tárul fel a lelkiség ma már talán belátható és elfogadható mélyebb lét- és jelentésmegértésének lehetősége és szükségessége.

Ha a kulturális jelenségeknek, amelyek lényegesebb részükben emberi szellemi hatások tárgyi szellemtartalommal, megvan abszolúte meghatározott és minden múlandóságuk mellett időfeletti jelentése és értéke, vajon akkor az azokat teremtő emberi alany szellemének — mind a személyes, mind a közösségi szellemnek — és szellemfogó élményeinek, szellemteremtő aktusainak nem volna más mint csupán viszonylagosan meghatározott jellege, csupán mulandóan változó jelentése és jelentősége? Az ilyen felfogás a személyes szellemű lélekerő lényegileg végesentúli, bár nem aktuálisan végtelen létét és létsúlyát, mélységes létbe- és jelentésbe-gyökerezését nem ragadja meg, kelleténél csekélyebbre becsüli korántsem csak tapasztalati-lélektani, hanem ép egyben ontológiai létjelentését, metafizikai világszerepét: ilyen jelentés és ilyen szerep megillet minden, teljes mivoltában végülis egyetlen jellegű embert és a lét gyökereibe mélyen belenőtt lelki szellemiséget. Ha tehát például — joggal — Nietzsche műveinek sok lényeges vonását részben abnormális, beteges, részben szupernormális, geniális lelki sajátságokból és folyamatokból igyekszünk megérteni és megmagyarázni, s ehhez még a fizikum, a test állapotát és szerepét is hozzávesszük, akkor ezzel a műveket még korántsem alacsonyítjuk le, nem fosztjuk meg elkerülhetetlenül « varázsuktól », azaz mélyebb, időfeletti, metafizikai jelentésüktől, hanem ellenkezőleg, Nietzsche , lelki — sőt testi — jellegét

© Copyright Mikes International 2001-2005

és állapotát is jól egybevethetjük mivoltának és világszerepének kozmikus, metafizikai jelentőségével. Nincs-e ilyen jelentősége Platónnak, ha van a platonizmusnak, amaz igazság elismerése mellett is, hogy az ember képes emberfölöttit megragadni, és e tekintetben a mű bizonyos értelemben túlszárnyalhatja emberi alkotóját? Ámde nem emelődik-e megint ép ezzel az emberfölöttit, sőt örökkévalót megragadni tudó és megragadó ember jelentősége csupán mulandóan viszonylagos jelentőség és időfeletti értelmű jelentéktelenség fölé? Nem jelent-e ilyen módon Chamurabi, Mózes, Dávid király vagy Illés próféta, Aischylos, Herakleitos vagy Nagy Sándor, Szent Pál vagy Szent János apostol, Shakespeare, Goethe vagy Kant, Nagy Károly vagy VII. Gergely, Clairvauxi Szent Bernát vagy Avilai Szent Teréz, másrészt persze Casanova is, vagy Voltaire, valamint Hegel vagy Marx, de Hitler és Sztálin is egyebet és többet, mint egy valamely embert, hanem ép egy bizonyos és egyetlen embert a világtörténésben, felcserélhetetlen szereppel és jelentőséggel? Nem ép ezzel válik a világtörténés egyetlenné a maga nemében és a történet jelentőssé, metafizikai súlyúvá? Ehhez azonban minden egyes ember is, legyen bár a legkisebb, hozzájárul, mert ő is egyetlen a maga nemében és közreműködik a világ sorsának szövésében, nemcsak passzív résztvevője annak, fel egészen a kereszténység hite szerint az egyetemes világsors központjában álló, teljességgel emberi és egyúttal abszolút módon isteni-emberfölötti, teljességgel világbeli és egyben abszolút módon világfeletti Istenemberig.

Személyileg igen sok ember van ilyen világjelentősége tudatában, persze rendkívül különböző mértékben. Legerősebben alighanem ép Jézusnál jelenik meg ez a tudat, az evangéliumok tanúsága szerint: ezért ütközött meg rajta mindjárt és azóta az egész történet folyamán annyi ember. Ő maga jól tudta ezt és hangsúlyozta, hogy vele szemközt válnak szét a lelkek: és alapjában élesebb támadás ellene, ha teljes, emberi és egyúttal isteni-emberfeletti világjelentőségére emelt igényét « elpszichologizáljuk », csupán lélektanilag, avagy orvosilag igyekszünk megérteni és magyarázni, mint ha ellenségesen elutasítjuk; mert akkor kétségtelenül vagy a megzavarodottságig torzult jóindulatú fantasztaként, vagy óriási világcsalóként áll előttünk. Persze, hogy meg lehet próbálkozni azzal is — és valóban gyakran meg is kísérelték — hogy az egész ügyben az evangéliumokra hárítsuk a felelősséget. Igaz, hogy ebben az esetben sem kerülheti el a figyelmet, milyen természetességgel, sőt egyszerűséggel nyilatkozik meg Jézusnak ez a szinte elképzelhetetlen nagyságú metafizikai tudata és istenemberi igénye: és ez a körülmény mind reá, mind az őt bemutató evangéliumokra vonatkozólag igen jellemző és jelentős. Mert az egész történet folyamában talán csak egy komolyan veendő, nagy személyiséget találunk, aki bizonyos fokig hasonló és nyilván ép Krisztushoz viszonyítva emelt, bár tárgyilag megítélve még mindig sokkal csekélyebb — mert nem istenien abszolút — igényt támaszt: Nietzsche, nyíltan a Zarathustra-költeményben, és azután, mind jobban élesedő alakban, utolsó munkáiban. És mennyire nem téveszthető szem elől ennek az igénynek természetellenes görcsössége, ressentiment-jellege, egészen e jelleg tragikus igazolásáig, amikor immár a beállt elmezavar végleges összeomlásából hangzik felénk a vergődő lángész jellemző szava, hogy ő a keresztrefeszített! S emellett bizonyos, hogy Nietzsche-nek megvan a nagy és valódi világjelentősége, amelynek már igen korán tudatában is volt, de alighanem csakhamar ressentiment-táplálta igénnyel túlcsigázta.

Ezzel felmerült a világjelentőségre irányuló személyes tudatnak és magatartásnak a vizsgálati szempontja; ez a szempont széles és gazdag történelmi és lélektani kutatási területet nyit meg és nagyszabású tudományos vállalkozást és műveket érdemelne, csakúgy, mint az a történelmileg és társadalomtanilag fontos vizsgálati szempont, amely a kortársaknak és az utókornak a világjelentőséggel és ennek tudatával és igényével kapcsolatos magatartására irányul, akár egyes személyekkel, akár társadalmi csoportokkal, például népekkel, rendekkel, nemzetségekkel, családokkal, osztályokkal, stb. kapcsolatban; mert ezeknek is megvan a világjelentőségük, és jelentőségüknek különféle igényekkel összekötött, különböző személyekben különfélekép megnyilvánuló közösségi tudata. A kortársaknak és az utókornak ez a magatartása például a semmibevevéstől az égigmagasztalásig, az istenítéstől az ördögítésig vagy nevetségessétételig, a legkomolyabb méltánylástól és követéstől a patológiai magyarázatig vagy társadalmi megvetésig terjedhet, és e különféle magatartások jogossága és jogtalansága a legtarkább módokon szövődhetik össze. A személyek és közösségek a maguk világjelentőségének tudatát és igényét megint a legkülönfélébb mértékben és módon élhetik át és támaszthatják: ez a teljes nemtörődömségtől és önkigunyolástól, sőt öneldobástól a tudatosság és az igény legkülönfélébb fokain és fajain át, szerénységen, alázaton és tárgyilagosságon keresztül, a legbüszkébb önbecsülésig és szélsőséges öntúlbecsülésig, gőgös vagy nagyzási hóbortú igényességig és önistenítésig érhet, és megint a jogosság és jogtalanság tarka összevegyülését mutathatja. Milyen másképpen jelenik meg e tekintetben Sokrates vagy Herakleitos, Goethe vagy Stifter, Cicero vagy Augustus, V. Károly vagy Napoleon, Hitler vagy Mussolini!

Nem kérdéses, hogy a világjelentőség maga is természete és foka szerint igen különféle: tágabb vagy szűkebb, nagyobb vagy kisebb; és az a « világ », amelyben észrevehetővé válik, nagyon szűk világszelet is lehet, amely azért még mindig a világba tartozik és a nagy világot többé-kevésbé befolyásolja, azt a nagy világot, amely még mindig csak az ember világát és ebben is már nem az elmúltat szokta jelenteni; a szelet pedig lehet egy kis falu vagy nem épen nagyhatalmú helyi hatóság, és a világjelentőség a falu jegyzőjéé vagy a községi levélhordóé, a kerületi elöljáróé vagy a házfelügyelőé, a híres hotelszakácsé vagy labdarugó-kapusé. így végül is eljutunk az emberi világjelentőségeknek és igényüknek a közmondásbeli szemétdombi kakaséhoz való hasonlításáig, de az itt feltáruló banalitás mégse tévesszen meg a világjelentőségek tényleges fennállása és mindig meglévő kisebb-nagyobb valóságos súlya felől. A művészet, mindenekelőtt a dráma és az eposz, de a festészet és a szobrászat is, mindig ismerte, elismerte és ábrázolni törekedett, és ép a maga nemében egyetlen személyes egyénnek vagy a szintén mindig egyéni jelleget is mutató társadalmi csoportnak egyetemes világjelentőségével, világhivatásával együtt való ábrázolása, ha sikerül, legteljesebben művészi, mélyen és igazán szimbolikus a szimbólumnak Schelling által eszközölt találó

© Copyright Mikes International 2001-2005

meghatározása szerint. Tárgyilagos mérséklettel — persze néha rajongó vagy romantikus megdicsőítéssel, esetleg szenvedélyes elítéléssel is — a történelem is elismeri és kutatja a történeti személyek és közösségek kisebb-nagyobb világjelentőségét; ámde a lélektannak és a társadalomtudománynak is igyekeznie kell megérteni, amint hogy a bölcselet is — mint e kísérletben történt — törekedjék elvi meglátására és meghatározására.

E tekintetben befejezésül a következőket kell mondanunk. Ez a minden egyes emberben egyetlen módon meglévő metafizikai jelentőség mindenekelőtt és egész lényegesen lelkiségében, lelki életében, lelki aktusai által bontakozik ki. Nem kellene tehát megint ráeszmélnünk arra, hogy az emberiben ne csak « nagyon-is-emberit », « csupán-emberit», a lelkiségben ne csak viszonylagosan mulandót, csupán « pszichológiailag » megragadnivalót lássunk? Csak akkor nyilvánítja majd a lelkiség igazi, teljes jellegét, teljes életértelmét és életszerepét, valódi metafizikumát és nemcsak « lelki fizikumát », minden változandósága mellett meglévő végesentúli és időfeletti világjelentőségét és világszerepét: és így a sokkal jobb magunkmegértésén keresztül sokkal mélyebb létmegértéshez jutunk el az elméleti életben és talán jóval felelősségtudóbb magunkértékeléséhez és világgalbánáshoz a gyakorlatiban, valamint ott is, ahonnan manapság szintén lassanként kivesz, a legmélyebben szellemileg teremtő művészetben. Legfőbb ideje lett, hogy az ember önmagát megint igazán és teljesen emberként lássa és magatartását aszerint irányítsa, hogy világhivatásáról le ne mondjon: ez pedig csak akkor történhetik meg, ha önmagát és egész lelki életét, ezzel persze egész társadalmilag egybekötött személyes szellemi tevékenységét valamennyi szellemi hatásával, egyáltalában mindenoldalú, a testiségbe is messze behatoló és beleszőtt emberi életét nem csupán véletlenül létbe vetődött és ugyanúgy elmúló biológiai alkalmazkodási jelenségnek és eredménynek nézi és becsüli, hanem tudatára ébred mélységesen az örök lét- és jelentésforrásokban gyökerező szabad és mégis törvényszerű jelentés- és értékhordozó szerepének, az időben is, meg az időn túl is. Ebből azután ráébredhet valódi és egyetlenséggel bíró metafizikai, öröktől meghatározott és időhözkötöttsége mellett is időfeletti magvában végesentúli, kimeríthetetlen és elmúlhatatlan mivoltára.

~ ~ ~ ~ ~ ~

Katolikus Szemle

1970.

XXII. évfolyam 1. szám

BRANDENSTEIN, Béla : Megújuló egyház, örökérvényű hit

A hittételek összefüggéséről

1.

Az utolsó évtizedek tapasztalatai nyomán aligha tagadja valaki, hogy reformkedvű korszakban élünk: természetes, hogy a már jó régen áhított és várt reformok elől a katolikus Egyház sem térhetett ki, és János pápa bátor elhatározása a második vatikáni zsinat összehívására valószínűleg súlyos válság kitörését vagy gyors sorvadás bekövetkezését hárította el az Egyházról. Ezt látniok és elismerniük kell azoknak a különben tisztánlátásra és tárgyilagosságra törekvő bírálóknak is, akik úgy vélik, hogy ép a zsinati elhatározás indította el a válságot, amely a kialakult « zsinati reformszellem » továbbéléséből és elburjánzásából fakadt és mindmáig inkább erősödik, semmint csillapodik. Igaz, hogy ilyen tekintetben is érvényes a költő mondása: « Repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg, ki tudja, hol áll meg, kit hogyan talál meg? » Történelmileg kimutatható tévedés azonban azt hinni, hogy megállíthatjuk az idő járását és tárgyilag szükséges és időszerű reformok halogatásával azokat el is kerülhetjük: ellenkezőleg, mind szorítóbbá válnak és elhagyásuk végül is vagy robbanást idéz elő vagy elsorvasztja és elöli az életet. Mert az emberi szellem élete nem áll meg, hanem vagy halad tovább végtelen célja felé, vagy elhal és az ember pusztaságba süllyed vissza.

Fejlődés, haladás tehát a szellemi és így a vallási életnek is elemi szüksége, és azt az embernek magának kell irányítania: idejében eszközölt irányítása az, amit jó értelemben reformnak mondhatunk. A jó reform pedig a bölcs irányítás, és ez az örök életalapok és életértékek megőrzésével alakítja tovább és kormányozza az időbelit úgy, hogy mind mélyebben és gazdagabban, jobban és igazabban közelítse és valósítsa meg ezeket az értékeket. A vallási életben, amelynek szellemisége örök és végtelen isteni céljához mérten sohasem lehet elég mély és gazdag, különösen érvényes ez a szükség; ha nem elégítjük ki, eleinte talán nem feltűnő, de annál súlyosabban emésztő kárt, lelki rombolást vonhat maga után.

© Copyright Mikes International 2001-2005

2.

Hogy a kereszténység életében már évszázadok óta jelentkeznek válságtünetek, kétségtelen; fokozódó mélyülésük az isteneszme történeti hanyatlásán a teizmustól a deizmuson, panteizmuson át az ateizmusig jól kimutatható. A hagyományos keresztény hittartalom egyéb tekintetben is fokozódó sorvadást és feloszlást mutat: ez különben nem bizonyít okvetlenül és kizárólag vallási hanyatlást, hanem vallásos mélyülést és tisztulást is jelenthet némely irányokban, míg az isteneszme hanyatlása érthetőleg általános vallásos hanyatlással egyértelmű, amit a vallási élet éleseszű ellenfelei jól láttak; hiszen mély istenviszony nélkül a vallásosság élettelenné vált szokássá fakul vagy babonává torzul. Ezt ép a katolikus Egyház keretében, amelynek vallásos élete az emberi lét minden oldalára és vonatkozására kiterjed, különös mértékben látni kell, és mélyrelátó figyelői látják is. Érthető, hogy ilyen módon a legjelentősebb és legjobb reformok és reformtörekvések vallási tisztításra irányulnak, elhalt vagy halódó szokások és babonás jellegűvé vált vagy váló magatartások és cselekvények visszaszorítását, kiküszöbölését célozzák; sajnálatos tény azonban, hogy emellett a vallási mag, a mély istenélmény élesztését nem szorgalmazzák eléggé. Már pedig ezen múlik, hogy a reformtörekvések és reformok a vallási élet megújulására és elmélvülésére, avagy elapadására és szétesésére vezetnek az Egyház életében. Ennek néhány közelebbi vonatkozására kívánok a következőkben rámutatni.

3.

A kereszténységnek világvallássá való terjedésében a katolikus Egyház tartotta meg mindvégig egységes és aránylag igen szoros egységű szervezetét, amely az újkor folyamán egészen napjainkig, az utolsó zsinat előtti időkig, mind szorosabbá vált; ebben kétségtelenül ielentős szerepet játszott az Egyházon belül felmerülő szétkülönülési törekvések és a nemkatolikus keresztény közösségek befolyása ellen való védekezési törekvés is. A világegyházban azonban sok és sokféle nép egyesül: és ezeknek egysége igen nagy lelki-testi és kulturális különbségeket, sőt nem csekély ellentéteket is fog át. Ezekkel mind inkább számolni kellett és kell. ha az alapvető vallási egységet meg akarjuk őrizni. Ezzel számolt az utolsó zsinat és ezek a különbségek és ellentétek feszegetik azóta is az Egyház egységét. Innen van az, hogy ősi rendre hivatkozva mind inkább hangsúlyozzák a püspöki és püspökkari önállóság növelésének szükségét a mindamellett szükségesnek is tartott pápai primátus egyetemes közösségi egységalapjának megőrzése mellett; e tekintetben bizonyos, hogy a pápaság *nemzetfölöttiségének* és ép *végső* egységű irányító jellegének az eddiginél jobban, tudatosabban és biztosítottabban kell érvényesülnie. A népi különbségekkel számolt a liturgia sokszerű szétkülönülése nyelvi és rituális tekintetben: hiszen nemcsak nyelvileg sokféle az Egyház közönsége, hanem egész emberi típusában és innen eredő vallási magatartásában is; elég, ha példaként csak a nem csekély feszültségeket keltő nagy különbségekre utalok az inkább zord és kevésbbé « színes » lelkületű, de magába mélyedő, sokszor tépelődően elmélyedt és « mindent vagy semmit» akaró és kereső északeurópai, skandináv vagy északnémet ember és a melegebb és hevülékenyebb, színesebben és « kerekebben » élő, kiegyensúlyozottabb, de nem ritkán felszínesebb és kiegyezőbb, talán megalkuvóbb némely déleurópai, olasz vagy akár osztrák ember között. Bizonyos, hogy ez a különbség a vallási magatartásban is érvényesül és azzal a vallási élet gondozásában számolni kell. Ezek a különbségek azonban nem hathatnak elvileg az alapvető hittételek egységének rovására, ha azokat joggal nevezhetjük hitigazságoknak, és ezt az egységet szervezetileg is óvni és fenntartani kell, ha valóban Egyházat, azaz *vallási egy házat* akarunk; ezt látnunk kell. De azt is látnunk kell, hogy az alapvető hittételek szorosan összefüggenek és igen érzékenyek, kényesek minden változtatással szemben: alapvető voltuk kétes esetekben abból is eldönthető, hogy változtatásuk milyen mértékben befolyásolja a többi hittételt és így az egész keresztény tanítást; az alaptételek az egységes vallási rendben is, mint vallási tételek, hasonlóképp szorosan függenek egymással össze, mint más *egységes rendben,* például a tudományban. Ebben a tekintetben relativizmusra hajlamos korunkban erősen megcsökkent a tisztánlátás; jelen meggondolásaink fő célja egyes példák és következményeik nyomán erre rámutatni.

4.

Bár a keresztény tanítás némely alaptétele — például a személyes, világteremtő Isten léte, az emberi személy szellemi, elmúlhatatlan lelke — észből szigorúan bizonyítható, e tanítás számos más alaptétele és így egésze is lényegében vallásos hit tárgya, amelyről csak annyi látható be, hogy nem észellenes, de nem is úgynevezett észvallás, hanem az emberi észt meghaladó, valamint más okból, főleg történeti jellegük miatt, csupán valószínűsíthető, de nem szigorúan bizonyítható tételeket is magában foglal. Ezeket a kereszténység közel kétezer év óta áthagyományozott írásokból, valamint szóhagyományból és szokáshagyományból is meríti. Az egész hagyományanyag réges-régóta, mondhatjuk, hagyományozásának kezdetétől fogva máig és az újabb időkben különös mértékben értelmezés és kritika tárgya: ez szükséges és helyes, mert a vallási hit a lényegéhez tartozó transzcendens, azaz a közönséges tapasztalást meghaladó tényezők miatt könnyen válhatik vakhitté és burjánzó képzelet meg kicsapongó érzelem színterévé. Az értelmezésnek és bírálatnak azonban megértőnek, gondosnak és gőgtől meg elbízottságtól mentesnek kell lennie, tisztelettel kell a vallási hagyományhoz közelednie, mert különben nem remélheti a vallás lényegéhez tartozó emberfölötti, isteni eredetű tartalom megnyílását és felfogását; enélkül pedig a vallási hitet bírálója aligha ítéli másnak, mint hiú emberi vágyakozás és képzelgés szüleményének.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Ekkor azonban már elvesztette a vallási látás képességét és az ember természetét is hamisan, ellaposítóan fogyatékos egyoldalúsággal értelmezi. Ezek után az általános jellegű megjegyzések után térjünk rá a már megígért példák szemléletére.

Kétségtelen, hogy az Evangéliumokat nemcsak olvasni, hanem megérteni is kell, és ehhez értelmezésük és magyarázatuk szükséges. Az az értelmező álláspont, hogy az Evangéliumokat nem elsősorban történeti események megrögzítésére, hanem hitterjesztés céljából írták, elfogadható azzal a hozzáfűzéssel, hogy ezt a célt a terjeszteni szánt hit alapjául szolgáló történeti eseményeknek lehetőleg hű és elvileg igaz, bár korántsem kimerítő és tudományos értelemben vett oknyomozó közlésével törekedtek elérni. Ez a hozzáfűzés azonban az Evangéliumokban áthagyományozott keresztény tanítás lényegének lerombolása nélkül nem értelmezhető olyan tágan, hogy az elvileg hű és igaz közlésre való törekvés egyáltalában nem mérhető « nyugati » mértékkel, hanem a Keleten dívó jószándékú tanító mesemondásával, amely alapjában erkölcsi célzatú szimbólumokat és nem történeti megállapításokat akar adni és ad. Mert ilyen értelmezés — evangéliumtanulmányozás céljából tartott előadássorozatnak katolikus pap és teológus részéről mondott bevezető előadásában — arra a némileg ironikus kérdésre késztette a hallgatót, mi különbség van akkor az Evangéliumok és az Ezeregyéjszaka között. Ha továbbá azt halljuk, hogy a legrégibb Evangélium alighanem Márkusé, a Krisztus utáni hetvenes évekből, míg Mátéé és Lukácsé a nyolcvanas évek körül és Jánosé a kilencvenesek táján készülhetett és így már messze esett a leírt eseményektől, akkor arra kell emlékeztetnünk, hogy a feltett időkülönbség nem évszázadokra, hanem csak évtizedekre terjed, Márkusénál alig többre négynél és Jánosénál hatnál: vagyis egy hetven év körüli ember Jézussal egyidőben születhetett és megírhatta volna Márkus Evangéliumát, Jánosét pedig egy Jézusnál tíz évvel fiatalabb ember nyolcvan éves kora körül írhatta volna meg. Hangsúlyozom, hogy itt mindig csak az időkülönbség adta lehetőségekről, nem ténylegességről szólok, csupán annak bemutatására, hogy a feltevések alapján kortársi viszonyokról van szó, amikor a leírt események emléke még nagyon is friss volt és nehézség nélkül alapulhatott közvetlen élményeken is, nem csupán bőséges közvetlen élmények elbeszélésének felhasználásán. Azt az előadott megállapítást sem tartom kellően igazoltnak, hogy Márkus nem ismerte Jézust, hanem másoktól gyűjtötte össze közléseit.

Ha valaki elolvassa volt tanáromról, Pauler Ákosról írt összefoglaló megemlékezésemet, szintén azt mondhatná, hogy nem ismertem személyesen. Hogy sokszor a legjobb ismerősökről is gyűjtünk másoktól is adatokat, egészen természetes és mindennapi eljárás, és olyan személyek esetében, akik különösen érdekelnek, másként nem is várható. Ha elfogulatlan kritikával olvassuk az Evangéliumokat, feltűnik egyszerű, természetes előadási módjuk, amely ritkán « szárnyal »; a Jánosevangélium mélysége és bölcseleti műveltsége sem lepi meg a kort és a személyeket ismerőt, ép János apostol szerezhette meg könnyen a hagyomány szerint hosszú élete folyamán a neki tulajdonított írás előfeltételeit; sokkal gyorsabban ér el hasonló műveltségi fokot egyetemeinken akárhány « őserdőből jött » diák, jóval csekélyebb kulturális alapról indulva el, mint a kétségtelenül biblikus műveltségű zsidó ifjú Jézus korában. Hangsúlyozom, hogy itt mindig lehetőségről és nem ténylegességről beszélek, amely utóbbi egészen másféle és sokkal részletesebb vizsgálatot követel. Hogy mégis említsek egy részletet, nem kárhoztatható, ha a Jézus születésével kapcsolatban közölt angyali jelenéseket és a napkeleti bölcsek látogatását szimbolikus és mitikus hozzáadásnak magyarázza valaki, de a történelmileg igazolt római cenzussal összefüggő betlehemi utat és Jézusnak akkori születését Betlehemben csak az evangélistának a próféciák beteljesülését igazolni törekvő szándékával magyarázni akarni szükségtelen túlzás. Ha így kezdünk túlozni, persze eljutunk ahhoz, hogy az Evangéliumokból csak a más forrásokból is ismert híradást fogadjuk el, hogy Jézus tényleg élt és ki végeztetett: erre azonban nyilvánvalóan nem alapítható a keresztény vallás. Ezt tudnunk kell, és ha ennyire megyünk, túlmentünk a teológia határain és művelhetünk vallásbölcseletet vagy összehasonlító vallástudományt, biblikus irodalomtudományt és irodalomkritikát is, de nem joggal így nevezhető keresztény teológiát, amelynek tárgyát szélsőséges felfogásunkkal lényegében megszüntettük.

5.

Aránylag nem elvi, hanem inkább csak alárendelt részletjelentőségűnek tűnik a keresztény hit szempontjából Mária szűzanyaságának gyakori kétségbevonása, laikusoknál sokszor a szeplőtelen fogantatással, azaz Máriának az eredendő bűntől való mentességével összezavarva. Olvashatjuk — és olvastuk — azt az érvelést, hogy Istennek nincs szüksége ilyen mágikus jellegű beavatkozásra Jézus fogantatására, hiszen a szerelem magasztossága a természeti törvények szerint történő embernemzést annyira emeli, hogy Jézus esetében sem méltatlan, ha valóban József fia. Ez a felfogás azonban már a naturalizmus jellegét mutatja, amelyen a kereszténység szelleme elvileg túlhalad. Isten csodaszerű működése a világban sem nem lehetetlen, sem nem mágikus lealacsonyítása a nagyszerű természeti rendnek, hanem mélyértelmű betetőzése az ép ezt a betetőzést adó különleges esetekben. Eltekintve attól, hogy megtermékenyítés nélkül való fogamzással sokfelé találkozunk a természet életében és azt talán az ember is elérheti a jövőben technikai eszközeivel és eljárásaival emberi petesejtnél is, mindenhatóság és mágia nélkül, ép az Istenember Jézus esetében mélységes értelme van annak, ha Isten különleges kegyelmi hatással egy tökéletes jóságú szűzi nőtől, aki egyéni személyességében egyúttal a *tiszta világ* élő szimbóluma, eredezteti az Isten-embert, örök Fiának emberi természettel való egyesülését. Ennek meggondolása mellett azonban ne felejtsük el az Evangélium közlését: az evangéliumi elbeszélés szerint József maga sem tartotta a Máriától születendő gyermeket a magáénak, hanem jegyesét nyilvános megalázás nélkül akarta elbocsátani a feltételezett jegyességtörés miatt, amely a korabeli zsidóságban csaknem házasságtörés számba ment és nagyon súlyos következményekkel járhatott. Ezek szerint vagy e

© Copyright Mikes International 2001-2005

tekintetben — mint sok másban is — elvetjük az Evangéliumot, vagy pedig Jézust súlyosan bűnös viszony sarjának tekintjük, amit különben nem egy szentírásbíráló meg is tesz. Ekkor azonban már tényleges istenembersége sem tételezhető fel józanul, és ezzel elesik a Szentháromság tanának lényeges kinyilatkoztatási alapja; ez is előfordul keresztény körökben, de itt már a keresztény tanítás lényeges vonása veszett el. Minthogy pedig Jézus az Evangéliumok kétségtelen tanúsága szerint, egyúttal emberségének elismerése mellett is, messze emberfeletti természetet és erőt is tulajdonított magának, semmiképp sem tarthatjuk őt ugyan nagy és bölcs és jóságos, szent embernek, de csak embernek, hanem vagy megint el kell vetnünk az Evangéliumok tanúságát, vagy Jézust kell mániákus őrültnek, ha nem ép csalónak és csábítónak minősítenünk. Semmiképp sem illetné meg ilyen módon kötelező erejű tanítói, sőt megváltói és üdvözítői méltóság: ezzel a kereszténység, mint krisztusi vallás, végleg megszűnt. Megmaradhatna valamely bölcseleti jellegű észvallás a személyes teremtő Isten beláthatósága alapján, de már például a zsidó vallás ószövetségi bibliai alapja az evangélium-kritikához hasonlót semmiképp sem bírhatna meg. Az alapvető hittételek bemutatott szoros összefüggése nyomán a valláslebontás manapság már különben sem teista észvallás avagy kanti — maganevezte — deizmus, hanem panteizmus vagy ateizmus irányában halad és ezeket sokfelé el is érte, sőt, mint az említett példák mutatják, katolikus teológiai körökben is felmerül; legtiszteletreméltóbbnak látszó menedékhelye és fedőszava a divatossá vált « keresztény humanizmus » lett. Ezt is meg kell kissé tekintenünk.

6.

Hogy a kereszténység teljes mértékben kielégíti a humanizmus követelményeit, az egész embert emberiesen, emberhez méltón érti és becsüli meg gondolatban és cselekedetben egyaránt, az bizonyos; sőt az emberi történet folyamán kialakult sokféle emberkép és emberbánás ismeretében azt kell mondanunk, hogy a nem épen gyakori mélyrelátó és sokoldalú emberfelfogások és embergondozások sorában a kereszténység érti és becsüli meg legteljesebben az embert evilági és túlvilági mivoltában és hivatásában. Ilyen értelemben a humanizmus a kereszténység lényeges sajátsága. De súlyos tévedés és a kereszténység elvi félreértése azt hinni, hogy a kereszténység alapja és « leglényege » a humanizmus: mert mély és igaz embersége csak lényeges következménye istenességének, aminthogy gyökerében igaz emberség, humanizmus, az ember természetének megfelelően, nem alapulhat máson, mint istenességen, mivel az ember nem önmagától, hanem csak Istentől ember. Ezért nem is egyrangú a két nagy szeretettörvény, amint ma sokan állítják, hanem a második csak hasonló az elsőhöz. Ezt már evangéliumi fogalmazásuk is világosan mutatja. Az írástudó Jézus kérdésére a mózesi törvényt idézve mondja, hogy szeresd Uradat, Istenedet egész szívedből, teljes lelkedből, minden erődből, egész valóddal, tehát mindenekfelett, és szeresd felebarátodat mint önmagadat. Ha a két törvény egyrangú volna, akkor az a sokaknak kényelmes és kellemes következtetés is volna levonható, hogy Istent szeressem úgy, mint felebarátomat, azaz továbbá mint önmagamat. Keresztény humanizmus csak a teljes istenszeretet alapján lehetséges és értelmes, mert a kereszténység az embert Isten képére tekinti embernek, aminthogy az is. Másképen, csupán empirikus alapon, az ember mint természeti fejlődéstermék jelenik meg, és az egyetemes emberi egyenlőség és felebarátiság is képtelenség, aminthogy ábránd vagy csalás volna azt állítani, hogy azt bárki is cselekvését tartósan meghatározó erővel elfogadja. Empirikusan, a tapasztalati valóságban bizony nagyon is egyenlőtlenek vagyunk, annak tartjuk és úgy viseljük is magunkat, és aszerint bánunk másokkal. Teljesen keresztényellenes tehát az a napjainkban katolikus egyházi körökben is néhol előforduló törekvés, a kereszténységet valamiképp autonóm humanizmusként, Isten nélkül vagy háttérbennhagyásával értelmezni.

7.

Valóban találkozunk manapság egyfajta udvariassági ateizmussal, amikor a katolikus fél úgy remél és próbál közeledni nemkeresztény, lényegében ateista és materialista ellen-félhez, a magát humanistának valló marxistához, esetleg más, nem-marxista, de ateista humanistához is, hogy az istenkérdést teljesen kikapcsolva, a kereszténységnek csupán humanista jellegét hangsúlyozza. Okos és korántsem helyteleníthető, sőt kívánatos eljárás az, ha alapvetően más felfogású féllel is megpróbálunk nemcsak udvariasságból, hanem becsületes embernek kijáró tiszteletből és ép keresztény felebaráti szeretetből is valami közös nevezőt találni, amelyen barátságosan és talán eredményesen számolgathatunk egymással, mert amíg szót értünk egymással, addig nem megyünk késsel egymásnak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy elhallgassuk az elvi alapot, amelyen állunk és amelyre építünk, hozzátéve, hogy azokat a kérdéseket beszéljük és vitassuk meg, amelyekben közösség és közeledés lehetősége mutatkozik. Ez a másik fél szemében is becsületes eljárás, mert különben vagy azt hiheti, hogy a keresztény fél csalafinta és az Istent úgy tartogatja eleinte titokban, mint a palackba zárt szellemet, sőt mint a dobozba zárt kisördögöt, hogy azután majd kiugrassa, vagy pedig azt gyanítja, hogy talán mégis ateista kereszténnyel áll szemben, akinek fából-vaskarika-felfogását újabban nem-keresztény és keresztény oldalról is akár komolyan, akár iróniával, de mindenkép mint korszerű lehetőséget kezdik emlegetni. És hogyan is fejtse meg másként, mint vagy diplomatikus vagy rejtett ateizmusként a hallgató egy nagyhírű katolikus teológus kijelentését, hogy Krisztustól is hallunk ateista nyilatkozatokat? Mert azt csak be kellene látnia mindenkinek, akinek csak halvány sejtelme van is arról, hogy ki lehet az Isten, — ha valóban hiszi, hogy Isten van és Isten Isten, — hogy abszurditás Istent az ember, a humánum mögé rakni vagy rejteni akarni, mert ezzel a humánumot is menthetetlenül eltorzítjuk, hiszen Isten létének elismerésével nem érthetjük meg másként, mint ép Istenen alapulva és benne

© Copyright Mikes International 2001-2005

gyökerezve létezőt és élőt. A magát keresztténynek valló fél tehát vagy teljesen meggondolatlan, vagy pedig valamely tekintetben elrejti, sőt elferdíti az igazságot, ha csupán Isten nélkülinek *látszó* humanizmus álláspontjáról és nem az alapvetőnek elismert istenkérdés bevallott kikapcsolásával áll szóba és vitába. Persze, ha a teológus — ez esetben protestánstól hallottam — kijelenti, hogy személyes Istenről beszélni ma már nem lehet, mert az meghaladott, mondjuk emberszabású — antropomorf — kezdetlegesség, akkor nemcsak a keresztény alap, hanem, végiggondolva, abszolút érvényű erkölcsi alap lehetősége is megszűnt, amint ez a német idealizmus Iegvilágosabban panteista vagy inkább panantropista képviselőjénél, Hegelnél, világosan kitűnik, és amint az — még-egyszer hangsúlyozom, végiggondolva — modern teológus-filozófus, például Tillich, esetében sincs másként. Hogy az ilyen álláspont nem a krisztusi, bizonyos, és ezért ugyan vallhatja, amint már említettem, bölcselő, ép vallásbölcselő és valláskutató is, de nem kereszténynek mondott teológus, ha becsületes akar maradni és nem félrevezetni. Ennyire a történeti és szociális igazságot is tiszteletben kell tartanunk. Különben is érdekes és kívánatos volna részletes kifejtése annak, miben különbözik *tárgyilag* a személytelen istent hirdető panteista felfogás az ateistától, az elnevezésen túlmenőleg.

8.

Tárgyilag azonban szükségszerű érvénnyel belátható és bizonyítható a személyes, világfölötti és örök-változhatatlan Isten léte: ez azonban már szorosan bölcseleti kérdés, és megoldása a vallásos hit egyik alapvető értelmi támasza. Erre itt csak röviden térhetek ki, a bővebb vizsgálódás iránt érdeklődő megtalálhatja azt nagyobb magyar és német munkáimban.

Mindenekelőtt megállapítható, hogy a pozitivizmus ama felfogása, hogy érvényes megismerést csak a tapasztalás határain belül nyerhetünk, önmagának mond ellen abban az esetben, ha a tényleges tapasztalás határait érti, hiszen ez az elvi tétel maga a tényleges tapasztaláson messze túlterjedő érvényességét igényel, amikor minden tapasztalást, a jövőbelit is, amely mégsem lehet tényleges, meg akar határozni. Ha viszont tapasztaláson minden lehető tapasztalást ért, akkor ezt az elvet valamiből igazolnia kell, különben merő « dogmatikus » állítás, amelynek ismeretelméleti « jogalapja » nincs. Ilyen igazolást a pozitivizmus nem ad, viszont megpróbálja Kant azon az alapon, hogy úgynevezett « analitikus » ítélet, amelynek állítmánya jelentésileg már benne van az alany fogalmában, ép ezért nem ad új megismerést, az úgynevezett szintetikus ítélet viszont, amelynek állítmánya nincs benne az alany fogalmában, hanem kívülről járul ahhoz és így már új megismerést eredményez, e hozzájárulás megállapítását kívánja meg. Ezt a megállapítást vagy maga a tapasztalás adja meg az úgynevezett aposzteriorikus — tapasztalást követő — szintetikus ítéletben, vagy pedig a csupán alanyi tudatvilágunk lehető tapasztalásának határáig terjedő, mert attól is függő jelenségvilágra érvényes idő- meg térszemlélet szolgáltatja, mivel ez adja az alany és állítmány összekötő kapcsát az úgynevezett apriorikus — tapasztalást megelőző (és megalapozó) — szintetikus ítéletekben, a matematika és a « tiszta » természettudomány terén. A metafizika « magábanvaló » tárgyára, amelyre nem érvényes idő- meg térszemléletünk, az új megismerést adó szintetikus ítélet érvénye ilyen módon nem terjed ki és arról nem is nyerhetünk — elméleti, spekulatív — megismerést. Kantnak ez a különösképpen szintén igazolás nélkül felállított ítéletelmélete azon a belátáson omlik össze, hogy kimutathatólag minden — pozitív, állító — ítélet a kanti definíció szerint analitikus, azaz állítmánya jelentésileg benne van az alany teljes fogalmában, ép a kanti szintetikus ítéletpéldák esetében is, az analitikus ítélet pedig igenis adhat új megismerést, még a kanti ideszóló példa — « a test kiterjedt » — látszatra magától értetődő esetében is; ehhez pedig nem okvetlenül kell tapasztalás, sem « összekötő kapcsot » alkotó idő- vagy térszemlélet. A kanti érvelés tehát semmiképp sem igazolja amaz állítását, hogy új megismerésre csak a lehető tapasztalás határain belül tehetünk szert; szerezhetünk ilyent a lehető tapasztalás határain túlterjedő metafizika terén is, még pedig szigorúan módszeres tudományos eljárással.

9.

Például: Valóban szigorúan igazolható, hogy bármely és valamennyi változó valóság mind változásában, mind létében szükségképen kezdődött, nem lehet kezdet nélkül való, és így, minthogy semmi*től* semmi sem lesz, elengedhetetlenül feltesz egy immár *változhatatlan* öröklétű okot, amelynek sem folytatása sem része nem lehet a változó valóság. Ez az ok pedig nem lehet egyértelműen megkötött a változó valóság létesítésében, különben maga is feltenne egy további, őt megkötő, okozásra kényszerítő okot, akár « benne », akár kívüle. Az első és immár elégséges ok tehát nem lehet egyértelműen meghatározva, megkötve hatása létesítésében, hanem azt szabadon, választva hozza létre. Ilyen ok csak akarati, énszerű, személyes lehet; ezzel megegyezik az a belátás is, hogy a valóságban mindenfelé megtalálható jelentés, « értelmesség » — ilyen már a matematikum, persze a logikum is — szintén nem adódhatik « véletlenül », azaz jelentésforrás nélkül, hiszen mint jelentés ép értelmes és nem értelmetlen, jelentésként és nem « véletlenül », vakesetként van, és így vagy maga már ősileg és örökké, nemcsak ma vagy tegnap vagy holnap áll fenn, vagy pedig valamely ősjelentésre megy vissza, amely nem lehet időtlenül, örökké értelmes egy időtlen, örök értelem nélkül, hanem mint ősileg aktív értelmesség maga az ősértelem. Ez megint csak mint énszerű, személyes lehet tudatos és aktív, de mint ilyen ép a személyes ősakarat ősértelme. Mind ez teljes alapossággal, részletesen kimutatható. A végiggondolt okságelvről is kimutatható, hogy az legalább is tartalmilag kimeríthetetlen és tartam dolgában elmúlhatatlan, úgynevezett aktív potenciálisan végtelen okokat követel meg, mert múlandó ok lehetőségének

© Copyright Mikes International 2001-2005

felvétele a lehetetlennek belátott kezdetnélküli változássorra vezet. Ilyen ok az emberi én is, és ennek oka már csakis az aktív aktuálisan végtelen, változhatatlan ősök lehet; az anyag *léte* ép az imént vázolt okságelv alapján látható be és érthető meg, mert a csupán potenciálisan végtelen világbeli okok kölcsönhatása csakis egy már passzív hatáshordozó, önálló létű közeg által mehet végbe; az a materialista állítás ugyanis, hogy « az anyag a külvilág », teljesen igazolatlan és kimutathatólag téves « dogmatikus » tétel, ököllel-filozofálás balfogása, a benne megnyilatkozó viszonylag intelligens anyagmeghatározási kísérlet ellenére is.

Isten háromszemélyűsége már nem bölcseleti tétel, de igenis alapvetően igazolódik a beható bölcseleti valóságvizsgálat fényében a valóság elvi és a tapasztalás terén is egyetemesen megmutatkozó trinitárius alkata. Így bizony ma is változatlanul érvényes az ősrégi mondás, hogy a felületes tudás eltávolít Istentől, de a mély tudomány visszavezet hozzá; a keresztény tanításnak pedig semmiképp sem kell, mint napjainkban egyes hívei is vélik, félénken, a tudomány fényétől elzárt gettóba húzódnia, hanem ma is az igazság színe előtt diadalmas világnézet.

10.

Ezzel azonban súlyos felelőssége és kötelezettsége van a kereszténységnek mind önmagában, mind a világ előtt, ott is, ahol az nem keresztény szellemű, és ennek a kötelezettségének csupán humanizmussal nem tehet eleget, hanem ez utóbbinak is mélységes és bensőséges, átélt és megvallott Istenviszonyában lehet csak és kell is gyökereznie. Az ilyen viszony azonban végső fokon csakis személyes lehet.

Bizonyos, hogy az Egyház a maga egészében és egyetemességében a hívek leghivatottabb közvetítője Istenhez. Ez azonban nem zárja ki azt az alapvető igazságot, hogy minden embernek, kereszténynek és nemkereszténynek, « közvetlen vonala », « direkt drótja » is van Istenhez és hogy végső és döntő tekintetben Isten közvetlenül szól a lélekben a lélekhez: ez a szó nyitja meg a lelket az Egyház közvetítő hatásának valódi befogadására is. Ez azt jelenti, hogy már az egyházi, minden keresztény vallásos nevelésnek arra kell legfőképpen törekednie, hogy felkeltse híveiben azt a tudatot, hogy hallgassanak befelé, mélyüljenek magukba, és türelemmel és odaadással figyeljenek az ott eleinte rendszerint csendesen, halkan megszólaló hangra. Nem kell és nem is szabad ettől a veszélyesnek látszó úttól félni: mert még mindig sokkal jobb, ha valaki félreértené ezt a szót, mint ha nem is hallja, mert nem tanult meg arra figyelni, nem tanulta meg hallgatni. Az út különben az, hogy valaki tanuljon meg odaadással Istenhez fordulni, azaz jól, leiekből imádkozni: ha ezt teszi, már nem is értheti félre szavát. És ekkor segítenie kell őt az Egyháznak a belső szó megértésében, mind bővebb és teljesebb hallgatásában és hallásában : magyarázó tanítással, a szentségekben, legfőképpen az Oltáriszentségben rejlő rendkívüli segítség nyújtásával, együttes elmélyedéssel és elmélkedéssel, az emberi közösség cselekvő és áldozatkész tudatának keltegetésével és az ennek megfelelő útnak megmutatásával. De mindez mindig Istenre való vonatkoztatással kell, hogy történjék, anélkül hiú, sikertelen, felületes és külsőséges és sokszor egyenesen lelkileg káros álvallásos balfogást és magatartást eredményez, mert lényegében krisztustalan, kereszténytelen, hiszen Krisztus alaptanítása az, hogy azért jött, hogy az Atyához, Istenhez vezesse az őt követőket, híveit, a kereszténységet: ezt cselekszi mind máig az Egyházban működve. És ép azért igaz és lényegében vallási ez az út, mert Istenhez vezet, és csak akkor igaz, ha Istenhez vezet, együttesen és egyenként, mert a közösség a személyes egyénekre épülve és ezekben él, és az Isten közvetlenül a személyes lélekben szól. Ezért a kereszténység mindén közösségi jellegében és azon túl is lényegében misztikus, a lélek Istennel való betöltöttségét célozza és csak ennek elérésével él az élet szó teljes, természetes és természetfölötti, az emberi végcélnak megfelelő értelmében.

Ha nem ilyen, el kell sorvadnia és hanyatlania: ha ezt nem látjuk be és nem szorgalmazzuk legfőképpen elérését, menthetetlenül romboljuk a kereszténységet, mert végső és alapvető értelemben cél nélkül hagyjuk vagy álcélok elé akarjuk befogni; és ilyen álcél a csak-humánum vagy az elsősorban-humánum is, nemcsak keresztény, hanem mindenféle, általános emberi vonatkozásban is. Mert nem az ember az ember végcélja és beteljesítője, hanem az Isten: ez pedig az emberi természetnek nem fogyatékossága, hanem mérhetetlen nagysága, nagyszerűsége, több-mint-végessége, azaz cselekvő erejű potenciális végtelensége, amely mint ilyen önmagában nem, csakis az őserejű aktuális végtelenben, Istenben, teljesedhetik be. A Hozzá vezető út azonban, amint láthattuk, kényes, valóságos híd, — de ha fölszedjük pallóit, végül is leesünk róla.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

Katolikus Szemle
1970.
XXII. évfolyam 4. szám

BRANDENSTEIN, Béla : Keresztény humanizmus

1.

A Katolikus Szemle idei első számában « Megújuló Egyház, örökérvényű hit — A hittételek összefüggéséről » címmel a keresztény humanizmus kérdése is szóba került. Hangsúlyoztam, hogy a kereszténységnek ugyan lényeges sajátsága a humanizmus, de nem leglényege: « mert mély és igaz embersége csak lényeges következménye istenességének, aminthogy gyökerében igaz emberség, humanizmus, az ember természetének megfelelően, nem alapulhat máson, mint istenességen, mivel az ember nem önmagától, hanem csak Istentől ember ». Ezért nem lehet sohasem igazában autonóm, azaz öntörvényű a humanizmus mint *embereszmélet,* mert a humanizmus mint *emberség* — nem emberiesség, vagyis humanitás — nem öngyökerű. Mivel azonban az ember tudatos szabadságában közvetlenül önmagára van bízva, életét és fejlődését maga irányítja és azért maga felel is, a természetének megfelelő humanizmus értelmezése sajátszerű és fontos emberi feladat, valódi öneszmélet: ezt akarjuk a következőkben megkísérelni.

2.

Történetileg szinte kivétel nélkül autonóm humanizmus eszméjének megvalósítási kísérleteivel találkozunk, világos bizonyságául az ember öntudatának és magabízásának; csaknem egyetlen kivételnek tekinthető ép a valódi keresztény humanizmus átgondolt értelmezési és kialakítási törekvése, amely az ember önkibontó feladatát és cselekvését a szabadságot és önfelelősséget megalapozó és óvó, de egyúttal mérő isteni ősrendre építi, míg ezzel szemben bármilyen más értelmű heteronóm, legtágabban vett fatalista, azaz sorstörvényű emberfelfogás nem alakított és nem is alakíthat ki életerős és hatóképes humanista szemléletet és magatartást, legyen bár a sors vaktörvényű anyagmeghatározottság, öröklési megkötöttség, természeti és társadalmi, történeti megszabottság. Számos humanista próbálkozás ép az autonóm humanizmus és a törvényszerűség felemás, átnemgondolt vegyülékét mutatja.

3.

A sok tekintetben rendkívül fejlett és finom ősrégi ázsiai, főleg kínai humanizmusra csupán emlékeztetve, itt az európait kívánom röviden jellemezni. Ennek sorában a « klasszikus humanizmusnak » két korszakát különböztetném meg. Az egyik a renaissance korában és világában, főleg Dél-, Közép- és Nyugateurópában bontakozik ki: Pico della Mirandola, Rotterdami Erazmus, Janus Pannonius nevei említhetők például, de szellemiségét tekintve még a később élő Shaftesbury is ide sorolható. Klasszikus, görög-római műveltség, « széplelkűség », tolerancia többé-kevésbbé általános jellemzői ezeknek a humanistáknak, fejlett individualizmus és lelki arisztokratizmus mellett; az emberi öntörvényűség előtérbeállítása jelenik meg gondolkodásukban akkor is, ha világnézetükben még jelentős szereppel bír a kereszténység: tipikus « korai újkori », azaz épp renaissanceszellemek. Hogy az egyetemes emberi természet keresése és kifejtési törekvése nem mutat bennük erősen szociális irányba, hanem inkább egyéni emancipálódással, szellemi arisztokratikus elkülönüléssel jár, a mélyebb keresztény szelleme folytán szociálisabb középkori lelkiséggel ellentétben, a renaissancekor általános, itt közelebbről nem jellemezhető sajátságával lényesegesen összefügg.

A második « klasszikus » humanista kort a felvilágosodáskor végén, a 18. század harmadik és a 19. század első harmadában látnám: legismertebb kifejezője a « weimari korszak » Goethe és Schiller «jegyében »; a weimariakon kívül ide tartozik Winckelmann, Humboldt Vilmos, de bizonyos értelemben a különben « romantikus » Schelling is, és ide sorolhatók az akkori magyar költészet « németes » képviselői is. Ezt a humanizmust is jellemzi a görög-római műveltség felé való fordulás, individualista esztéticizmus, az emberi öntörvényűség keresése és előtérbeállítása a keresztény szellem fokozódó csökkenése és panteista «világérzés » erősödése mellett. A « teljes emberség » szabad egyéni kibontását mindkét klasszikus humanizmus hirdeti és keresi és az elsőhöz hasonlóan a második humanizmus sem szociális irányú, bár talán igazságtalan volna nem csekély mértékű szociális érdektelenséget antiszociális irányulásnak bélyegezni; igaz, hogy néha az *odi profanum vulgus et arceo* magatartása kiérezhető belőle. A modern szocialista humanizmus kétségtelenül nem ezekből a forrásokból fakadt.

4.

Ennek elméleti elődei a felvilágosodás korából nőnek bele a 19. századba; ismertebb gondolkodóik közül Saint-Simon és a Madáchot falanszterképének megalkotására indító Ch. Fourier említhetők. Ez a fantáziakép bizony aligha vall optimista emberérzésre és szinte fakó ómenként áll a szocialista humanizmus immár gyakorlati hatású kialakításának idejében az új

© Copyright Mikes International 2001-2005

eszmék és törekvések szélén. Ezeknek a nagyjövőjű eszméknek fő zászlóvivői, Marx és Engels, munkásforradalomból fakadó harcos humanizmust hirdetnek az elnyomott embertömegek, elsősorban az új kapitalista iparvilág elnyomott proletármunkássága felszabadítására, elidegenített életének és sorsának igazrafordítására. Felszabadulásuk elérésére egyesülniök kell e nagy és mind nagyobbá váló nincstelen és emberi létükben és munkájukban kizsákmányolt tömegeknek, forradalmi erővel át kell venniök a társadalmi fejlődés során immár őket illető és történelmi sorsként rájuk szálló hatalmat, az így elért proletárdiktatúrában el kell nyomniok addigi polgári — és maradék feudális — elnyomóikat, kizsákmányolni volt tőkés, kapitalista kizsákmányolóikat és a termelő tőke köztulajdonba vételével, immár maguknak dolgozva, fel kell építeniök az osztálynélküli egyetemes emberiség földi paradicsomát.

Hogy ez a fajta szocialista humanizmus nem a szabad egyéni kibontakozást, hanem az egyéni szabadságot legalább egyidőre. erősen megkötő és egységesítő, sőt « szép szóval » egyenruhásító és egyenirányító közösségi rendet és fegyelmet hirdeti és szorgalmazza, nehézség nélkül érthető eredetéből, hivatott hordozóiból és közvetlen céljából; hogy a klasszikus ókor kultúrájával nincs számottevő kapcsolata, hanem csak a felvilágosodás koráig tekint és részben nyúl vissza, de lényegében jövőbe néz és igyekszik sietni, természetes; hogy nem esztéticista, hanem gazdasági és politikai irányulású, szinte magától értetődik. Emberi öntörvényű ennek a humanizmusnak élet- és értéknézete is, az ember és csak az ember áll világszemléletének központjában, de elsősorban mint emberi egyetemesség, azaz emberiség, és nem mint személyes szellemű emberi egyéniség; ez utóbbi kétségtelenül megrövidül a keresett földi paradicsom képében. Ennek egyik oka a hivatott hordozók eddigi sorsszerű szellemi kibontatlansága, de továbbá fő zászlóvivőinek sajátságosan földhöztapadt humanitása is, amely a vallásban tömegámítást lát és az isteneszmét a klasszikus humanizmusban jelentkező panteista elködösítése helyett radikálisan ki akarja irtani. Nem hiába igyekszik Marx bölcseleti főtanítóját, Hegelt, « lábra állítani », a kialakuló ipari életet hordozó anyagi világ alapjára és az emberi létet biztosító gazdasági bázis talajára; az ettől függő szellemi, kulturális « ideológia » már Napóleon óta bizonyos csekélyrebecsülés tárgya lett. Lábraállítva is megmaradt azonban a hegeli dialektika sajátságos kísértetiessége, amelyben a látszólagosság a végzetszerűséggel lépett néha történetileg gyümölcsöző furcsa házasságra: ez a lényegében és végső értelemben szabadságtalan sors-csavarmenet materialista evilági alapon az emberi élet eljövendő földi paradicsomát sokkal súlyosabban terheli meg és a marxista humanizmust sokkal szürkébben és bénítóbban árnyékolja be, mint a falanszternek könnyen széttéphető sivárábrándú rémképe. Csak igen kevéssé mélyrelátó és embertértő gondolkodás tekintheti az ilyen emberi élet- és világképet boldogító kilátásúnak, igazában humánusnak, bár egyetemesen szociális életjavító törekvése, szerepe és hatásai mindmáig tagadhatatlanok és igazságosan elismerendők. Ebben a tekintetben közvetlen humanitása bizonyosan sokkal jobb és eredményesebb a klasszikus humanizmusénál.

5.

Ezek a meggondolások mutatják, hogy az igaz humanizmus szép és jó, de bizony sem nem könnyű, sem nem kényelmes magatartás, és legkevésbé sem csupán « világnézet », hanem nagyon is cselekvő élet: ezt a szocialista humanizmus kétségtelenül jobban tudja és gyakorolja, mint a klasszikus. Mert mélyen átélt és gyakorolt szocialitás nélkül nincs humanitás, és humanitás nélkül a humanizmus hiú önszerelem tetszelgő világszemlélete, amely neve ellenére valójában embertelen. Igazában annak felismeréséből és korántsem boldogító átéléséből kellene fakadnia, hogy mivel is érdemlem meg azt, hogy sokféle bajom, gondom mellett is jobb sorom van, mint sok, nagyon sok más embernek? Ez a felismerés és az abból fakadó emberséges emberérzés máris életesen adja meg azt a csupán elméletileg korántsem könnyen igazolható és ilyen módon még kevésbé könnyen gyakorlatilag elfogadott és alkalmazott belátást, hogy kivétel nélkül minden ember éppen mint ember valahogyan alapjában egyenlő. De hogyan? Itt akad meg az elmélet és még inkább a bizony nem készséges gyakorlat. Hiszen tapasztalásunk szerint nem vagyunk egyenlők, ha csak abban nem, hogy legtöbbünk keres és « aki keres, talál » is érveket ama meggyőződésének támogatására, hogy az egyenlőtlenségben én vagyok a több valamilyen formában és tekintetben. És ez a meggyőződés még konokabb és veszélyesebb alakban jellemzi a legtöbb emberi közösséget, mint az egyéneket, akik néha mégis csak magukba szállva vagy magukba kényszerítve belátják és bevallják e meggyőződés hamisságát. Az ilyen közösségi meggyőződés, amely persze, csakúgy mint az egyéni, korántsem mindig és mindenben hamis és alaptalan, kelti, táplálja és növeli a nem, fajta, nép, osztály, rend, káder és egyéb közösség magasabbrendűségének, életelőnyének tudatát és érvényesítési törekvését. Ez pedig tipikusan humanizmus-ellenes magatartás, amely az alapvető emberi egyenlőség és ezzel a minden embert lényegesen, természettől megillető emberség ellen vét és a gyakorlatban hatalmaskodást, erőszakot, elnyomást, kizsákmányolást — ilyen persze az elnyomó elnyomása, a kizsákmányoló kizsákmányolása is — bosszút, vagyis embertelenséget kísér vagy fakaszt.

6.

De mi biztosítja az alapvető emberi egyenlőség igazságát, azt, hogy valamiképp egyformán ember minden ember? Hátha van — és ez a tudat és gyakorlata sokkal elterjedtebb, mint szintén nem ritka és sokféle alakban megjelenő tana — felsőbbrendű, emberibb, és alsóbbrendű, állatibb vagy legalábbis « félállati » ember? Kizárólagosan tapasztalati biológiai úton aligha juthatunk itt szigorúan bizonyítható tudományos döntéshez, hiszen az egytörzsű emberi eredet kérdése is fejlődéstanilag

© Copyright Mikes International 2001-2005

erősen vitatott, nem is szólva a társadalomtörténeti egyenlőtlenségnek ma annyira hangoztatott és sokhelyütt uralkodó tanáról. Filozófiailag, metafizikailag — a végiggondolt okságelv alapján — van érv, ami az alapvető emberi egyenlőséget beláthatóan bizonyítja, de mekkora esélye van annak, hogy pozitivista és materialista, naturalista félfilozófiákkal telített korunkban nehéz bölcseleti végiggondolást igénylő belátások nemcsak elméletileg, hanem még gyakorlatilag is érvényesüljenek? Ezek híján az alapvető emberi egyenlőség és az ebből fakadó egyetemes emberi méltóság és jogegyenlőség eszméi jobb esetben fogyatékos tudással támogatott emberi « jóérzésből » vagy ilyen irányú hagyományból erednek, rosszabb esetben változó érdek szerint alkalmazható jelszavakként szerepelnek. Mindezt látva és meggondolva talán nem tűnik már elfogultnak az a megállapítás, hogy az elmélyedő megértés alapján valóban helytálló humanizmust csak a Jézus tanításából eredő keresztény humanizmus képviseli. Miért és hogyan?

7.

Sajátságosán azért és úgy, mert a Jézus tanításából eredő humanizmus nem az emberre van alapítva. Ugyanezért — amint az e meggondolások elején idézett tanulmányomban hangsúlyoztam — a kereszténységnek korántsem « leglényege », hanem csupán lényeges következménye a humanizmus: épp ezért és így igaz. Amikor a Jézust kérdő írástudó a mester kívánságára a zsidóság fő törvényét idézi, Jézus helyeslésével először a legfőbb, az Isten mindenek-fölött való szeretetére vonatkozó parancsot említi, de mindjárt azután az ahhoz hasonlót, a felebaráti szeretetről. További kérdésére, hogy ki a felebarátunk, Jézus az irgalmas szamaritánusról szóló példabeszéddel válaszol. Világos, hogy ez a szamaritánus a népileg nem nagyon barátinak tartható zsidót felebarátjának tekinti; és Jézus egész magatartásával és tanításával nyilvánítja, hogy minden embert, ellenségünket is, felebarátunknak kell tekintenünk, ha őt, aki minden embert megváltani jött és tanítványait minden nép tanítására rendeli, követve keresztények akarunk lenni. Mert minden ember alapjában az isteni Atya hivatott gyermeke, hacsak szabadon el nem szakad attól, mindenkit illet a megváltás és mindenkire vár örökké megbékítő és boldogító hajlék a mindannyiunkkal közös szerető Atya házában. Ezen az alapvető, a közös istengyermekségen nyugvó emberi egyenlőségen épül feltétlen kötelezőséggel a keresztény humanizmus, amely így döntő módon az abszolút isteni tekintély törhetetlen szankciójával érvényes és kétségtelenül nemcsak a túlvilágra vonatkozik, ahol amúgy is túl van minden sérthetőségen, hanem az örök cél elérésére rendelt és vezető evilági életre is. És itt bizony — Jézus egész magatartása tanúsítja — életirányító módon komolyan kell venni és bensőséges cselekvéssel mind jobban megvalósítani : sokkal komolyabban és jobban, mint ahogy azt a magukat Krisztus híveinek valló keresztények legnagyobb része mindmáig vette és veszi, cselekedte és cselekszi. Az a természetes követelmény, hogy a Jézus életéből és tanításából eredő keresztény humanizmus mind jobban megvalósítandó, elibénk állítja a kérdést, hogyan lehet és kell azt ma értenünk és cselekvőleg megvalósítanunk: ezzel a kérdéssel kissé részletesebben kívánok foglalkozni.

8.

Első feladata a keresztény humanizmusnak az emberi élet biztosítása: hiszen erre épül minden emberség a Földön. Ez a biztosítás közvetlenül az egyéni emberi életet illeti, mégpedig valamennyit, és ezért természete szerint közösségi, szociális jellegű, mert az egyéni élet egyetemes biztosítása csupán a közösség által lehetséges. Már ebből is következik a keresztény humanizmus lényegileg szociális jellege. Ez azonban vallásos mivoltában is lényegesen és nyilvánvalóan megvan, mert bár említett tanulmányomban hangsúlyozhattam, hogy minden emberi személynek életét eldöntő közvetlen viszonya van Istenhez, Krisztus hívei már a Mester világos akarata szerint közösségben, egyházban egyesülve élnek és igyekeznek őt követni. A kereszténység és a keresztény humanizmus szociális feladata az ember földi életének kezdetétől végéig terjed: magában foglalja az úgynevezett pozitív eugenika értelmében való gondoskodást, valamint a gyermeknek már az anyaméhben való odaadó védelmét a ma mindjobban elterjedő magzatelhajtási, azaz gyermekölési gyakorlattal szemben, amely józanul elképzelhetetlen szélső ellentétben áll a mind általánosabban és hatásosabban gyakorolt — önmagában helyes és kívánatos — életvédelemmel, halálosan beteg, sőt már haldokló, teljesen elaggott avagy magatehetetlenül sérült és kóros élet esetében. Ennek néha szinte mindenáron való fenntartása egyenesen groteszk visszája a frissen megeredt és fejlődő emberi élet sokszor kegyetlenül könnyelmű, embertelen eldobásának. Hogy az általános emberi életvédelem szociális kötelezettsége az egészségügy állandó ápolásának és fejlesztésének feladatát a keresztény humanizmusnak lényegesen előírja, nemcsak minden humanizmusnak evilági sajátságaiból következik, hanem a keresztény humanizmusnak ama világnézeti meggyőződéséből is, hogy az emberi személy evilágban rendelt végleges megérési folyamatát mindjobban biztosítsa és elősegítse.

9.

Mindjárt az emberi élet biztosítása után az emberi személy szabadságának szociális biztosítása, védelme, ápolása, fejlesztése a keresztény humanizmus második feladata. Ezt a feladatot, amelyet a « klasszikus humanizmus » főként mint egyénileg keresendő és elérendő célt becsült, a keresztény közösség nem mindig látta és ismerte el kellőképp, bár a meggondolt és odaadó keresztény magatartás tudta és mélyen átélte, hogy igaz — igazán igaz — hit és jócselekvés csakis szabadon

© Copyright Mikes International 2001-2005

valósítható meg. Az ezzel szemben érvényesülő pesszimista kétség, « gyakorlati emberismereten » alapuló rezignáció, végeredményben Isten ellen való kereszténytelen bizalmatlanságból ered.

Szabadság nélkül nincs emberi, személyes cselekvés és összeomlik az emberi élet: ezért kell azt minden humanizmusnak és a kereszténynek kiváltképpen becsülnie és fejlesztenie; Jézus is hirdette, megkívánta érvényesítését, és az isteni kegyelemmel legszorosabban egybefonta. Ez a szabadság az emberi élet felelős személyes vitelére, az emberi élet minden területére és vonatkozására kiterjed: itt csak néhány legfontosabbat említhetek.

10.

A szabadságjogok alapja természetszerűen a személyes önrendelkezési jog, mert a szabadság közvetlenül a saját akarattal bíró emberi személy tulajdona. A közösség mint ilyen csak közvetve vesz részt az egyének személyes szabadságában és maga, mint a személyes tagokban gyökerező és azokra épülő, azokat összekötő és egységesítő és nem közvetlenül szabad alkat, közvetlenül megkötő, rendező sajátságú és szerepű tényező. Közvetve, személyes tagjaiban és azok által, a közösségnek is vannak szabadságjogai, elsősorban önrendelkezési joga. Ez mindenekelőtt az egész emberi élet vitelére vonatkozó, személyes és közösségi politikai önrendelkezési jog, amelyet a keresztény humanizmusnak a lehető legmesszebbmenően — vagyis addig a határig, amíg a más személyek és közösségek önrendelkezési jogával összefér — védenie, ápolnia, fejlesztenie kell. Itt kell elsősorban és ténylegesen érvényesülnie az alapvető emberi egyenlőségnek, a demokrácia lényegének. Hogy ettől még a mai kereszténység életében is milyen messze vagyunk és modern totalitárius társadalmakban még milyen messzibbre kerültünk, nem szükséges sokat hangoztatni és bizonygatni, annyira nyilvánvaló és közismert. A szélsőséges szocialista társadalmakban a személyes önrendelkezési jog « a közösség érdekében » még sokkal erősebben és nyíltabban korlátozott, mint a « monopolkapitalista » jellegűekben, ahol általában könnyebb akár alkotmányosan, reformokkal, akár még forradalom utján is változtatni az « emberi jogokat » sértő kötöttségen.

Hogy a politikai önrendelkezési jog tényleges társadalmi megvalósításának lényeges gazdasági követelményei vannak, ma szintén közismert és elméletileg, alig vitatott, de gyakorlatilag még kevés helyen elégségesen megvalósított belátás. Ide tartozik az egyetemesen egyenlő munkajog, a jövedelemeloszlás olyan megvalósítása, hogy minden személynek és családnak a társadalom átlagos életszínvonalán való életmódot biztosítson és akadálytalan indulást tegyen lehetővé, valamint a személyes és családi magántulajdonnak egyetemes megvalósítása olyan mértékben, hogy az megfeleljen a társadalom átlagos vagyoni viszonyainak, A jövedelem és vagyon teljes vagy csak igen megközelítő egyenlősítése, amely kulturális hátrányokat is szokott maga után vonni, sem emberi jogi, sem humanisztikus tekintetben nem szükséges, csupán olyan fokú arányosítása, hogy ne válhassék társadalmi-politikai hatalmaskodás eszközévé és ne gátolja az előbb említett egyetemesen elegendő jövedelem- és vagyoneloszlás megvalósítását. Hogy mindezek az itt csak elvileg említhető szabadságkövetelmények egy világosan szociális irányú, kiegyensúlyozottan szocialista jellegű keresztény humanizmus mai és alapjában véve mindenkori feltételei, az ember és a jól megértett kereszténység ismeretében belátható; hogy még korántsem elégítik ki a keresztény humanizmus követelményeit, szintén világossá tehető.

11.

A közvetlenül szabad emberi személy általában közösségben, emberi társadalomban él és hat, és ez a közösség közvetlenül megkötő természetében személyes tagjaitól és ezeknek szabad tevékenysége által közvetett szabadságot is nyer. Ez a sajátsága az ember egyetemes elvi egyenlősége alapján az önrendelkezési joggal összhangzó és azt lényegesen kiegészítő társrendelkezési jogot is követelményként maga után vonja. Jól megnézve egyik rendelkezés sem állhat fenn a másik nélkül. Hogy önrendelkezés nélkül nem lehet társrendelkezés, világos: minden rendelkezés alapja a rendelkező szabadakaratú rendelkezése, amellyel magát is mint rendelkezőt meghatározza, vagyis « önrendelkezik ». Társadalmi életben azonban csaknem minden önrendelkezési tevékenység többé-kevésbé másokra is kihat, azokat is kisebb-nagyobb mértékben meghatározza, befolyásolja és ezzel máris társrendelkezést, « közrendelkezést » gyakorol. A politikai életben ennek a rendelkezésnek a jogát mindenféle, valamilyen tekintetben érvényes demokratikus berendezés bizonyos határokig elismeri és lehetőleg biztosítani igyekszik. A gazdasági életben épp korunkban folyik a küzdelem a társrendelkezési jog kivívására, jellemzően érdekes, de nagyon is érthető módon « magánkapitalista » társadalomgazdasági berendezkedésben több és könnyebb sikerrel, mint a magát fejlettebbnek tekintő és mindmáig többnyire jóval merevebb és diktatórikusabb totális szocialista-kommunista, « államkapitalista » rendű országokban. Hogy ez utóbbiak egy államtalan szabad kommunizmus állapotába juthassanak, nemcsak emberi lélektani, hanem modern technikai okok miatt is világosan belátható ábránd, mert nemcsak az ember sem vetheti le személyes hatalomra vágyó és ezért a közösségi rend fékjét is igenlő természetét, hanem az emberi élet biztosítására immár elkerülhetetlenül szükséges modern technika mind szövevényesebbé és átfogóbbá váló rendszere és világa sem állhat fenn szakszerű vezetés és azt biztosító közösségi rend nélkül. Ezzel szemben az a társadalompolitikai és társadalomgazdasági fejlődés a valószínű, amely épp a társrendelkezés fokozatos megvalósítása utján közelíti majd mindjobban egymáshoz a ma annyira szembenálló, de többhelyütt már csak szembenállónak látszó és máris áthidalásokat mutató « kapitalista » és « szocialista » társadalom-, állam- és gazdaságpolitikai berendezéseket. Tárgyilag

© Copyright Mikes International 2001-2005

kétségtelen, hogy az egyetemes önrendelkezés és egyetemes társrendelkezés egyensúlyát kívánja meg a tartós emberi életfenntartást és életfejlődést biztosító, személyekre épülő közösségi emberszervezet világa, és ugyanez lehet csak a keresztény humanizmus egyik alapkövetelménye és főcélja is. Hogy ezzel megint az egyetemes jövedelem- és vagyonrészesedés és eloszlás már érintett követelménye szorosan összefügg, szintén nehézség nélkül belátható, de ugyanakkor világossá válik az is, hogy a társrendelkezéssel és társrészesedéssel a társfelelősség is arányosan és általában nagy mértékben megnő. Hogy a társrendelkezés, társrészesedés és társfelelősség elvei a részletekben mennyi bonyolult kérdést vetnek fel és korunkat nagy mértékben jellemző ellentéteket és küzdelmeket keltenek — csakúgy, mint az önrendelkezés, a magántulajdon és az önfelelősség kérdései — közismert és nem szorul bizonyításra.

12.

De joggal kifogásolható elvi hiánynak tekinteném, ha nem mutatnék rá a keresztény humanizmus ama további követelményeire, amelyek semmiképp sem kevésbé fontosak a vázolt politikai és társadalomgazdasági követelményeknél, bár a keresztény humanizmus nem egy modern képviselőjének figyelmét nem keltik fel annyira, hogy szükségesnek tartaná erős hangsúlyozásukat. Ez a mulasztás nem menthető azzal, hogy a politikai és társadalomgazdasági követelmények ma különösen kiemelkedők, mert tárgyilag is alapvetők és a « konkurens » szocialista humanizmus is főleg ezekért száll síkra. Az utóbbi igaz, de az előbbi, a tárgyi alapvetőség hangoztatása, egyoldalú és ennyiben téves, és épp a keresztény humanizmus képes és hivatott arra, hogy ezt a téves egyoldalúságot kiküszöbölje. Mert egyrészt igaz, hogy az ember testi életét biztosító gazdaság « bázisa » további kibontakozásának, és ennek további feltétele szabad önmeghatározása és megfelelő társmeghatározása, amit — főleg az első tényezőt — a bázis-ideológia viszony marxista hangoztatásának népszerű előrevevésével régi mondás úgy fejezett ki, hogy előbb élni kell, azután lehet filozofálni. De másrészt nem kevésbé igaz és ugyanannyira lényeges, sőt jól meggondolva még lényegesebb *emberi* életfeltételre és *emberi* életbázisra mutat rá Krisztus ama mondása, hogy « nem csak kenyérrel él az ember ». Hogy egy nem éppen keresztény szellemű író előadásában hallhattam azt a mondást, hogy az imént idézett kijelentést rossz néven veszi e « rabbinak » — aki máskor többszáz kitartó hallgatójának éhségét csillapította csodásan szaporított kenyérrel! — csak az emberismeretnek és igazságosságnak arra az ijesztő hiányára vall, amely « haladt » korunkat szomorúan jellemzi. Mert épp ez a krisztusi mondás mutat rá elvileg és parancsolólag a keresztény humanizmus olyan sajátságára és követelményére, amelyet másféle humanizmusban megközelítőleg sem találunk meg hasonló mélységgel és igazsággal. Ez az ember legfőbb erejét és természetét alkotó lelki-szellemi valójának és életének szükségkielégítése.

13.

Nem kell nagyon szűken értelmeznünk Szent Ágoston ama híres mondását, hogy Istent és a lelket kívánja megismerni, semmi egyebet. Mert végiggondolva benne van ebben az egész világ, emberelőtti természet és emberi kultúra, amelyben az ember sohasem csak testi, hanem mindig is egyúttal lelki-szellemi voltában él és törekszik, sokszor öntudatlanul is, Isten felé. Hogy e csodálatos mindenségben vannak az ember életének végcélja szempontjából lényegesebb és fontosabb, meg járulékosabb, kevésbé életfontos területek, nem zárja ki azt, hogy semmi sincs benne teljesen hiába és minden jelentőség nélkül. Ezért a határtalan sokoldalú és kimeríthetetlen érdeklődésű ember mindenre figyelhet, mindent kifürkészhet, ami van vagy akár csak lehet, ha az örök értékszempontokat és értékrendet, amely az emberi életnek is elengedhetetlen alapja, tiszteletben tartja és megfogadja. Az ember lelki életének, szellemi bontakozásának szélességben, mélységben, magasságban, gazdagságban nincs határa, és ezt a határtalanságot, vele minden természeti és emberi értéket és javat, a keresztény humanizmus nemcsak átfoghatja, de jól értelmezve át is kell fognia, hogy minél teljesebben megnyissa a végtelen vágyú és képességű embernek Istent és világát.

Már ebből is érthető, hogy a keresztény humanizmus, csakúgy mint a keresztény vallás, amelynek egyik lényeges világnézeti és magatartási következménye, minden elvi és végleges komolyságában mégsem nélkülözi a derűt, az örömet és vidámságot, hiszen a legoptimistább valamennyi emberi világnézet és életmagatartás között. Ez a humanizmus elfogadja, sőt kívánja az igazságosságból és szeretetből eredő földi boldogságot, bár az elháríthatatlan szenvedés áldozatos elviselését is, és meg van győződve az elmúlhatatlan és teljes szeretetű, istenáthatotta személyes és közösségi lelki boldogságról. Ezért korántsem üldözi a szórakozást és vigasságot, hiszen Jézus maga anyja kérésére első csodáját menyegzőn cselekedte a víz borráváltoztatásával akkor, amikor a résztvevők már megitták a vendéglátó egész borkészletét. És bár hanyatló keresztény szellemű korszakokban találkozunk keresztény részről történt tudományüldözéssel, alapjában alighanem gyengeségtudatból fakadó félelemből és merevségből, a nagylendületű keresztény idők az európai tudomány- és művészetfejlesztés legjelentősebb korszakai közül valók. Döntő és legfontosabb javát azonban a keresztény humanizmus Jézus tanításának már imént említett legfőbb lényegéből meríti, amely miatt az azt feljegyző és közlő legfontosabb írásokat jóhírnek, jóhiradásnak, evangéliumnak nevezték. Ez a legnagyobb vigasztalást hozó jóhír az ember istenviszonyának legmélyebb reformálása volt a teljes szeretet jegyében: hogy az ember nem vaksorsvetette céltalan létbuborék, sőt talán ártatlanul és értelmetlenül szenvedő áldozata valami kegyetlenül titokzatos végzetnek vagy kajánul kínzó rejtett hatalmaknak, még csak nem is bár jó, de ijesztően szigorú Istennek, hanem végtelen szeretetből örök boldogságra rendelt szabad teremtménye az atyai Ősjóságnak, az Ősigazságnak,

© Copyright Mikes International 2001-2005

Ősszentségnek, akiben az ember elmúlhatatlan tudatéletű boldogsága, jóság-, igazság- és szeretetvágya tökéletes kielégítést nyer.

14.

Hogy ez mit jelent minden másféle világnézettel és humanista magatartással szemben, azt épp korunk sokhelyütt hanyatló vagy elveszett vagy meg sem volt keresztény szellemének következményeiből láthatjuk. Civilizációs javakban minden előző kornál sokkal fejlettebb korunkban ugyane javakat, sőt elemi szükségleteket fedezni hivatottakat is, megvon vagy távoltart az emberiség jómódú kisebbségének szertelen önzése vagy nemtörődömsége a nyomorgó többségtől. Világpusztító fegyverekkel tömve állnak szemben fenyegető és gyakran halálosan erőszakos hatalmasok egymással és a többi, sokfelé és sokféleképpen elnyomott emberiséggel, amelynek egyik alapérzése a nem hiába sokat emlegetett és százféle félelemben konkretizálódó szorongás. Szorongás az értelmetlennek, céltalannak érzett, mert végképp mulandónak, nagyon is embertelenül végesnek, gyökerében semmisnek tartott emberi léten, amiben a modern « Nyugat » és a modern « Kelet » végül is lényegében megegyezik egymással. Mert lényeges különbség nincs abban, ha a ma már ugyan tudományos ócskaságnak tekintett metafizikai materializmus, vagy a modern "keleti" dialektikus materializmus, vagy a "Nyugaton" kifejlődő és alapjában ijesztően oktalan « kibernetikus » világnézet alapján magyarázza valaki múlandó létűnek az embert, az utoljára említett esetben — tipikusan professzoros önteltséggel és a nem ritkán hozzátartozó korlátoltsággal — csupán eddig műagyakkal még felül nem múlt, de a jövőben felülmúlandó jólfejlett agylénynek tekintve értelmes szellemiségét, nem gondolva meg, hogy még csak egy eredeti jellegű szabadelőadás és azt követő, előre nem látható fordulatoktól hemzsegő vita lefolyását sem állhatja meg soha semmiféle programolású és még « tanulásra » is képes műagy, mert az ilyen teljesítmény állandóan új és változóan egymásra épülő pillanatnyi « programolás » teremtően eredeti megvalósítását kívánja meg. Ez utóbbi lehetőségét és képességét a csak kissé is agylénynek tekintve értelmes szellemiségét, nem gondolva nosan gyakorolja is: de elméletileg és sokszor gyakorlatilag megfosztva egész mivoltának igaz — szellemi! — megismerésétől és természetéhez illő és méltó kifejtésétől, létrezignációba, kétségdúlta elkeseredésbe és dacos kitörésekbe, meg narkotikus állapotok és álmok vágykielégítő és életromboló pót- és kísérteties alvilágába szorul. Ilyen — sajnos nem is nagyon sötéten látott — emberi világ- és életkép előtt bizony hiú ábrándnak tűnik nagyhatású keresztény humanizmus kialakítása. És mégis csak ennek megvalósulása óvhatja meg leginkább a jövő emberét a magaokozta önelemésztés lassú vagy önelpusztítás robbanásos földi végidejétől. Azért még az e megvalósulás tekintetében némileg jogos *credo quia absurdum* tudatában is munkálkodnunk kell megvalósításán.

~ ~ ~ ~ ~ ~

Katolikus Szemle

1971.

XXIII. évfolyam 3. szám

BRANDENSTEIN, Béla : Az emberlét alapja

1.

Egyházi körökben szomorúan, világiakban különféle érzelmekkel látják és állapítják meg, hogy a vallásos élet válságban van, a katolikus is, az eleinte lelkesen köszöntött nagy reformzsinat ellenére. Sokan az egyházi reformszellem újabb csökkenésében látják a megint növekvő válság főokát. Hogy a csökkenésnek szerepe van abban, bizonyosra vehető, de legmélyebb okát kétségtelenül másban kell keresnünk; ezt akarjuk a következőkben szemügyre venni, és legjobb., ha a válságnak mindjárt elevenébe vágunk.

Igen különböző körökben kacérkodnak ma az *ateista kereszténység és* különösképp az *ateista katolicizmus* eszméjével, és nyilván reménykednek is néhol e mérhetetlen felületességgel hirdetett, szellemes mondásokkal kevert, félműveltek megnyerésére alkalmazható fából-vaskarika megvalósulásában. Hogy fából-vaskarika, persze csak azok téveszthetik szem elől, akik dicsérőleg vagy kárhoztatva — például Nietzsche vagy egyes régibb orosz írók módjára — a katolikus egyházban lényegileg valami elszánt zsarnoki hatalmi tényezőt vagy egyenesen antikrisztusi megvalósulást vélnek látni. Mert azt mégis a legtöbben érzik, hogy a valóban krisztusi, Krisztust követő kereszténység csak vallásos szellemű lehet, és a vallástalan kereszténység krisztustalan, azaz kereszténytelen kereszténység, szóval fából-vaskarika. De nem lehetséges-e ateista vallásosság és vallás?

Eltekintve az olyan komoly kijelentésektől, hogy Krisztusnál is találkozunk ateista nyilatkozatokkal, amelyek némi iróniával ahhoz a gúnyosan értett régi mondáshoz hasonlíthatók, hogy a Szentírás is írja, hogy « nincs. Isten » (így szól a balga), komolyba vett keresztény gondolkodók is próbálkoznak panteista isteneszme teológiai elfogadtatásával. Itt persze

© Copyright Mikes International 2001-2005

rögtön megkérdezhető, hogy panteista, azaz « személyfeletti », valójában tehát személytelen Istent valló felfogás miben különbözik nevén túl az ateistától: tárgyilag logikusan igazolható és tartható megkülönböztetést adó választ erre nem kapunk, csupán áhítatosabb érzelmet kifejező valóságelnevezést. Nem is kaphatunk, mert a panteista isteneszme istenének hozzánk és nekünk őhozzá nincs több közünk, mint a nemlétező istennek, illetőleg istenhez. Személyes felelősséggel azért nem tartozunk neki, mert nem személyes, és ugyanezért nem lehet abszolút jóság- és igazságforrás sem, hiszen jót-rosszat egyaránt magában foglal és így közömbösít. Az ember személyes halhatatlanságát a személytelen mindenségisten vagy isteni mindenség inkább kizárja semmint megalapozza, nem is világteremtő, hanem önmegvalósító, helyesebben önmegvalósuló; logikai végiggondolás nyomán mindenkép önellentmondó gondolati koncepció terméke. Ez kelthet « mindenségáhítatot », de nem lehet logikailag kötő, akaratilag fegyelmező és érzelmileg mély szeretetodaadást igénylő magatartás alapja. Ez csakis a személyes, az « ősszemélyü », ősvaló Isten lehet, akinek ilyen léte logikailag szigorúan, igazolható és végiggondolva belátható, bár mivoltának végtelensége emberi ésszel fel nem mérhető.

2.

Éppen ez az utóbbi sajátság egyik jelentős oka a modern ember istenvonatkozása hanyatlásának. Persze nem elégséges oka: mert jól megfontolva nagyon sok mindent összehasonlíthatatlanul kevésbé láthatunk be, mint a végtelen ősszemélyű Isten létét, és mégsem kételkedünk benne, sőt jól és bizonyosan ismerni véljük. Ilyen lényegében saját létünkön — de már nem természetünkön — kívül minden világi valóság, bár a felületes gondolkodás korántsem így véli. Miért hát ez a megismerési egyenetlenség, zavarodottság? Nemcsak ferdeség ez, bár látni fogjuk, az is, de természetes életbeállítottságunkból is fakadó sajátság.

Az ősrégi embermeghatározás mint *animal rationale* ugyan szószerint eszeslelkű (lelkes) lényt mondana, de az *animal* szó már a klasszikus latinságban is állatot jelent, mert ez mind az ókorban is általános, sőt ősi emberinek mondható közfelfogás, mind az aristotelesi bölcselet szerint lelkes lény, bár Aristoteles szerint csak tenyésző és érzéki meg mozgató, de még nem eszes tevékenységre képes lelke van, mint az embernek, aki ilyen értelemben eszes állat, vagyis további, « udvariasabb » kifejezésű meghatározás szerint eszes érzéki lény. Bár eszes, megismerése érzékeihez, érzéki indításhoz kötött és ezért életbeállítottsága az érzéki világra, az érzéki tapasztalás tárgyaira irányul közvetlenül és először, nemcsak Aristoteles, hanem például az e tekintetben őt követő Aquinoi Tamás szerint is. Az érzékfeletti valóságra csupán az érzékiből eszközölt visszakövetkeztetés, reduktív elemzés útján jutunk, ez pedig gyakran körülményes, nem könnyű, « elvonást » igénylő eljárás. Hogy a « belső », öntudatunk tényeire irányuló tapasztalásból is lehet és még jobban lehet mint az érzéki, « külső » tapasztalásból a tapasztaláson túl lévő valóságra visszakövetkeztetni, az aristotelesi filozófia alapján nem kizárt, de Aristoteles részéről nem hangsúlyozott lehetőség és megvalósítása Aristotelestől nem alkalmazott eljárás: ez a platoni ismeretelméletből, lélektanból és metafizikából szorosabban adódik és a platonikus Szent Ágoston után —és közvetett nyomán — Descartes gondolkodásában válik döntő jelentőségűvé, majd Leibniz bölcseletében nyer bizonyos szerepet. Amikor azonban Szent Ágoston azt hangsúlyozza, hogy *ab exterioribus ad interiora, ab interioribus ad superiora,* akkor az igazság fennállásából vett közvetlen istenbelátást, amelyet szintén ismer és hirdet, maga is egy lélektanilag instruktívabb, módszeresen eligazító, de megint az érzéki külvilági valóságból elinduló és az idézett szabályból is kiviláglóan közvetettebb eljárással igyekszik elérni és eléretni.

Mindkét utat a mai ember is követhetné. De követi-e? Ha nem, vagy csak elvétve, miért nem és miért csak nagyritkán, szinte kivételesen? Miért esik olyan nehezére az, amit Szent Ágoston világos útmutatással ajánl és Descartes természetes főútnak lát és választ? Itt már nemcsak az ember természetes életbeállítottsága, hanem gyakori és manapság szinte általánossá váló zavarodottsága is szerepet játszik.

3.

Néhány évvel ezelőtt nagyobb tanulmányban[1] az isteneszme újkori válságával és ennek okaival is részletesen foglalkoztam; ezt itt most nem ismételhetem és e válságnak csupán néhány okát és következményét említhetem meg. Hogy a középkorral ellentétben az újkor európai társadalmában és kultúrájában erős és sok tekintetben mindmáig fokozódó világfelfordulás mutatkozik, semmiképpen sem új és aligha joggal vitatható megállapítás. Hogy ebből az érdeklődési irányból gyorsan erősödő világismeret, főleg a természettudományok terén, és ennek nyomán az ember óriási arányokban megnőtt világhatalma fakadt és fakad, szintén közismert és nem szorul bizonyításra. A bölcseletben az empirizmus előtérbelépése és a pozitivizmus keletkezése és gyors elhatalmasodása volt a következmény. Ez ugyan nem gátolta meg szélső racionalista tanítások kifejlődését, amelyek a német idealizmusban és leginkább Hegel filozófiájában érték el csúcspontjukat, de a tudományos gondolkodás általános elmélyülésének kétségtelenül nem vált előnyére; a felszínesség terjedését az újkori ismeretelmélet és metafizika figyelmes és alapos vizsgálója ép a leghíresebb és leghatásosabbá vált tanításokban jól meglátható és kimutathatja. Hogy ilyen módon a modern bölcselet is válságba került és általános tudományos tekintélyét és befolyását, jórészben saját

[1] *Wege zur Gotteserkenntnis.* Salzburger Jahrbuch für Philosophie, *IX.* kötet 1965, 65-124. lap.

© Copyright Mikes International 2001-2005

hibájából, csaknem elvesztette, elfogultság vagy tájékozatlanság volna tagadni. Hogy ez a tudomány egyetemes elmélyedésének és mélyrelátásának nagy kárára van, azt persze a máris felszínes látásban nevelkedett tudós, bölcselő és szaktudós egyaránt, nem is veszi észre, sőt széleskörű « vívmányai » tudatában akkor is tagadja, ha mégis megkísérli valaki, hogy erre a komoly hiányra rámutasson. Így bizony mélyrelátás tekintetében ma nagyobbára vak tudomány vezet világtalan közönséget és egyik sem látja fogyatkozását, bár ennek következményei sok vonatkozásban már erősen érezhetők, de a lényeges ok belátásának híján nem értelmezhetők igazán. Hogy a legmélyebb látást igénylő istenismerés ilyen módon elsorvadt és messzemenőleg kiveszőben van, de ennek nyomán a mély emberismerés is elvész vagy hiányzik, tárgyilag könnyen érthető, bár alanyilag kevesen értik.

4.

A szellemi mozgalmak és irányok általában arisztokratikusan indulnak és demokratikusan terjednek; itt természetesen szellemi arisztokráciáról és demokráciáról van szó. Egy vagy néhány eredeti tehetségű vezető szellem indít új mozgalmat, kezdeményez új irányt, ezt tanítványai, hívei átveszik és apostolaivá lesznek, a követők szaporodnak és végül a sikeres mozgalom, irány népszerűvé válik, széles rétegekben terjed el és átlagemberi jelleget ölt. Így van ez vallásban, általános világnézetben, tudományban, művészetben egyaránt. Az előbbiekben vázolt európai újkori világnézeti alakulás is nagyobbára így ment végbe, és az európai kultúra technikai civilizációjának világhódító útján világnézete is messze túlterjedt Európán, nemcsak Amerikába, hanem többé-kevésbé valamennyi világrész szinte minden országába és népére, ezeknek eredeti szellemét, kultúráját fenyegetve és sokhelyütt már ki is irtva, A szellemi elmélyülés csökkenése és ezzel a vallásosság magvát adó isteneszme hanyatlása, válsága nemcsak a keresztény társadalmak körében mutatkozik, hanem gyakran még jóval erősebben a nemkeresztény világnézetű kultúrkörökben, ahol — talán az izlám kivételével — az isteneszme már eredetileg is kevésbé koncentrált erejű volt; ezért van az ázsiai és afrikai népek körében a szocializmus szélső és nyílt materialista alakjának, a marxista kommunizmusnak, különösen kedvező kilátása. Az európai és amerikai « Nyugat » népeiben ezzel szemben a gyakorlati pozitivizmus és materializmus képében jelenik meg a korunkban uralkodó evilágiság.

Elméletileg az európai pozitivizmus és. materializmus bölcseleti és félbölcseleti tanításainak népszerűvé vált alakja itt az « ideológiai », világnézeti alap; gyakorlatilag alig felmérhető jelentőséggel előmozdítja a szellemi elmélyülés hanyatlását a modern élet hajszoltsága, amely csaknem kizárja az elmélkedés, a gondos magakeresés és magáraeszmélés megvalósíthatóságát és ezzel ellentétben szinte kényszerítőleg követeli a gyakorlatiasságot, a világismeretet és világias ügyességet az életharc sikeres megvívására vagy csak megállására is. A sikertelenség vagy bukás itt inkább sivár rezignációt, sőt kétségbeesést szokott hozni magábaszálló elmélyedés helyett, a siker pedig rendszerint világi gőgre vezet, amely az egyénen kívül az emberre általában is kiterjed, az emberre, aki korunkban, mint sokan hiszik, valóban a Föld ura lett, Isten örökébe és helyébe lépett és már csak önmaga győzheti le és pusztíthatja el világotölő fegyvereivel önmagát, aminthogy önalkotta eszközeivel tette magát a földi világ, sőt hovatovább a földöntúli anyagi világ csodálatos távlatainak hódító urává. Ilyen önelégültség is jellemzi korunk emberét, kétségtelenül nem alaptalanul, de bizonyosan nem elegendő tárgyi alappal. Ezért korántsem egyedüli jellemzője.

5.

Hogy az imént vázolt szellem sokfelé népszerű, tagadhatatlan és érthető, bár ma már egyoldalúsággal, sőt nem csekély mértékű elvakultsággal kell vádolni, aminthogy mind szélesebb körök ébrednek egyoldalúságának tudatára, éppen az « átlagemberek » közül is: hiszen napjainkban alig van helye a földkerekségnek, ahol az egész emberiség életének bizonytalannáválása, fenyegetettsége nem volna érezhető és nem váltana ki bizalmatlanságot a kultúra fejlődésének lélektelensége, sőt sokak szemében egyenesen « démonikussága » iránt és szorongást a nagyon is bizonytalannak mutatkozó jövő eshetőségei miatt. A mai ember megint kezd félni, sőt megrémülni önmagától. Ebben nem kis szerepe van a mai ifjúság nagy csoportjai hevesen kitörő magakeresésének és forrongó életelégedetlenségének is, amelyet az előző nemzedékek életvezetése elhibázottságának érzése és saját életbizonytalanságának, értelem- és célhiányának kínzó tudata hajt kiszámíthatatlan cselekedetek felé.

Hogy az ifjúság a magárahagyottság és megnemértettség, sőt a magamegnemértés érzésével is forrong és keres, hogy az átlagember büszke önelégültség és szorongó bizalmatlanság között ingadozik, sokszor vergődik, nem csodálatos, hanem komolyan vádló jelenség: vád hivatott vezetői, tanítói, mesterei, apostolai ellen, akik elmulasztották a helyes úton vezetni vagy akár tudatosan, akár hanyagul egyenesen rossz útra vezették. Már jóval a második világháború előtt felhangzott és, sajnos, nagyon is gyorsan elhangzott a vád az « Írástudók árulása » *(trahison des clercs)* ellen. Ez egyházi és világi szellemi vezetőkre, írókra, tudósokra egyaránt vonatkozott. Nem kevésbé érvényes ma: sőt századunk első harmadának szemléletétől eltérőleg az a benyomása támad a további mélyebb szellemi alakulás — világnézet, bölcselet, szellemtudomány, művészet — figyelőjének, hogy az fokozott szétesés; és sajátságos meddőség irányában haladt és ma a korábbi, termékeny kezdeményezést és zsenialitást is tanúsító teljesítményekkel ellentétben bizonytalanság, ingadozás és tétova megrekedés jelenségeit mutatja és így sem öreget sem fiatalt nem szuggerál és vezet. Ez a jellege persze arra is vall, hogy az előző tehetséges és kezdeményező erejű korban

© Copyright Mikes International 2001-2005

mégis csak sok volt a félrefutó és ezért nem nagy jövőjű, zsákutcába vezető szellemi kísérlet, ami a különféle nihilista és relativista, szélsőségesen szubjektivista próbálkozásokról zsenialitásuk ellenére is előrelátható volt. Ezek különben még a jobban megalapozott, de éppen ezért kevésbbé « érdekes » teljesítmények hatását is gátolták és csökkentették. E tekintetben bizony az itt felvetett főkérdés közvetlenül hivatott tanítói, írástudói, a szó szűkebb értelmében vett klerikusok szerepe is nagy kérdőjellel látható el.

6.

Már e meggondolások elején rámutattam egyes keresztény, katolikus és protestáns teológusok kijelentéseire és állásfoglalásaira az istenkérdésre vonatkozólag. Hogy ez a kérdés és az arra adott elméleti és gyakorlati válasz áll tárgyilag a kereszténység középpontjában, sőt annak lényegét alkotja és sorsát dönti el, azt tulajdonképpen csak tudatos vagy szerfelett meggondolatlan elködösítés vonhatná kétségbe; és mégis, alanyilag, a tényleges mai elméleti és gyakorlati keresztény életben, csaknem ellentétes szellemi szituációt tapasztalunk. A keresztény liturgiában, imákban, szertartási szövegekben, alig vagy nem is kevesebb szó esik Istenről, mint régebben; de hogy ugyanannyi élet, gondolat, hit, meggyőződés, odaadás van a szavak mögött, a bizonyosságot megközelítő valószínűséggel tagadható. A kereszténység ellenfelei között legnyíltabban bevallott támadója, az orthodox marxista materializmus, nagymestereihez híven, világosan és következetesen az isteneszme ellen vívja fő csatáját a kereszténységgel szemben viselt hadjáratában, majd kimondott ateista mozgalomban, majd közvetett « istenkikapcsolással », mert belátja, hogy az élő istenvonatkozás megszűnésével a maradék szokáskereszténység üres hüvelyként hull le az emberről mai elvilágiasult életében. És ezzel ellentétben akárhányszor azt tapasztalhatjuk, hogy még papok is szinte zavarban vannak, elfogódottak, amikor az isteneszme komolyan szóba kerül, az istenkérdés igaz jelentősége felmerül; jellemző módon sok mai teológus inkább és szívesebben tartja és tartatja magát szociológusnak, pszichológusnak, talán még politológusnak is, semmint épp teológusnak, azaz istenkutatónak, istentudósnak, jeléül annak, hogy sem nem elsősorban istenkereső, sem nem — még sokkal kevésbé élő módon — istentudó, « istenélő ». És *ez* a mai kereszténység legvégzetesebb veszedelme: nemcsak a protestantizmusban, amelyről már negyvenöt évvel ezelőtt mondta nekem egy igen okos protestáns magyar tanítóképzőintézeti tanár, hogy intelligens protestáns már nem hisz a Szentháromságban — amit különben jellegzetes, de jelentős túlzásnak tartok — hanem a katolicizmusban is. Mert nagyom is figyelemreméltó és üdvözölhető, ha katolikus pap, amennyiben hajlama, tehetsége és helyzete engedi, egyben szociológus vagy pszichológus, esetleg politológus, sőt képzett medikus vagy biológus stb., de ha nem valódi teológus, akkor ne legyen pap, hanem civil szaktudós; a nem mindenekfölött istenkereső, istentudó, « istenélő » pap nem való papnak, mert nem lehet jó pap, hiszen lényegében minden embernek elsősorban istenkeresőnek kellene lennie, de a hivatása szerint istenhirdető papnál e sajátság hiánya csalás, esetleg öncsalás is, de többnyire világcsalás. Sok problémája van ma a válságokkal küzdő Egyháznak és papnak, de valamennyi lényegtelen az istenviszony kérdéséhez mérten. Hogy csak egy keserves és sajnálatos ellentéteket keltő problémát említsek: Megengedett és szabadon választott szentségi házasságban élő pap — senki sem gondol józanul kötelező « megházasítására » — lehet tökéletesen « istenélő » és akkor igaz és jó pap, de talán csak kénytelenségből celibatárius és házasságon kívül nemi közösséget vagy más kompenzációt — étel, ital, narkotikum, hatalom, hiúság terén — kereső, nem Istenért lemondó és « istenélő » pap csak rossz pap, vallás- és egyházrontó lehet. Mert a jó papnak emberszeretetet, önfeláldozást kell hirdetnie és gyakorolnia, de legfőképpen Istennek való odaadást teljes szeretetben, mert legfőbb és döntő hivatása Istenhez vezetni az embert, minden embert, igaz kereséssel, lehető tudással és Istent és embert cselekvően átfogó szeretettel. Ezt kívánja tőle elsősorban híve, aki legnagyobbrészt, ma is, talán még inkább, mint némely vallásosabbnak tűnő más korban volt, bár rejtve, nem eléggé tudatosítottan vágyódva, istenkereső, « potenciálisan keresztény » vallástalannak látszó mezben. Ezt a hívét, minden hívét és ezzel hivatását is elárulja a nem igazán « istenélő » pap.

7.

Mik akkor a vonatkozások, amelyek az istenkérdést és az istenviszonyt szűkebben a kereszténység, tágabban az egész emberiség élete szempontjából döntővé teszik? Elsősorban természetesen Isten léte.

Ha Isten van és Isten Isten, azaz személyes Isten, mert csak ez Isten, — ez pedig észből szigorúan igazolható, a minden megismerés alapfeltételeként belátható ellentmondáselv érvényével — akkor természetesen végső fokon minden emberi lét- és életkérdés megoldása, mert magának az embernek léte és élete, Istenre és az ember istenviszonyára vezet vissza, hiszen Istentől ered. És ez a lét örök természete szerint nem lehet másképp és nem lehet másodlagos, hiszen még alapvetőbb, mint hogy például kétszer kettő csak négy lehet és soha semmiképp sem öt. És ha ezt az ember nem ismeri el vagy akár « egyelőre » másodlagosnak tartja, menthetetlenül tévúton van, ami rendszerint nem azonnal, de előbb vagy utóbb elkerülhetetlenül életcsődbe vezet. És ha ebben a pap, akár csak mulasztással, közreműködik, felelősen, sőt, választott hivatása folytán hatványozott felelősséggel vezeti az embereket életcsődbe és a kereszténységnek, a krisztusi tanításnak, józanul és igazul kétségbevonhatatlan alapját, leglényegét tagadja meg.

© Copyright Mikes International 2001-2005

8.

Ebből az alapból, Isten létéből és az ember istenviszonyából, adódnak az emberi élet minden terén és vonatkozásában mutatkozó következmények. Itt csak néhány jelentősre mutathatok rá.

Az emberi lélek bölcseletileg igazolhatóan szabad és önálló létű, személyes tudatú, öntevékeny, kimeríthetetlenül és elmúlhatatlanul bontakozó szellemi valóság. Mint ilyen a világban újathozó, ebben az értelemben teremtő erő, ami történetileg alkotott és fejlődő kultúrájában nyilvánvalóan bizonyul. Minden világi teremtés, újatalkotás azonban végső jelentésében, jelentőségében és sorsában a lét, a lényegében szellemi alapú, forrású és jellegű lét változhatatlan őstermészetéhez kötött, ez pedig maga az őslétű és ősszellemű Isten. Ellene csak létfogyatkozás állítható, mindenféle létnövelés az ő nyomában jár, ha nem tudja is azt világosan emberi alkotója. Hogy azonban sokan érzik vagy tudják, keresztények és nemkeresztények, alkotó tevékenységükben az istenes erőt, még ha nagyon különböző és sokszor igen furcsa és együgyű, gyermekes elképzelésük van is arról, számtalan történelmi példa igazolja. Vannak ezek között azonban bőven nagyon mély istentudatra és istenviszonyra való, karizmatikus példák is, az élet minden terén, minden népben, minden korban. Isten nélkül vagy ellen az emberi teremtő erő, elsősorban a mélyszellemi kultúra terén, elapad, meddővé válik, üresedik, erőltetettnek, szinte kísértetszerűnek hat és újatadása erőtlen, élettelen, magvatlan, hatása nem átütő, elragadó, vonzása legfeljebb csábító és csalódásba ejtő. Hogy ilyen tünetek mennyire jellemzők korunkra, érdekes és érdemes vizsgálati feladat volna. Hogy nem sok a szellemet sugárzó, karizmatikus erő napjaink mélyszellemi életében, aligha tagadható és előbb szóba is került.

9.

Korunk kulturális élete két véglet felé irányult. A társadalmilag túlnyomóan szabad demokratikus országokban az úgynevezett pluralisztikus világnézetű társadalom sokszínűsége anarchikus szétesettség képét kezdi mutatni, a főleg marxista jellegű totalitárius államok vezetői viszont túlnyomóan dogmatikusan fegyelmezett, szorosan monisztikus világnézetet erőltetnek az ilyen világi kényszervallás ellen többé-kevésbé háborgó, nagyrészben « hitetlen » vagy « hitetlenné vált », de gyakorlatilag eddig kevés sikerrel ellenkező társadalmukra. Hogy ez a világi kényszervallás mélyszellemi téren elszürkülésre, banalizálódásra, pangásra, meddőségre vezet, természetes és sokfelé tapasztalt következmény. Feltehető, hogy az elkerülhetetlenül is felette korlátolt szellem-diktatúra a folytatódó nemzedékváltással lassabban vagy gyorsabban lebomlik, különben a mélyszellemi kultúra teljes elkorcsosulására és egyfajta nietzschei « utolsó ember » típusának holtszellemű uralmára vezet. Az ember egyéni szellemű szabad személyiségének természetszerűen sokkal inkább megfelel a szellemi pluralizmus anarchikus véglete és szétesettsége is, bár nyilvánvaló, hogy végső fokon ez is a széteső és így mind hatástalanabbá váló szellemi élet pusztulásába hanyatlik. Ezt a sorsát az ember szellemi élete, sokszínű egyéniségének és éppen ebben rejlő szellemi erejének és értékének megóvása, sőt növelése mellett csak akkor kerülheti el, ha nem végesen korlátozott és ezzel máris korlátolt, hanem végtelen perspektívájú és átfogó erejű és mégis, sőt így igazi abszolút szellemi jelentés- és értékelvek alapján és kimeríthetetlen szabadságot, de nem badar önkényt biztosító kereteiben bontakozik határtalanul. Ezt pedig csak a végtelen, mindent átfogó és végtelenségében abszolút és változhatatlan isteni szellem és ősrendje adhatja meg: itt lép szemünk elé az ember istenviszonyának további életfontosságú szerepe. Ez világosan rámutat arra a bölcseletileg szintén világosan igazolható sajátságra, hogy az emberi személy szabad, de sem létében, sem szellemiségében nem független, hanem az isteni alapú örök szellemi életrendben áll és attól függ, vagyis ellene szabadon állást foglalhat ugyan, de így végeredményben nem építhet, csupán rombolhat, mind önmagában, mind a világban általában. Ezt éppen az ember világi hatalomnövekedése, amelyet nemcsak önállóága, hanem létfüggetlensége mellett is érvül szoktak emlegetni, bizonyítja feltűnően; érdekes jelenség, hogy ezt a vonatkozást szinte figyelmen kívül hagyják emlegetői.

10.

Korunk embere büszke arra, hogy a természet erőinek kiszolgáltatott őseivel szemben tudásával, technikai találékonyságával és szorgalmával akkora hatalomra tett szert, hogy a természet erőit saját céljaira, a maga szolgálatára tudja befogni és ma már tényleg sok tekintetben a földi természetet kell védenie saját emberi hatalmának pusztító túlkapásaitól: a természetvédelem és környezetápolás nemcsak korunk egyik sokat hangoztatott jelszava, hanem mind a földi természet, mind a mégis csak arra épülő emberi élet és kultúra érdekében nagyfontosságú szüksége lett. Ebben a tényben a Biblia legősibb részében feljegyzett és az embernek szóló istenadta feladat valósul meg, hogy növekedjék, szaporodjék, töltse be a Földet és hajtsa uralma alá. A mai népszaporodás és a modern technika ezt körülbelül el is érte: de csak a meggondolatlan szemlélő nem veszi észre, hogy az ember technikai hatalmával ugyan szabad és úr lesz sok minden fölött, de e hatalom gyakorlásában a szolgálatába fogott természeti erőktől való függése is nő, sőt gyorsan fokozódó mértékben nő, és csak a legszabatosabb és legfegyelmezettebb hibátlan alkalmazkodás ez erők törvényeihez óvhatja meg pusztító hatásuktól. Már az egyszerű kocsivezető is jól tudja, mennyire jobban függ százkilométeres haladásában húszkilométeressel szemben a természet mechanikai erőitől, és ha beleszédül a sebességadta hatalom csábító gyönyörébe, milyen hamar érheti el a végzet. Lényegében így van ez minden technikai eszközünkkel, gépünkkel, és technikai hatalmunk gyakorlásában valamennyi ellenőrző műszer szerepe és

© Copyright Mikes International 2001-2005

alkalmazása sem csökkenti függőségünket, csupán egyik szerszámról a másikra, annak még szabatosabb és hibátlan alkatára és működésére és kezelésére vagy beállítására viszi át. Az emberi hatalom lényege szerint nem független és korántsem mindenhatóság, hanem természete szerint függő és felelős, és függősége és felelőssége nagyságával együtt még fokozott mértékben nő. Ezt legalábbis mindenféle « írástudónak », papnak és nem papnak egyaránt, látnia és megszívlelnie és hangsúlyoznia kellene: annál inkább, mivel ez a függőség és felelősség nemcsak a technikai, hanem a társadalmi, politikai, gazdasági és mindenféle « mély » szellemi, és ahol ma legkevésbé szokták felismerni és elismerni, az egyéni, személyes — lelki és testi — hatalomra is áll. Ez a tény az istenviszony további következményét is elibénk állítja.

11.

Hogy a politikai hatalom nagy felelősséggel jár, azt a valóban demokratikus államberendezés jogrendje világosan mutatja és lehetőleg biztosítja; a politikai hatalom függőségét még a hatalom látszólagos teljességében, a zsarnoki uralom tetőfokán is, Platon mindmáig érvényesen jellemzi: a zsarnok az elnyomott nép haragjától félve már házát sem hagyhatja el és ki van szolgáltatva cinkos testőrségének, amelyet valaha a nép adott neki, a hajdani népvezérnek, a szintén zsarnokilag elnyomó és visszaszorított oligarchák bosszúja elleni védelemre, amellyel azonban az oligarchák letörése és hatalma megerősödése után a népet is elnyomja és fosztogatja: lépést sem tehet cinkosai nélkül vagy ellenére, míg a jó államférfi, aki a kormányzottak és nem a saját javára kormányoz, aki hatalmához fűződő felelősségét ismeri, elismeri és tettre váltja, nem félti életét, sem hatalmát, amelyhez különben sem ragaszkodik. Ugyanez a felelősségi és függőségi vonatkozás mutatható ki a társadalmi, gazdasági és mindenféle szellemi hatalomról, sőt, amint hangsúlyoztam, az egyéni lelki-testi hatalomról is. Hogy a testi erő és egészség hatalma igen sérülékeny és függő, az azzal visszaélő csakhamar tapasztalhatja; a lelki hatalom személyes felelősségét és függőségét, bár valójában ezek vannak a legszorosabb, közvetlen viszonyban egymással, az azzal visszaélni törekvő legkevésbé szeretné elismerni és amíg csak teheti, szemet huny és húnyat előtte. Ez a lelki egészség, az étosz, ma annyira sokszor kétségbevont jelentőségének kérdésére vezet.

12.

Hogy minden elhatározásunk, magatartásunk, cselekvésünk természetszerűen és egész életünkre kihatóan magában hordja és maga után vonja lelki sorsszerű következményeit, életítéletét, számtalan ember tagadni próbálja és mindenféle tényezőt megtesz — persze inkább csak kedvezőtlen, nem szívelt — sorsának kovácsává, csupán, a régi közmondással ellentétben, önmagát nem; és tudományos irányok és áramlatok is gyakrabban keresnek kizárólag önfelelősségünkön kívülálló testi vagy környezeti alapú befolyást, például betegséget, okul minden és mindenféle személyes lelki ferdülésre, torzulásra, semhogy elismerjék, hogy ezek legalább részben szabadon eldöntött magatartásunknak már nem szabad, hanem kényszerű, lelki-szellemi természetünk függőségéből folyó következményei. Mert szabadság és függőség nem zárja ki egymást, hanem a lelki életben lényegileg, közvetlenül összetartozik. Ezt már Aristoteles sem maga találta ki, amikor mély belátással tanította, hogy az erény a lelki-testi életrevaló képesség helyes, azaz lelki-szellemi értékű, emelő, bontakoztató gyakorlásából kialakuló készség: bátorság, igazságosság, önfeláldozó szeretetteljesség eleinte bizony odaadó önlegyőzést, majd fegyelmet, önuralmat kívánó szabad döntésekből és döntésekben kibontakozó, megfelelő magatartásban és cselekvésben gyakorolva meggyökeresedő és erősödő, ezért idővel mind könnyebben kifejthető készségek, lelki képességekből kifejlődő jellemerők. Ezzel szemben irigykedő, gyűlölködő magatartásra, cselekvésre indító szabad döntésekből irigykedési, gyűlölködési készség, függőséget és önmegkötést is jelző « szenvedély » alakul, amely szintén régi megismerést felújító, de ezúttal mély belátású és az idézett szélsőséges lelki-betegség- és környezethatás-elméletet kiigazító modern tanítás szerint testi betegséget is kelthet és bizonyosan gyakran kelt is. Hogy a korunkban sokfelé végletekbe menő vagy legalább törekvő szekszuális szabadosság elsősorban a lelki alapú erotikumot, de azon túl a testi forrású szekszualitást is nagy mértékben veszélyezteti, túlingerléssel gyengíti és nem egy esetben lebontja és elöli, azt sajnos éppen a leginkább fenyegetett, de nemi vitalitása kifejtésében még nem eléggé messzelátó és kiérett ifjúság nem gondolja meg eléggé, bár már sok ifjú szabadosnak arcába íródik a kiábrándult és kiégő lelkiség szerelmetlen üressége.

Mind ezekben és számos más erkölcsi tekintetben az elfogulatlan megfigyelőnek jól megmutatkozik a korunkban különösen annyit vitatott és tagadott, túlhaladottnak és ma már indokolatlan társadalmi « tabu »-nak minősített abszolút morális értékmeghatározottság, amely a döntésében szabad emberi személynek mindamellett szoros lelki-testi természetű és természetes függőségét elkerülhetetlenül és áttörhetetlenül sorsszerűén érvényesíti. Ebben jelenik meg a gondolkodva megértő számára talán legmélyebbről hatva és kifejeződve a minden emberszabású és emberképzelte önkénytől mentes, azt végtelenül túlszárnyaló isteni alapú létrend mindenható ereje és lelkileg-szellemileg öntörvényűen « önműködő » ítélkezése: az ember istenviszonyának nemlátása, félreismerése és elhanyagolása vagy tagadása itt termi és mutatja meg egyik legvégzetesebb életpusztító következményét. Meglátása és megértő szemlélése viszont ez istenviszony egyik legigazabb és legboldogítóbb megismerésére vezet: befejezésül erre vessünk rövid tekintetet.

© Copyright Mikes International 2001-2005

13.

Minden civilizációs, azaz technikai, gazdasági és sokhelyütt politikai uniformizálás és a modern élet számos elszürkítő hatása — például nagyvárosi tömegtelepek színtelen egyöntetűsége — ellenére az emberi élet egyéni és közösségi sokszerűsége talán sohasem vált még annyira tudatossá a földkerekséget és emberiségét mind jobban megismerő ember számára, mint éppen napjainkban. Ezt az alig áttekinthető sokszerűségét az emberi létnek persze tárgyilag megalapozza és összeköti a közös emberség egyetemes egysége. Igen ám, de az ember nem csupán tárgy, sőt, cselekvő életében elsősorban nem az, hanem tudatos, akaró, szemlélő, gondolkodó, megismerő és tévedő, vágyó, képzelő és érző alany: és mint ilyen korántsem békíthető össze és egyesíthető « egyetemes tárgyi embersége », « mindnyájan emberek vagyunk » -tudata alapján, hiszen még ezt sem ismeri el a faj-, osztály-, káder-fanatikus a gyakorlatban, néha még elméletben sem. A « mindenki harca mindenki ellen » ma sem szűnt meg, még egyének között sem, és a társadalmi csoportok, népek, fajok, osztályok, ideologiás hatalmak között keservesen dúl, úgy, hogy a mindjobban áhított és keresett világbéke eszméje szinte gúnyos utópiának tűnik a tapasztalásra építő « realista » megítélésében. Annyit mindenesetre igazság szerint lát a világbéke eszméjének pesszimista megítélője: ember embernek bizony legfeljebb gyenge, esendő, múlandó tekintélye, annál inkább, minél tudatosabbá válik benne az egyetemes emberi egyenlőség ideája; ép ez is nem kevésbbé szembeállító, versengő küzdésre, még harcra is indító, mint összekötő és egyesítő hatású. Az önmagában szabad önállóságát, saját egyéniségét, önérvényesítő jogát, nemcsak szükségét érző emberi személy nehezen rendeli magát más ember alá és nem könnyen és tartósan mellé: ebben nemcsak az ember « közösségi lény » -természetének éretlenségét vagy perverzióját kell látnunk, amely « majd » megérik és megszűnik a jövő emberének egyetemes szeretetegyesülésében, hanem az egyéni emberi személyiség mélygyökerű önállóságának és kimeríthetetlen végességfölöttiségének érzését, öntudatraébredését is. Ezért nem igazi embertkötő tekintély az ember egymásnak, sem szabad döntésében, sem annak belső és nem külső, nem « világi » függést mutató lelki következményeiben: ilyen tekintély csak lényegileg emberfölötti és a lét alapjából ható lehet, ez pedig egyesegyedül és közvetlenül az Isten. És még Isten sem szünteti — és lényegileg lehetetlen megsemmisítése nélkül nem is szüntetheti — meg a személy szabadságát. De nem is zsarnok módra, emberszabású önkényességgel « jutalmazza és bünteti » az embert: az ilyen embergondolta és emberhirdette, az ember öntudatát megalázó istentorzképek ásták alá az öntudatosuló ember istenhitét, táplálták ellenkezését, sértették morális alapú méltóságtudatát és gyengítették, sőt megrontották persze nem elég mély odaadási, megértési és szereteti alapból eredő istenviszonyát. Ez az emberszabású isteneszme joggal vált túlhaladottá és hihetetlenné: mély morális érzés is, nemcsak lázadó ellenkezés, késztette az embert a nem igazán isteni, hanem önellentmondó emberszabású emberfölötti isten kiérleletlen eszméjének elvetésére. Ha az ember, amint talán remélhető, tudatosságának további érésével ráébred szabad döntéseinek sorsszerűén függő következményeire, amelyeket mind mélyebben érez jóban-rosszban, ráébred nagy hatalmának nagy felelősségére és függőségére, megint meglátja a személyes szabadságot belsőleg meghatározva átjáró, nem előre megkötő, de szellemi természeteként megalapozó és tartó és következményeiben sorsként megjelenő örök értékrend végtelen fenségű és hatalmú lelki életuralmát, akkor kezd előtte igazságában kibontakozni Isten és az ember valódi létfenntartó istenviszonya. Ha ennek tudatát megragadja, tartja, ápolja, akkor odaadás-, megértés- és szeretetközösségbe emelkedik Istennel és átéli ősi jóságát, igazságát, személyes szeretetű szentségét. Ennek valóban emberfölötti tekintélyében, a lét ősforrásában, az egész abból fakadó világléttel és elsősorban az emberrel, minden emberrel testvéri közösségbe léphet a most már létmeghatározó eleven lelki-testi összefüggést, minden egyéni és csoportos sokféleség mélyén egyetemes szellemi egységet átélő emberi személy. Csak az ilyen istenviszony lehet a kereszténység és minden igaz vallásosság — persze korántsem mindig megismerésileg kellőkép tudatosított — magva és egyetemes egységű világviszony és egyetemes közösségű emberviszony *tartósan* termékeny alapja és szellemfejlesztő forrása.

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST

In this selection we remember the influential Hungarian philosopher *Béla Brandenstein* (1901-1989). In the last period we published within Bibliotheca Mikes International the volume entitled 'Béla Brandenstein Memorial'. Mikes International also received from the family the rights to publish electronically the whole œuvre of Béla Brandenstein, for which we express our deepest gratitude. In line with this commitment we present you a special selection on Béla Brandenstein: first, an obituary, signed by the well-known Hungarian philosophy historian Tibor Hanák. That is followed by four Brandenstein-writings that cover some of the important issues Béla Brandenstein dealt with during his long and rich life: metaphysics, faith and church, Christian humanism and anthropology.

All of these writings were originally published in the *Catholic Review* [Katolikus Szemle], in Rome, the first one in 1960 and the last one in 1989.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005